

JAN ANDREA BERNHARD

Petrus Dominicus Rosius à Porta

peregrinációs albuma

ERDÉLYI
MÚZEUM-
EGYESÜLET
KOLOZSVÁR

234

ERDÉLYI
TUDOMÁNYOS
FÜZETEK

JAN ANDREA BERNHARD
PETRUS DOMINICUS ROSIUS À PORTA
PEREGRINÁCIÓS ALBUMA

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

234

PETRUS DOMINICUS ROSIUS À PORTA

ALBUM AMICORUM

EGY MAGYARORSZÁGON ÉS ERDÉLYBEN TANULT
SVÁJCI DIÁK EMLÉKKÖNYVE

Bevezető tanulmánnyal közléteszi
Jan Andrea Bernhard

Az előszót Tonk Sándor írta

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR, 2001

**Megjelent a Stiftung zur Förderung
Reformierten Schrifttums Schweiz
támogatásával**

**Szerkesztette
Sipos Gábor**

**A sorozatot szerkeszti
Dávid Gyula**

**A sorozatborítót tervezte
Unipan Helga**

ISBN 973-8231-10-8

Felelős kiadó Sipos Gábor

**Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós
Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos**

Secundis non efferor, adversis frangi non possum

Symbolum peregrinationis
Petri Dominici Rosii de Porta

Köszönet

Köszönetet szeretnék mondani a sokrétű segítségért, amelyet 2001 nyarán kutatómunkám során kaptam. Sajnos nincs lehetőségem arra, hogy minden személyt és minden intézményt név szerint megemlítek. Mégis felsorolnék néhányat közülük, akik kérdéseimre mindig segítőkészen válaszoltak: Debrecenben a Református Kollégium könyvtárát, ahol jó munkakörülményeket találtam, különösképpen dr. Kovács Teofil urat, a debreceni levéltár munkatársát, valamint dr. Szabadi István urat, a Tiszántúli Egyházkerület levéltárosát; Kolozsváron a Református Teológia könyvtárát, amely számomra mindig nyitva volt, különösképpen az egykori könyvtárost, Sógor Géza lelkipásztort, akinek a támogatása és kapcsolatai nélkül ez a könyv nem jöhetett volna létre, végezetül a kolozsvári EME-kutatóintézet munkatársait (Lakatos utca 3), akik mindig segítőkészek voltak. Külön köszönet szeretnék mondani Tonk Sándor professzor úrnak, aki e könyv megjelentetését az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökségénél támogatta.

Dank

Für mannigfache Hilfe auf meinem Forschungsaufenthalt im Sommer 2001 habe ich zu danken. Leider ist es mir nicht möglich, alle Personen und Institutionen namentlich zu erwähnen. Dennoch seien einige, die mir bei Fragen jederzeit zu Diensten standen, erwähnt: In Debrecen der Bibliothek des Reformierten Kollegiums, wo ich gute Arbeitsbedingungen antraf, dann besonders Herrn Dr. Kovács Teofil, Mitarbeiter am Bibliotheksarchiv in Debrecen, sowie Herrn Dr. Szabadi István, Archivar des Kirschendistriktes Jenseits-der-Theiss; in Klausenburg der Bibliothek der Reformierten Fakultät, die mir jederzeit offenstand, ganz besonders dem ehemaligen Bibliothekar Pfr. Sógor Géza, ohne dessen Unterstützung und Kontaktvermittlungen dieses Buch nie entstanden wäre, dann den Mitarbeiterinnen am EME-Forschungszentrum an der Str. Lăcătuşului 3, Klausenburg, die mir sehr behilflich waren. Ein ganz besonderer und nachdrücklicher Dank geht an Prof. Tonk Sándor, der sich bereit erklärt hat, mit mir dieses Buch beim Siebenbürgischer-Museum-Verein herauszugeben.

A használt levéltárak rövidítése

GA	Gyülekezeti levéltár
KBGR	Kantoni könyvtár Graubünden, Chur (CH)
SKA	Az evang.-ref. gyülekezet zsinati-és presbitériumi levéltára Graubünden, Chur (CH)
SpA	Sprecher von Bernegg család levéltára, Maienfeld (CH)
StABE	Országos Levéltár Bern, Bern (CH)
StAGR	Országos Levéltár Graubünden, Chur (CH)
StAZH	Országos Levéltár Zürich, Zürich (CH)
TtREK	A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen (HU)
TtREL	A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen (HU)
UBB	Egyetemi Könyvtár kéziratára, Basel (CH)
ZB	Központi Könyvtár kéziratára, Zürich (CH)

Abkürzungsverzeichnis der konsultierten Archive

GA	Gemeindearchiv
KBGR	Kantonsbibliothek Graubünden, Chur (CH)
SKA	Synodal- und Kirchenratsarchiv der evang.-ref. Landeskirche Graubündens, Chur (CH)
SpA	Familienarchiv Sprecher von Bernegg, Maienfeld (CH)
StABE	Staatsarchiv Bern, Bern (CH)
StAGR	Staatsarchiv Graubünden, Chur (CH)
StAZH	Staatsarchiv Zürich, Zürich (CH)
TtREK	A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen (HU)
TtREL	A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen (HU)
UBB	Handschriftenabteilung der Universitätsbibliothek, Basel (CH)
ZB	Handschriftenabteilung der Zentralbibliothek, Zürich (CH)

Előszó

A peregrinatio-történeti kutatások forrásainak sorában különleges helyet foglalnak el azok a különböző jegyzőkönyvek, emlékkönyvek, melyekben az idegenben bujdosó fiatalok benyomásaikat, találkozásait örökítették meg. Nem az útinaplókra, memoire-szerű feljegyzésekre gondolok (melyek szintén igen fontos forrásai az iskola- és eszmetörténeti kutatásoknak), hanem azokra a sokszor csak töredékesnek látszó információkat tartalmazó könyvecskékre utalok, melyeket „omniarium” (mindeneskönyv), illetve „album amicorum” néven lehet a szakirodalom. Az „omniarium” miként neve is mutatja, olyan jegyzetfüzet, amelybe tulajdonosa röviden jegyezte fel a látottakat, az érdekességeket, esetleg az emberekkel való találkozásokat. (Híres a Szenci Molnár Albert mindeneskönyve).¹ Az „album amicorum” azonban egy jól meghatározott célt követve személyesebb jellegű.

Jelen kiadványunk egy „album amicorum” szövegét tartalmazza. Mi az „album amicorum”?

Pápai Páriz Ferenc Latin-magyar dictionariumában az album címszó alatt olvashatjuk: Album amicorum – *Jóakaróinknak neveik jegyzőkönyve*. Ez a meghatározás, egy a nagyszüleink korában még nagyon kedvelt emlékkönyvnek, avagy vendégkönyvnek a képzetét idézi. Holott – és a külföldi egyetemeket megjárt Pápai Páriz Ferencel együtt, – mi is arra az emlékkönyvre kell gondoljunk, amely az egyetemestárs fiatalok tarsolyában volt és amelyet találókbb „úti emlékkönyvnek” nevezni.²

Az „album amicorum” olyan kézzel írott könyvecskét jelent, melyben a külföldön, avagy a hazában különböző tanintézetekben tanuló diák, diáktársaitól, tanáraitól, a számára fontos és megközelíthető tudósoktól, hírneves emberektől aláírást, vagy az aláírással együtt emléksorokat gyűjtött egybe.

Az „album amicorum” németföldről terjedt el a reformáció korában. Német nyelvterületen nagy irodalma van a „Stammbuch”-oknak. Egy 16. század végi német albumban olvasható az alábbi ajánlás, amely Philip Melanchthon szavait idézve fogalmazza meg ezen emlékkönyvfajta mibenlétét: „Commendatio in album amicorum memoriae gratia, quem Germani vulgo appellant Stammbuch. Judicium Philippi Melnchtonis de eiusmodi libris.

Sunt normae vitae sunt ornamenta legentis
Et Onomas multas continet iste liber
Aliud incerti autoris
Sunt duo quae tales commendat commoda libris
Dignus amicitia, scriptaque digna legi.”³

¹ A Szenci Molnár Albert naplóját és egyéb feljegyzéseit tartalmazó kötetecskét (melybe utóbb Pápai Páriz Ferenc is beírta önéletírását) a marosvásárhelyi Teleki-téka őrzi (To-3619b)

² Jakó Zsigmond: *Miskolczi Csulyak István peregrinációs albuma*, in „Acta Historiae Litterarum Hungaricarum”, tom. X.-XI., Szeged, 1971. 59.

³ Fechner: Jörg-Ulrich: *Stammbücher als kulturhistorische Quellen*. Einführung und Umriss der Aufgaben: Stammbücher als kulturhistorische Quellen. München, 1981 (Wolfenbütteler Forschungen Bd. 11), 9–10.

Az „úti emlékkönyvek” hamar terjedtek és kedvelté váltak a 17. század folyamán, oly annyira hogy már „elméleti” szinten is foglalkoztak velük, tudományos értekezések tárgyává vált ez a sajátos írásos emlék. Így példának okáért 1712-ben Königsbergben jelent meg tanulmány a „Stammbuch”-ról. Szerzője, bizonyos Michael Lilienthal a következőkben fogalmazza meg mibenlétét: „Sunt autem Philothecae libelli e pura charta aut tenerrima membrana constantes, in quos clari viri et amici nomina sua, praemisso plerumque dicto aliquo sententioso, adjecto etiam haud raro symbolo, emblemate aut alia imagine referunt, idque vel in honoris et existimationis erga possessorem documentum, vel memoriae suae pariter, ac rerum inter se gestarum, necnon vitae ac studiorum in Philothecario commendationem, vel etiam benevolentiae ac amoris mutui testimonium”.⁴

A szerző által „philotheca”-nak, köznyelven „Stammbuch”-nak nevezett könyvecske célja tehát, hogy megismert híres emberek, barátok ajánlásait, jókívánságait, bölcs mondásokat, saját jelmondatukat, esetleg címerüket, emblémájukat benne feltüntessék, emlékeztetve a könyvecske tulajdonosát személyükre, tanulmányaira, de ajánlásul is szolgálhat számára mások jóindulatának elnyerésére. Szerzőnk figyelmeztet is arra, hogy sokan élnek vissza ezzel a lehetőséggel és a neves férfiak ajánlósorait adománygyűjtés céljára használják fel.⁵

Jóllehet az erdélyi, illetve magyarországi albumok számbavétele még nem történt meg, igen sok jel mutat arra, hogy tájainkon is hamar meghonosodott használatuk. Keserű Bálint idézi Újfalvi Imre peregrinációs albumát feldolgozó úttörő tanulmányában a váradi Nadányi Mihály instrukcióját, amelyet külföldi tanulmányútra induló fia számára állított össze. Ebben az értékes oktatástörténeti emléken arra inti fiát és annak nevelőjét, hogy a nagyobb városokba érve alaposan nézzenek körül, tudakozódjanak arról „az tudományokban vadnak-e Celebris tudós emberek, kiczodák és menyin lehetnek azok. Némellyeket közüllök meg is látogassatok, ... nagy becsülettel szokták venni az Peregrinusoknak látogatásokat. Ez végre nem ártana, ha megh Beczben szereznétek albumot, hogy amit amot írnának bele a tudós emberek”.⁶

Vitték tehát a magyarországi, az erdélyi fiatalok is magukkal „idegenben való bujdosásukban” az úti emlékkönyvet, azonban a sors mostohasága, a könyvecske kis, sokszor jelentéktelennek látszó mérete miatt viszonylag kevés maradt fenn belőlük. Mert bizony viszonylag kevés a – feltételezésünk szerint fennmaradt – néhány tucatnyi album, a közel 7000 erdélyi peregrinushoz képest, akik a kezdetektől 1848-ig megfordultak Európa különböző universitásain.⁷

Sokan hívták fel a figyelmet az „úti emlékkönyvek” iskolatörténeti, peregrinatio-történeti, általános szellemi-történeti jelentőségére. Még ha figyelembe vesszük is azt, hogy az albumok tulajdonosai és az emlékversek, ajánlások írói között igen sokszor csak felszínes, futó ismer-

⁴ Lilienthal, Michael: *Schediasma Critico-Literarium De Philothecis Varioque earundem Usu et Abusu vulgo Stamm-Büchern*. Königsberg, 1712. 4.

⁵ Uo., 49. – Megemlítjük, hogy a peregrinatio története ismer egy másik album fajtát is, amelynek célja az alamiznagyűjtés, a külföldi tanulmányokhoz szükséges adományok nyilvántartása volt. Maga a segélygyűjtés megnevezése az „albizálás” is erre a gyűjtőkönyvre utal vissza. Lásd: Tonk Sándor: *Albizálás erdélyi városokban és falvakban*. Kiss Sámuel enyedi diák gyűjtőútja 1797. Szeged, 1991. (Peregrinatio Hungarorum 9.)

⁶ Keserű Bálint: *Újfalvi Imre és az európai „későhumanista ellenzék”, in „Acta Historiae Litterarum Hungaricarum”, tom. IX Szeged, 1969. 4.*

⁷ Szabó Miklós–Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged, 1992 (Fontes Rerum Scholasticarum) – Szabó Miklós–Szögi László: *Erdélyi peregrinusok*. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1848. Marosvásárhely, 1998.

retség alakult ki, mégis utalnak azokra a szellemi körökre, amelyben diákjaink forgolódtak idegen országokban, figyelmeztetnek azon szellemi erővonalakra, melyek megérinthették őket és melyek irányába érdemes tovább vizsgálódni. Erre figyelmeztet néhány nagyértékű album rangos feldolgozása. A már említett Újfalvi Imre és Mickolci Csulyak István peregrinációs albuma mellett, a Halleban, Jénában tanult Szemian Mihály⁸, vagy Teleki Sámuel emlékkönyveire hívnám fel a figyelmet.

Bernhard Jan Andrea itt közlésre kerülő tanulmánya és Petrus Dominicus Rosius à Porta svájci lelkipásztor itt közzétett „album amicorum” arra figyelmeztetnek, hogy a kisszámú hazai album mellett érdemes lenne jobban odafigyelni és kutatni a külföldi igen gazdag úti jegyzőkönyv örökséget. A Porta albuma akár rendkívülinek is mondható, amennyiben azon igen ritka esetről ad tájékoztatót, amikor egy nyugat-európai, egy svájci fiatal látogat magyarországi és erdélyi kollégiumokat. Elszigetelt, egyedi esetről van szó, de jelzi azt, hogy a peregrinotörténeti kutatások terén még sok a tennivaló.

Tonk Sándor

⁸ Bucsay Mihály: *Szemian Mihály tanulmányútja 1770–74-ben Halleban, Jenában és más két német egyetemen úti emlékkönyve alapján*. Budapest, 1942. – *Teleki Sámuel albuma*. Kísérő tanulmánnyal közreadja Jankovics József. Szeged, 1991.

1. Petrus Dominicus Rosius à Porta tanulmányi évei Debrecenben és Nagyenyeden*

1.1. Az egyháztörténész Petrus Dominicus Rosius à Porta

Petrus Dominicus Rosius à Porta (1733–1806) egy régi bündneri nemesi családból származott (ma: Graubünden, Svájc) és a berni, debreceni és nagyenyedi egyetemeken végezte teológiai tanulmányait. 1756-ban az evangélikus zsinat Verbi Divini Ministerré, azaz lelkipásztorrá szentelte, majd 50 éven át különböző bündneri gyülekezetekben szolgált.

A bündneri egyházpolitikában sokszor fontos, de ugyanakkor vitatott szerepet töltött be, mint például a 20 évig tartó herrnhuti vitában, valamint a reformátusok kivándorlásával kapcsolatos ügyben.

A legfontosabb azonban egyháztörténeti munkássága volt. Röviddel hivatalba lépése után már foglalkozott egyháztörténetírással. Különböző magán- és nyilvános levéltárakban (Chur, St. Gallen, Zürich, Bern, Chiavenna etc.) kéziratokat és másolatokat gyűjtött, amelyek közvetve vagy közvetlenül a bündneri egyháztörténettel foglalkoztak. Több egyháztörténeti munkát írt, amelyeknek egy részét sajnos soha nem adták ki, de azokban rég elveszettnek hitt anyagokat hagyott hátra az utókornak.¹ R. à Porta legfontosabb megjelent munkája a *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum* (Chur/Lindau 1771–77), amelynek két kötete mindmáig fontos adatokat szolgáltat a bündneri reformáció történetéről és az ezt követő évekről.²

R. à Portat az akkori idők egyik legműveltebb bündnerieként tartjuk számon. Beszélte a rétoromán, latin, olasz, német, magyar, francia, görög és héber nyelvet és egy majdnem 1000 kötetes könyvtárat gyűjtött egybe.³ Egyike az első bündneri történészeknek, akik a történeti források feltárásával foglalkoztak. Elődeivel, Chiampell, Guler és Sprecher krónikáirókkal ellentétben à Porta kritikusán elemezte forrásait, miként azt a Descartes-féle kriticismustól tanulta. À Porta tanulmányi éveire teológiai-filozófiai szempontból az arminianizmus és a wolffianizmus nyomta rá bélyegét.⁴

1.2. Rosius à Porta et Hungaria

Amikor 1756. június 17-én Rosius à Portat felvették a bündneri zsinatba, a következőket olvashatjuk a jegyzőkönyvben:

* Ez a tanulmány bővített változata az „Egy svájci teológus (Rosius à Porta) debreceni és enyedi tanulmányútja” című előadásomnak, amelyet 1999. július 10-én Olthévízen tartottam, a Bod Péterről és Bethlen Katáról szóló konferencián.

¹ Így általa ismerjük Bullingernek a bündneriekkel folytatott levelezését: QSG 23–25, Basel 1904-06.

² A harmadik kötet, amely az 1648–1778 közötti éveket foglalja magában, pénz és kiadó hiányában nem jelent meg.

³ Lásd az à Porta hiányos könyvtárlistáját (StAGR B 1921).

⁴ Ez kitűnik könyvtára, jegyzetei és az „Album amicorum” adataiból.

„Petrus Dominicus Rosinus à Porta, Fetaniensi annor. 22: mens. 9 fuit extra Patriam quinquenium, nempe fuit Berna ... annum, in Academia Debrecinensi Hungaria tuenum, Groninga Batavorum annum.”⁵

A 18. században rendkívülinek számított, hogy egy bündneri fiatal, aki egy évet a berni egyetemen tanult, további tanulmányait Debrecenben folytatta. Feltevődik az a kérdés, hogy abban az időben, amikor az egyetemisták vándorlása Kelet-Európa irányába még ismeretlen volt,⁶ miért választotta Rosius à Porta 1752 nyarán a teológiai tanulmányaihoz Magyarországot és nem Németországot vagy Hollandiát.

1.2.1. Persecutio hungarica et raetica sympathia

Rosius à Porta a *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum* Tomus III. hetedik fejezetének a következő címet adta:⁷ Persecutio Hungarica & Raetica Sympathia. Ebben a fejezetben a magyar református lelkipásztoroknak az 1673–76-os években bekövetkezett üldöztetéséről szól, valamint Nikolaus Zaff bündneri lelkipásztornak a kiszabadításuk érdekében vállalt fáradozásairól.⁸

Rosius à Porta arra törekedett, hogy a bündneri egyház történetét az európai egyháztörténelem keretében mutassa be és bebizonyítsa, hogy milyen gazdag ilyen kapcsolataiban az európai protestánsok történelme. Különösen kiemelte a magyarországi és a bündneri református egyház kapcsolatait és rokon lelkületét. Lelkileg kötődött az üldözött magyar protestánsokhoz, mivel ő maga is, mint Castasegna-i lelkész, átélte egy „persecutio reformationum ex Clavenna”-t, amikor az ott élő reformátusnak nem maradt más hátra, mint az életükért harcolva kivándorolni a bündneri meghódított országrészekről az 1639-es első kapitulálás után (majd a harmadik kapitulálás után 1763-ban ismét).⁹

Magyarországnak részben sikerült megvédenie önállóságát a Habsburg házzal szemben. Ebben a protestanizmus fontos szerepet játszott. Ezért gondolta I. Lipót császár, hogy a lelkipásztorok elítélésével, eltávolításával sújtja a legérzékenyebben a protestánsokat. Felségsértés és a katolikus egyház megsértésének vádjával állították őket törvény elé Pozsonyban.¹⁰ 240 református lelkipásztor kivándorolt, a többi 100 azonban ottmaradt és vállalták hitüket. A *Historia Reformationis*ban à Porta leírja, hogy milyen rossz bánásmódban volt részük a protestáns lelkipásztoroknak a császár börtöneiben: „durissimis, indignissimis continuis

⁵ SKA B 6, p. 350. A jegyzőkönyvbe felvett adatok nem egészen pontosak, mert Rosius à Porta magyarországi tartózkodása során a nagyenyedi református kollégiumban is megfordult; groningeni tartózkodásával kapcsolatban is téves az adat, mert jóllehet à Porta ott is tartózkodott, de csak a 60-as években és nagyon rövid ideig.

⁶ Másképp áll a dolog a „peregrinatio hungarica”-val

⁷ A ki nem nyomtatott kézirat (kb. 1783–85) megtalálható: StAGR A SP III/ 11a, VI B 9 (pp. 27 seqq); à Porta felfogásában a reformáció története egyenlő a református egyház történetével.

⁸ Lásd E. Wencker, *Nikolaus Zaff – ein Bündner Arzt und Theologe in Venedig*, a Bündner Monatsblatt-ban 1995, pp. 30–45; P.F. Barton et L. Makkai (edd.), *Rebellion oder Religion. Die Vorträge des internationalen kirchengeschichtlichen Kolloquiums Debrecen 1976*. 2. 12, STKG, 2. Sorozat Bd. III Budapest, 1977; P. Bod, *Historia Hungarorum Ecclesiastica*, Tomus II. Leiden-Groningen, 1890, pp. 52–127.

⁹ Lásd J.A. Bernhard, *Rosius à Porta und die politische Frage der Emigration der Reformierten aus Chiavenna*, a Bündner Monatsblatt-ban 6/1999, pp. 404–441, és 1/2000, pp. 3–42.

¹⁰ Lásd Wencker, *i.m.*, p. 37; M. Bucsay, *Der Protestantismus in Ungarn 1521–1978*. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart, I rész: Im Zeitalter der Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform, STKG, 1. Sorozat Bd. III/1, Wien-Köln-Graz, pp. 183–189.

laboribus, fame, siti, frigore, foetore confecti... (fuerunt)”.¹¹ Hajlíthatatlanságuk miatt végül gályarabságra ítélték és 1675 március-áprilisában egy Nápolyba induló hajóra szállították őket. Sokan közülük már útközben életüket veszítették, másoknak sikerült megmenekülniük; körülbelül 20 lelkész Triesztben tartottak vissza. A megmaradt 41 lelkipásztor közül csak 30 érte el Nápolyt, ahol gályapadokhoz láncolták őket.¹²

Nikolaus Zaff lelkipásztor¹³, Sils-ből (Engadin, Svájc), már 1670-ben gondoskodott a velencei titkos református gyülekezetéről. Noha hivatalosan orvosként dolgozott ott, az orvostudomány ürügye alatt hirdette az evangéliumot. Így vált a reformátusok ügyének titkos szolgálójává. Amikor 1674 májusában tudomást szerzett az elfogott magyar lelkipásztorokról, majd később a gályarabokról, felkarolta ügyüket, orvosi és lelki támaszt nyújtott nekik. Az egyik „legaktívabb segítő”-ként¹⁴, mint a gályarab lelkipásztorok szószólója gyűjtött adományokat, annak érdekében, hogy őket kiválthassa. 1675-ben levélben fordult a bündneri evangélikus előkelőkhöz, Johann Heinrich Heidegger¹⁵ zürichi teológushoz, és a belga szövetségesekhez, beszámolt nekik a gályarabságban élő magyar lelkipásztorok helyzetéről, hangsúlyozván, hogy az „auxilium”-ra igen nagy szükség van.¹⁶ A siker nem maradt el! À Porta így ír erről: „RAETIA sola, licet Alpestris, Ipsius sunt verba in quadam ad Hungaros Epistola, ultra mille florenos in vestram redemptionem contulit.”¹⁷ À Porta arra törekedett, hogy tudatosítsa Zaff hatalmas erőfeszítéseit a magyar lelkipásztorok ügyében. Munkája sikerrel járt, ugyanis 1676. február 11-én sikerült kiváltani a gályarab lelkipásztorokat, akiket Michael de Ruyter holland tengernagy vett át és Velencébe Zaffhoz vezetett.

A tengernagy maga ecsetelte: „Sok győzelmet arattam ellenségeim felett, de ez a legszebb győzelem – ezeknek az ártatlan Krisztust szolgálóknak a kiszabadítása az elviselhetetlen teher alól!”¹⁸

A túlélő 26 lelkipásztornak Zaff előkészítette az utat Paduán, Brescián, Chiavennán és a bündneri szoroson keresztül Churba és Zürichbe. Így ír erről à Porta: „Exsules hi ac CHRISTI nomine Martyres, per Raetiam nostram iter fecerunt Tigurum Anni dicti 1676. Mense Majo.”¹⁹ Zaff ügyelt arra, hogy a magyar menekültek bündneri lelkipásztorokhoz és tudósokhoz kerüljenek. Öröndetes módon néhány vendéglátó aláíratatta vendégeivel az „Album amicorum”-ját. À Porta megemlíti, hogy látott még albumokat, amelyekben különböző magyar lelkipásztorok neveit lehetett olvasni.²⁰ Például Johannes Leonhard, Filisur-i, lelkipásztor²¹ albumában 1676. május 16-án a következő magyar lelkipásztorok bejegyzését

¹¹ R. à Porta, *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum*, Tomus III StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 27.

¹² Lásd R. à Porta, *i.m.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, pp. 27 seq.; lásd még Makkai előszavát a P. F. Barton et L. Makkai, *i.m.*, pp. 19 seq.

¹³ Lásd Zaff cf. Wencker, *i.m.*, Bündner Monatsblatt 1/1995.

¹⁴ M. Bucsay, *Das Drama der Trauerdekade und die Auslandsbeziehungen der Antagonisten*, in: P. F. Barton et L. Makkai, *i.m.*, p. 59.

¹⁵ Heidegger sokat foglalkozott ezzel a problémával és végül sikerült döntő segítséget kapni Hollandiából; lásd még: H. Schaffert, *Theologe und Arzt Nikolaus Zaffius, Kontaktperson in Neapel 1675 und 1676*, a: P. F. Barton et L. Makkai, *i.m.*, p. 148. A Zaff levelei Heideggerhez a zürichi levéltárban láthatók az StAZH E II 456 jelzet alatt; nagyrésze a leveleknek megjelent: Bod, *i.m.*, pp. 91 seqq.

¹⁶ Lásd R. à Porta, *i.m.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 28.

¹⁷ R. à Porta, *i.m.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9 p. 28.

¹⁸ M. Bucsay, *i.m.*, p. 188, F. A. Lampe, *Historia ecclesiae in Hungaria et Transsilvania*, Utrecht 1728, 919. old.

¹⁹ R. à Porta, *i.m.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, 29. old.

²⁰ Lásd R. à Porta, *i.m.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, 30. old.

²¹ J. Leonhard lelkipásztorról lásd: J. R. Truog, *Die Pfarrer der evangelischen Gemeinden in Graubünden und seinen ehemaligen Untertanenlanden*, JHGG 1934, 77. old.

találta: Otrókoci Foris Ferenc²², Sellyei István, Alistály K. Gyula, Uyvári János, Jablonczai János, Leporinus Miklós, június 25-én: Beregszászi István²³, június 27-én Rima Szombati János.²⁴

Ez a rokonszeny-megnyilvánulás a magyar gályarabokkal szemben a Porta számára a kapcsolatteremtést jelentette a bündneri és a magyar református gyülekezetek között, és végsősoron ez volt a lényeges indítók, amiért annyira kötődött Magyarországhoz és ott végelte be tanulmányait. Figyelemreméltó, hogy akkor, amikor ezt a fejezetet írja, a nyolcvanas évek közepén – harminc évvel a magyarországi tartózkodása után – a végén kapcsolatot teremt az ott töltött évek és a „Persecutio Hungarica & Raetica Sympatheia” között, bizonyos mértékben a „Raetica Sympatheia” hagyományában látja magát.²⁵

1.2.2. Peregrinatio hungarica et peregrinatio raetica

Magyarország, de különösképpen Erdély számára, ahol – korábbi kísérletek után csak 1872-től létesült tudományegyetem – a „peregrinatio”²⁶ volt a lehetőség arra, hogy az erdélyi társadalom szellemi és kulturális téren lépést tudjon tartani Nyugat-Európával²⁷, vagyis kapcsolatba lépjen Európa nevezetes és fontos egyetemeivel, főiskolaival és tudosaival, valamint megismerkedjen a különböző tudományos eredményekkel, szellemi irányzatokkal.²⁸ Egyedül csak Erdélyből 1180-tól egész 1950-ig körülbelül 9000–10 000-en tanultak Nyugat-Európában.²⁹ Göttingen, Halle, Berlin, Jena, Bécs és más német városok mellett Hollandiának és Svájcnak is különleges vonzóereje volt. Svájc, különösképpen Zürich, Genf és Basel, a reformáció ideje alatt lett jelentős.³⁰ Amikor Németországban kitört a harmincéves háború, a

²² Otrókoci lejegyezte a gályarabságban átélt élményeit és ezáltal sokminden nyilvánosságra került; ugyanakkor saját levelei megtalálhatók a zürichi Központi Könyvtár kéziratárában; pontosabban ehhez lásd E. Zsindely *Die Zürcher Dokumente zur Geschichte der Galeeren-Prediger*, P. F. Barton et L. Makkai: i.m., 113. old. skk.

²³ R. à Porta írja neki: „Exsul pro Christo, Martyr...” (i.m., StAGR A Sp III/11a, VI B 9, 30. old.).

Beregszászi levelei is megtalálhatóak a zürichi Központi Könyvtár kéziratárában; említésreméltó különösképpen egy levél, amelyet Beregszászi Londonból küld honfitársának, Rimaszombati Jánosnak, amelyben megkéri emezt, hogy forduljon a Velencében tartózkodó Zaffhoz és tolmácsolja még egyszer köszönetét (a leveléért is), ami miatt ő is küldött neki Amszterdamból egy Új Testamentumot (lásd ZB Ms. F 199, fol. 517); lásd még E. Zsindely: i.m., 116. old..

²⁴ R. à Porta írja neki: „vivus martyr J.C. unus liberatorum faucibus leonum a Bucariensium manibus.” (i.m., StAGR A Sp III/11a, VI B 9, 30. old.). Tehát Rimaszombati nem volt gályarabságban, hanem ahhoz a húszhoz tartozott, akiket miután Triesztben fogvatartottak, elvittek a Port Buccar-i börtönbe. Csak ötön éltek túl a kínokat (lásd: Weneker, i.m., . 39. old.). Ő volt egyébként egyike a keveseknek, akik visszatértek hazájukba (Zsindely: i.m., 117. old.).

²⁵ Lásd R. à Porta: i.m., StAGR A Sp III/11a, VI B 9, 29–31. old.

²⁶ Továbbá lásd: S. Tonk, *Siebenbürgische Studenten an den ausländischen Universitäten*, W. König (ed.), Beiträge zur Siebenbürgischen Schulgeschichte, Köln–Weimar–Wien 1996, pp. 113–125; M. Szabó et S. Tonk, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521–1700*, Szeged 1992; M. Szabó és L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, Marosvásárhely 1998, valamint a Szegeden megjelent „Peregrinatio Hungarorum” sorozat.

²⁷ Lásd Tonk Sándor *Erdélyi peregrinusok* című előadását, amelyet 1999. július 10-én tartott Olthévízen.

²⁸ Lásd M. Szabó és L. Szögi, i.m., 609. old. skk.

²⁹ Lásd S. Tonk, *Siebenbürgische Studenten ...*, p. 113.

³⁰ Természetesen ehhez lényegesen hozzájárult a Zürichből és Genfből kiinduló reformáció is; Kálvin és különösen Bullinger kapcsolatai is elősegítették a Svájcba való vándorlást. Bullinger leginkább a magyar reformátusokkal foglalkozott, elküldve többjüknek 1549 után a „Consensus Tigurinus”-t és megírva 1551-ben a bécsi magyar államhivatal titkárának, Fejérthoy Jánosnak a kérésére az „Epistola ad ecclesias hungaricas earumque pastores” c. munkáját, amely a „keresztény vallás tiszta vezérfonala”

svájci, hollandiai és angol egyetemek és teológiai főiskolák jelentősége megnőtt és sok erdélyi diák kereste fel azokat.³¹ Ehhez hozzájárult az a tény is, hogy a 17. századtól a különböző egyetemeken ösztöndíjakat adtak a magyar diákoknak. Így volt ez Svájcban is, ahol az eredetileg kálvinista testvériség kulturális kapcsolattá alakult át. A 18. században Zürich és Bern mellett Basel és Genf is jelentős helyet foglalt el az erdélyiek egyetemjárásában: J. J. Burlamaqui, J. J. Rousseau tanítómestere, valamint H. B. de Saussure³² geológus sok egyetemistát vonzottak Genfbe; Baselben leginkább Jakob Chr. Beck³³ professzor, valamint a Bernoulli matematikuscsalád foglalkozott a magyar egyetemistákkal, ennek köszönhetően a 18. században több mint 200 magyarországi és erdélyi diák tanult Baselben. Fontos személyiségek tanultak a baseli vagy a genfi egyetemeken, mint például Hatvani István professzor³⁴ Debrecenből, gróf Teleki Sámuel³⁵ Marosvásárhelyről vagy id. Péczeli József irodalmár³⁶ Debrecenből. Gyakran ezeket a kapcsolatokat a hazatérés után is ápolták³⁷, ezáltal biztosították az irodalmi-kulturális eszmecsere fennmaradását. A szigorú cenzúra ellenére Magyarország ily módon mégis részt vett a tudományos párbeszédben, amelyeket Breitinger, Pestalozzi, Osterwald és mások vezettek.³⁸

Nagyon valószínű, hogy Rosius à Porta berni tanulmányévei idején, valamint a baseli és zürichi tartózkodása alatt több magyar egyetemistával találkozott. Öröndetes módon ebben a kérdésben is segítséget nyújt az „album amicorum”-ja.³⁹ Ide írta be nevét 1752. június 22-én Bernben egy bizonyos Körösi Csete Mihály.⁴⁰ Csete Mihály neve a debreceni kollégium anyakönyvében is megtalálható: 1741-ben Vasvári Sámuel senior idejében a „gradus primus”-hoz tartozott, majd 1751. március 31-én ő maga is senior volt⁴¹ és 1752-ben valószínűleg Bernben tartózkodott továbbtanulási célból. Később a somlóvecsei református gyülekezet lelkipásztora lett, a tiszántúli egyházkerületben.⁴² Lehetséges, hogy Csete,

kellett volna legyen. A „Confessio Helvetica posterior” elfogadása az 1567-es debreceni zsinaton megújította ezeket a kapcsolatokat; lásd még: E. Koppány, *Das erste Jahrhundert des ungarischen Zeitungswesens 1705–1805*. Áttekintéssel Magyarország történelmén, valamint Magyarország és Svájc közti kapcsolatain, Zürich 1954, pp. 71 seqq.

³¹ Lásd B. Tóth, *Ausländische Studienreise von István Hatvani, einem ungarischen Studenten im 18. Jahrhundert*, AdP XII Debrecen 1978, p. 42.

³² H. B. Saussure-ról lásd: K. Thaly, *De Saussure Cézarnak II Rákóczi Ferenc fejedelem udvari nemességének Törökországi levelei 1730–39-ből és följegyzései 1740-ből*, Budapest 1909.

³³ Lásd: E. Stähelin, *Die Korrespondenz des Basler Professors Jakob Christof Beck. 1711–1785*, Basel 1968.

³⁴ Lásd Tóth B., *i.m.*, pp. 46 seqq.; Lengyel I., *Hatvani István levelesládájából*. Adatok svájci kapcsolataihoz Jakob Christoph Beckhez intézett leveleiből, Különlenyomat a Debreceni Déri Múzeum 1972. Évi évkönyvéből, Debrecen 1974; M. Triet (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel*, Bd. 5 (1726/27–1817/18), Basel 1980, pp. 158 seqq.

³⁵ Lásd A. Weber, *Historische Beziehungen zwischen Ungarn und der Schweiz*, ZSG 5/1925, p. 239; M. Triet (ed.), *i.m.*, pp. 250 seqq.; B. Hartmann, *Johann Peter Nesemann, ein Mitarbeiter Martin Plantas*, in Heuss et M. Schmid (edd.), *Beiträge zur Geschichte der bündnerischen Kultur*. Schriften von Pfarrer Dr. Benedikt Hartmann, Chur 1957, p. 42.

³⁶ Lásd A. Weber, *i.m.*, p. 238; E. Koppány, *i.m.*, p. 76; S. Stelling-Michaud, *Le livre du recteur de l'académie de Genève (1559–1878)*, Bd. V (Notices biographiques des étudiants), Genève 1976.

³⁷ Amit például Beck levélhagyatékából is jól ki lehet mutatni. A levélhagyaték a baseli Egyetemi Könyvtár kéziratárában található (Fr.-Gr. Mscr. VII 1–30. 38); lásd még: E. Stähelin, *i.m.*, Basel 1968.

³⁸ Lásd: E. Koppány, *i.m.*, pp. 76–78. 84 seqq.

³⁹ Megtalálható: StAGR D V/37 B 12.7.

⁴⁰ Lásd: Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 107.

⁴¹ Lásd: Studiosorum sorozat (1588–1792), TtREK R 495.

⁴² Lásd: Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 107.

mint a kollégium egykori seniorja, csábította à Portat Debrecenbe tanulni? – További hét magyar egyetemistát találunk à Porta albumjában: Baselben találkozott Birta Mihállyal⁴³ és Szabó Sámuellel⁴⁴, Zürichben Bakcsi Miklóssal, aki a nagyenyedi kollégiumból jött⁴⁵, és Jósmai Mihállyal Sárospatakról.⁴⁶ Ugyancsak a sárospataki kollégiumból jött Putnoki Márton, akit Csécs János professzor még ajánlólevéllel is ellátott.⁴⁷ Ez a két találkozás volt talán az oka annak, hogy à Porta a sárospataki kollégiumot is meglátogatta. Bernben két másik egyetemista is beírta nevét az albumba: Lisznyai Mihály⁴⁸ és Polgári János. Az utolsó bejegyzés különösképpen érdekes, mert ez talán megmagyarázza, *miért* találkozott à Porta ezekkel a magyar egyetemistákkal: „His [verbis] comitari amicis sibi gratum ex cordis penetralibus voluit, peregrinari volentem, hunc album possidentem Petrum Rosium de Porta.”⁴⁹ Tehát à Portának *szilárd elhatározása* volt vándorolni – és az, hogy előtte találkozott néhány magyar egyetemistával, csak hasznára lehetett. Hogy ezek barátai voltak à Portának vagy csak véletlenül találkoztak? Ezt nem tudjuk, mivel később nem említi többé ezeket a neveket – egy biztos: ezekkel az emberekkel két héttel a Magyarországra való elutazása előtt találkozott. Talán tanácsokat vagy ajánlóleveleket kért tőlük, vagy talán az utóbbiak bátorítani akarták a vállalkozása előtt?

Végül is à Porta volt az első bündneri egyetemista, és kutatásaim alapján az első svájci is, aki Debrecenbe ment tanulni. Őt követte a 18. században öt más bündneri⁵⁰ és egy svájci Trogenből.⁵¹ Az ők esetükben is csak gyanítani lehet az okokat, amiért Debrecen felé fordultak. Dominicus à Portat (*1742), Rosius à Porta egy közeli rokonát, és Johann Martin Vidalt lehetséges, hogy maga R. à Porta bátorította erre a lépésre, mivel ezek egy bizonyos ideig az ő iskolájában jártak, amikor R. à Porta lelkész volt (1758–64).⁵² Ezzel kapcsolatban valószínű, hogy a zsinat⁵³ nagyon érdekelt volt abban, hogy a jövődébéli lelképásztoraik, miután a bündneri gyülekezetben eluralkodott több mint húsz éven át az ún. zinzendorffianizmus, egy

⁴³ Lásd *uo.*, p. 67; M. Triet (ed.), *i.m.*, p. 191.

⁴⁴ Lásd: Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 65; Szabó hiányzik a bázeli anyakönyvből, pedig à Porta albumába a saját neve alatt írt: „peregrinus, et nunc Basilea conmoraturus”.

⁴⁵ Lásd *uo.*, p. 227; Bakcsi beiratkozott 1750 augusztus 30-án a zürichi Carolinum Kollégiumba (lásd az anyakönyvet: StAZH E II 479).

⁴⁶ Lásd: Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7. p. 167; Jósmai 1752. január 12-én iratkozott be. (lásd StAZH E II 479).

⁴⁷ Lásd: Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 109; Putnoki alig érkezett meg Svájcba és már találkozott is à Portával (beiratkozás: 1752. július 1. Vö. S. Stelling-Michaud, *i.m.*, Genéve 1976); Csécsiről lásd alább.

⁴⁸ Lásd: Album amicorum, StAGR D V/37 B 21.7, p. 221. Lisznyai is Sárospatakon tanult, később Kassán lett lelképásztor.

⁴⁹ *Uo.*, p. 73.

⁵⁰ A következők voltak: Johann Martin Vital 1766–68-ban (lásd: TtREL I. 1.a. 4, p. 176; SKA B7, pp. XXI 37; StAGR A I/3b Nr. 328; Nagybakai A., *A debreceni nemes Sós Társaság diákkapcsolatai*, Debrecen 1944, pp. 14 seq), Dominicus à Porta 1766–68-ban (lásd: TtREL I. 1.a.4, p. 176; SKA B7, pp. XXII. 37; Nagybakai, *i.m.*, pp. 14 seq.), Andreas Killias 1780–82-ben (lásd: TtREK R 495; SKA B7, p. 128), Johannes Luziuz Hunger 1780–82-ben (lásd: TtREK R 495; SKA B7, pp. XXIX 150), Johannes Puchlius 1780-ban (lásd: TtREK R 495); lásd az egészhez röviden: Barcza J. (ed.), *A debreceni református kollégium története*, Budapest 1988, p. 137.

⁵¹ Bartholomäus Staub 1785 és 1787-ben (lásd: TtREK R 495). A 19-ik században a Debrecenben tanuló svájci egyetemisták száma rohamosan megnőtt.

⁵² Rosius à Porta-nak mindig sok házitánítványa volt, akiket ő először nyelvekre (latin, görög és héber), majd teológiára és filozófiára (Wolff metódusa szerint), végül pedig történelemre és reáltudományokra (földrajz, orvostudomány stb.) tanított; lásd: R. à Porta an Abr. Arent, 1779. 06. 8, A Sp III/11a, VI B 15, p. 34.

⁵³ Legalábbis a zsinat ortodox része!

még kálvinista-református teológiai főiskolán tanuljanak. A korabeli zsinati jegyzőkönyvek ismételtelen figyelmeztetik a bündneri lelkipásztorokat a Második Helvét Hitvallás tiszteltetésben tartására.⁵⁴ Debrecen, mint a magyar protestantizmus fellegvára, megfelel a kálvinista ortodoxia elvárásainak.⁵⁵ Hogy à Porta számára ez egy okkal több volt arra, hogy Magyarországon és Erdélyben végezze el tanulmányait és nem egy németnyelvű területen, nem tudjuk. Mindenesetre tény, hogy à Porta nem volt pietista, jóllehet a fennemlített vita ideje alatt bizonyos nyitottsággal viselkedett a pietistákkal szemben. Berni tanulmányévei alatt írt néhány sort arról, hogy miként válaszolna Kálvin a pietistáknak és hozzáfűzött egy pár sajátkezűleg írt megjegyzést is: „Pietistae, Separatistae, libertini ... ipsimet tandem publicam aliquem fidei suae confessionem edant, orbique Xtiano typis ostendant, sed verbis non mysticis & obscuris, ... ut publice ipsorum fides & Relligio innotescat.”⁵⁶

1.2.3. Peregrinatio Rosii à Porta in Hungariam (1752–56)

Az elmondottak érthetővé teszik számunkra – figyelembe véve a feltételezhető kalandvágyat⁵⁷ –, hogy Rosius à Porta 1752 júliusában elhagyta Svájcot és Magyarország felé indult. Amikor 1758-ban visszatért és a helyi gyülekezetben elfoglalta a lelkészi állást, a következőképpen írta be magát az egyházi anyakönyvbe:

„Litteraria Peregrinatione & Studiis Academicis, Bernae per unius, DEBRECINI in Hungaria inferiore Biennium, Enyedini Transsylv. 1 ann. ... spatium exactis, in Patriam redux Ego Petrus Dominicus Rosius de Porta, Vettaniensis, Praelectae abs me Superiori Rhaeticae, ut & Helveticae Confessionibus, atque etiam Legibus Synodalibus obsequium meum animo & calamo polliceor.”⁵⁸

Állításához híven tehát R. à Porta Bernben, Debrecenben és Nagyenyeden tanult. Tanulmányévei legnagyobb részét Magyarországon és Erdélyben töltötte. Egyébként ebből az időből fennmaradt a debreceni kollégium anyakönyve. A nagyenyedi református főiskola levéltárának legnagyobb része (egész 1895-ig) sajnos tűzvész áldozata lett, tehát itt nem kereshetünk bizonyítékokat à Porta itt tartózkodásával kapcsolatban. Mindamellet, az itteni egyete-

⁵⁴ Például a Flims-i zsinaton (1759) explicit megemlítették a Második Helvét Hivallást (a Szentírás mellett) a Zinzendorff gyülekezetének az elutasításával kapcsolatban (SKA B6, p. 363), mindamellet, hogy ez nem utasította el a II. Helvét Hitvallást. Az 1775-ös és 1778-as 'Parere' (mindkettő a : SKA B7, pp. 71 seqq. 120 seqq.) újra hangsúlyozta a bündneri lelkipásztor kötelességét e hitvallással szemben; lásd: H. Finze, *Die Herrnhuter in Graubünden – Streit um die kirchliche Erneuerung im 18. Jahrhundert*, a Bündner Monatsblattban 1993, pp. 263 seqq.

⁵⁵ Így feltűnik, hogy a református kollégium és az intendenseik történetében milyen jelentéktelen szerepet játszott a pietizmus és a vele rokonságban levő irányzatok; lásd még: J. Barcza (ed.), *i.m.*, Budapest 1988.

⁵⁶ Lásd Comparanda, StAGR B 17: A „sed verbis non mysticis et obscuris” kifejezés mutatja, hogy sok pietista, amikor a 'keresztény körökben' bemutatta hitét, a(z inspirált) Biblia tiszta és ellenvetés nélküli kijelentéséből indult ki; à Porta-val ellentétben, aki egy mérsékelt felvilágosító volt, számukra alig voltak 'elsötétült mondatok'. Ugyanabban a kéziratban jegyzi fel à Porta, hogy hogyan válaszolt az aaraueri lelkipásztor, Joh. Ernst a zinzendorffiaknak: „Confessio Helvetica & August. quibus fidem attribuo, iuro erudiunt me quid docere debeam. Synodus autem Bernensis methodum quomodo docere imo & vivere debeam.” – R. à Porta hozzátette: „Erat pij Theol. Cl. Joh. Ernst in urbe Aroviensi Past. Prim. respons. Ad rog. Ill^m Comitiss de Zinzendorff prout ex ipsius met excepi PDR v P. 1751 Octobr.” (StAGR B 17).

⁵⁷ À Porta egyszer ezt mint „experientiae ... causa”-nak említi (R. à Porta J. Chr. Beck-hez, 1757. 01. 12, UBB Fr.-Gr. Mscr. VII 2).

⁵⁸ GA Ftan, Sign. C.15.7.

mi anyakönyv is fennmaradt, de a Porta neve hiányzik belőle.⁵⁹ Abban az időben egy beiratkozás a kollégium törvényeinek aláírását jelentette.⁶⁰ Sokan voltak azonban olyanok, akik bár látogatták a kollégiumot, nem subscribáltak. Ilyen módon a Porta is elmulasztotta Nagyenyeden a beiratkozást, különös tekintettel arra, hogy csak egy szemesztert tartózkodott ott.⁶¹ Azáltal, hogy egy pár évvel ezelőtt a Tschärner-Ortenstein-i levéltárban (Svájc) szerencsés módon megtalálták a Porta „Album amicorum”-ját⁶², lehetséges számunkra ma az, hogy ne csak megállapítsuk a Porta nagyenyedi tartózkodását⁶³, hanem hogy lejegyezzük az ő magyarországi és erdélyi tanulmányeinek pontos menetét is. 1752. június 25-én hagyta el R. a Porta Bernt, hogy megkezdje külföldi tanulmányait.⁶⁴ Útja először Bruggon keresztül Zürichbe vitt (július 3), ahol találkozott J. J. Breitinger, J. J. Zimmermann és más professzorokkal, majd végül Ulmba (július 17) ért. Itt hajóra ült és biztonságban utazott tovább a Dunán Neszmélyig.⁶⁵ Szeptember közepére megérkezett Sárospatakra⁶⁶, ahol a kollégiumban tanult. A 18. és 19. században Magyarországon Sárospatak egyike volt a legfontosabb protestáns főiskoláknak. Az itteni református főiskolát 1531-ben Perényi Péter alapította; 1952-ben a kommunisták bezáratták, majd 1989-től újra megnyílt, igaz a kollégium még nem nyerte vissza korábbi jelentőségét.

Az itteni tartózkodásáról R. a Porta röviden így ír a *Historia Reformationis* harmadik kötetében: „Omittere nequeo, quin hac occasione memoriam faciam benevoli animi, quo me SAROSPATACI tunc peregrinum excepit senior Dñ. JOANES TSEETSI,...”⁶⁷ Csécsi János, 1713-tól filozófiai és teológiai professzor,⁶⁸ ő maga is támogatta a Svájcba induló diákokat⁶⁹ és ennek megfelelően fogadta a Portát is. Amint abban az időben szokás volt, mind a teológi-

⁵⁹ Lásd: Jakó Zs. és Juhász I., *Nagyenyedi diákok. 1662–1848*, Bukarest 1979.

⁶⁰ Így például a két bündneri diák, Johann Martin Vital és Dominicus a Porta, akik hosszabb ideig tartózkodtak Debrecenben (lásd fenn), és akiknek 1768-ban még egy végbizonyítványt (StAGR A I/+b, Nr. 328) is kiállítottak, nem voltak beiratkozva (legalábbis hiányoznak a neveik a kollégium anyakönyvéből, lásd: TtREK R 495)

⁶¹ Bernbe sem iratkozott be, pedig ott két szemesztert tanult. A berni főiskola anyakönyvébe abban az időben csak Bern kanton polgárai iratkozhattak be (cf. StABE B III 1010).

⁶² A Porta albuma abból a szempontból is fontos, hogy majdnem 200 bejegyzést tud felmutatni, amelyeket a Porta gyakran életrajzi adatokkal egészített ki (cf. StAGR D V/37 B 12.7).

⁶³ Ami egyébként a Porta több levelével is bizonyítható: R. a Porta Jak. Chr. Beck-nek, 1757. 01. 12, UBB Fr.-Gr. Mscr. VII 2; R. a Porta J. J. Breitinger-nek, 1766. 08. 01., ZB Ms. S 196, Nr. 21; R. a Porta Joh. Leu-nak, 1767. 11. 19., ZB Ms. L 514, p. 2105; R. a Porta Abr. Arent-nek, 1779. 06. 08, StAGR A Sp III/11a, VI B 15 p. 34.

⁶⁴ Lásd ehhez a Porta itineráriumát (térképpel)

⁶⁵ Itt maradt 1752. augusztus elejéig: Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, pp. 332–334.

⁶⁶ Lásd: R. a Porta, *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum*, Tomus III StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 31; a Porta sárospataki tartózkodásához lásd: J. A. von Sprecher, *Geschichte der Republik der drei Bünde im 18. Jahrhundert*, Bd. II Kulturgeschichte, Chur 1875, p. 521; Il Progress. Gazetta popolare, No. 48, 1875, p. 1.

⁶⁷ R. a Porta, *i.m.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, pp. 30 seq; máshol írja a Porta, hogy ő Csécsinél „olim didici”. (StAGR A Sp III/11a, VI A 3, p. 2). Továbbá a Porta egyik lexikonjában egy tőle átfírt Csécsi imádság található (lásd StAGR A Sp III/11a, VI B 13, p. 214).

⁶⁸ 1734-ben a kollégáival való tanárkodása körüli nézeteltérései miatt elmozdították (lásd: *Herman Alexander Röell és magyar diákjai*, Peregrinatio Hungarorum 5, Szeged 1990; R. Hörscik, *A sárospataki református kollégium diákjai. 1617–1777*, Sárospatak 1998, pp. 13 seq.). Az a Porta albumjába azt írta azonban, hogy ő „per totos quadragina annos SS. Theol. Philos. Professor” volt (Album Amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 59).

⁶⁹ Például amikor kiállított Putnoki Mártonnak egy ajánlólevelet, lásd fenn.

ai tanárok, mint a diákok foglalkoztak a reáltudományokkal is. Csécsi János mindenekelőtt Magyarország és Európa földrajzát tanulmányozta, és akármilyen meglepően hangzik is, pontos ismeretei voltak Svájcra. ⁷⁰ Az egyik kéziratát „Introductio in universalem Geographiam” címmel látta el 1732-ben, ⁷¹ ebben ír „Rhetia”-ról is: ír a három szövetségről, Chur-ról és a bündneri területekről. ⁷² Ezekután a Csécsi és a Porta közti találkozás mindkét félnek csak gyümölcsöző lehetett: Csécsi többet megtudott a szövetségek földrajzáról és történelméről, a Porta pedig megismerkedett Lampe *Historia ecclesiae in Hungaria et Transsilvania* (Utrecht 1728) című munkájával, amelyben honfitársa, N. Zaff, sok levelét találta meg, ami őt különösképpen érdekelte. ⁷³ Csak 1766-ban adatott meg neki a lehetőség arra, hogy e levelek eredetijeit el lássa, amikor különböző levéltárakat keresett fel Zürichben. ⁷⁴ Miután más tudósokkal is találkozott Sárospatakon, ⁷⁵ a Porta Tokajon keresztül – ahol bizonyára megízlelte a finom bort – Debrecenbe utazott. Ide 1752. október 10-én érkezett meg és itt kellett volna eltöltenie az elkövetkező két évet. A 18. században a debreceni kollégium volt, Sárospatak mellett, a magyarlakta területeken a református kollégium; a magyar protestantizmus legnagyobb és legjelentősebb műveltségi központjának számított. Még akkor sem vesztette el a kollégium a hírnevét, amikor Mária Terézia királyné 1752-ben eltiltott a várostól és a kollégiumtól az adományokat, mivel a bündneriek, svájciak, hollandok és angolok anyagi támogatásukkal megmentették. ⁷⁶

Habár a Porta már 1752 őszén Debrecenben tartózkodott, az anyakönyvbe csak 1753. február 17-én írta be nevét: „Petrus Dominicus Rosius a Porta. mppa. d. Febr. ANNO 1753. Fetaniensis in Oengadina Rhaetus. Nobilis.” ⁷⁷

Ez a bejegyzés számunkra nagyon fontos, mivel ez eddig az egyetlen anyakönyvi bejegyzés a Porta magyarországi tanulmányairól. Fontos ez azért is, mert a Porta *elsőként* írta be magát azok közé a diákok közé, akik ugyan alávetették magukat a kollégium törvényeinek, de szállásuk nem a kollégiumban volt. ⁷⁸ Domokos Mártonnak, a debreceni polgármesternek

⁷⁰ talán éppen ezért nevezte őt a Porta ‘Polyhistor. ac Theologus’-nak (lásd: R. a Porta, *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum*, Tomus III StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 30).

⁷¹ A kézirat a sárospataki kollégium könyvtárában található (Sign. 202/1); Csécsi más földrajzi tanulmányai ugyancsak abban a könyvtárban találhatók (pl. „De Geographia Hungarica”, vagy „Geographica Historica” stb.).

⁷² Lásd: J. Csécsi, *Introductio in universalem geographiam*, 1732, pp 40 seq.

⁷³ Lásd: R. a Porta, *i.m.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 31.

⁷⁴ A Zaff leveleivel való foglalkozásáról a Porta később így ír: „Ibi [ezalatt Sárospatakot érti] enim Zaffii litterae ex Archivio Turicensi, ubi illas autographas Ego lustravi, exhibentur. Pleniorum huius Persecutionis Hist. Lampii. Exhibent Cel. Heideggerus in hist. Vitae, id. In Hist. Papatus...” (StAGR A Sp III/11a, VI A 3, p. 2); N. Zaff-hoz lásd fenn.

⁷⁵ Névszerint a következők: Prof. Bányai István (Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 58), Prof. Sárkány Dávid (Album, p. 71), Prof. Szathmári Paksi Mihály (Album, p. 72), Senior Soos Mihály (Album, p. 290) és mások.

⁷⁶ Lásd: M. Bucsay, *Der Protestantismus in Ungarn 1521–1978. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart*, II rész: Az abszolutizmustól a jelenig, STKG, 1. Sorozat Bd. III/2, Bécs–Köln–Graz 1979, pp. 45 seqq; I. Lengyel, *i.m.*, p. 505.

⁷⁷ TtREK R 495. A kinyomtatott anyakönyvben (E. Thury ed.), *Iskolatörténeti adattár*. Az országos református tanáregyesület megbízásából, Pápa 1908, p. 453) olvasási hiba történt: ‘Rhaetus’ helyett ‘prhaetus’ (lásd hozzá, ugyancsak hibás): Nagybakai, *i.m.*, pp. 18 seq.; lásd még: E. Wencker, *Kirchengeschichte als Lebensaufgabe*. Studien zu Leben und Werk des Bündner Kirchenhistorikers Petrus Dominicus Rosius a Porta, a Bündner Monatsblattban 1996, p. 191.

⁷⁸ A szabály, amire kötelezve voltak, a következőképpen szólt: „Ego infra scriptus subicio me legibus Collegii Ref. Debrecinensis tam generalibus quam specialibus, quaecunque studiosorum mores et studia respiciunt, neque ad statum Togatorum Iuvenum directe et peculiariter pertinent, hancque subiectionem, mea hac subscriptione testor.” (TtREK R 495).

írt egyik leveléből kiderül, hogy a Porta ottartózkodásának elején nála lakott. Emez keresztényi módon – mint „longinquis de terris peregrinum, iuvenem, et titulum non derelictum” – fogadta.⁷⁹ Ezt a szívélyes fogadtatást köszönte meg a Porta két évvel később, amikor elhagyta Debrecen, egy levéllel és egy kis ajándékkal.⁸⁰

Ebben az időben Debrecenben négy professzor tanított: Szilágyi Sámuel teológiát, Szathmári Paksi István egyháztörténelmet és retorikát, Hatvani István matematikát és filozófiát, Varjas János katekétikát és hébert (nyelvet és históriát). Valószínű, hogy a Porta mint a négynél tanult, még akkor is⁸¹, ha csak Szilágyi, Szathmári és Hatvani professzoroktól maradtak fenn előadásjegyzetei és másolatok.⁸²

A legpontosabban a Porta tanulmányait Szathmári Paksi István professzornál (1719–1791) tudjuk nyomon követni. Szathmári Sárospatakon, Frankfurtban, Franekerben és Leidenben tanult, 1747-ben lett professzor Debrecenben és Szilágyi halála után (1785) élete végéig ellátta a Tiszántúli Egyházkerület püspöki hivatalát. Az Új testamentummal és patrisztikával foglalkozott, a görög irodalom és filozófia hatását kutatta az Új testamentum szövegében és az egyházatyák írásaiban. A forrásokkal való foglalkozás Szathmári alapos görög és latin nyelvi ismereteiről tanúskodik.⁸³

Rosius a Porta bizonyára résztvett Szathmári „Loca sacrae scripturae ex antiquitatibus Graecis illustrata” című előadásán, amelyben egyes bibliai helyeket az ókori görög és latin írók műveivel hozott összefüggésbe. Az ötödik fejezetben (De servis) például a Galata levél 6,17-tel foglalkozik: Miután tisztázta a Hérodotoszal, Plautusszal és más ókori írókkal való kapcsolatokat, újból Pálról beszél: „Paulus itaque s. c. significare vult se fidelem Xti servum esse, ad eum se pertinere nullius subiectum imperio, quod ex vulneribus, plagis, aerumnis, quas Christi causa subiit apparet.”⁸⁴ Szathmári ezzel aláhúzza, hogy az Úrvacsora jelei, amelyeket Krisztus miatt veszünk magunkhoz, egészen más természetűek, mint azt a látszat mutatja. Nem egy rabszolgalehetetel következménye, hanem jele annak, hogy mi boldog szolgálai – *fideles servi* – vagyunk, kitéve az itteni világ üldöztetéseinek.

Egy másik előadása Szathmárinak, amin a Porta résztvett, a „Dissertationes theologico-criticae” címet viseli. Ebben egyes újtestamentumi locosokat elemez, keresi a kapcsolatokat az Ótestamentummal, de azt is bemutatják, hogy miként fogadták az egyházatyák a különböző eretnek irányzatokat, mint például az arianizmust.⁸⁵ Továbbá birtokunkban van Szathmári két más kéziratának a Portánál fennmaradt másolata: Az első a „Historia litteralia” címet viseli és a hatodik század irodalom és teológiatörténetét tartalmazza; a második Szathmárinak egy előadása Christian Brüning *Antiquitates Graecae* (Frankfurt a. M. 1734) című könyvéről. A Porta kézírataiból⁸⁶ kitűnik az, hogy abban az időben intenzíven foglalkozott a görög és latin nyelvekkel, el egészen addig, hogy saját magát kétszer is ‘Sanctae Theologiae studiosus’ helyett ‘bonarum litterarum studiosus’-nak nevezi! Így tehát egyáltalán nem meglepő, hogy 1756-ban a Tamins-i (Svájc) zsinaton beszédet tart a „De Necessitate addiscendi

⁷⁹ R. a Porta M. Domokoshoz, 1754. április 8-án, StAGR B 17.

⁸⁰ Lásd ugyanazt, és az ‘Album amicorum’-ot, StAGR D V/+ B 12.7, p. 243. A Porta halálát Domokossal szemben abban is kimutatta, hogy a *Historia Reformationis*, Tomus III szerkesztésénél többször megemlíti (StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 31).

⁸¹ Lásd az a Porta ‘Album’-jában levő jegyzeteket: StAGR D V/37 B 12.7, pp. 247. 248. 260. 266.

⁸² Lásd: R. a Porta, *Manuscripta academica miscellanea Bernensia et Debrecinensia*, StAGR B 17.

⁸³ Lásd még Szathmárhoz: Barcza, *i.m.*, pp. 98 seq.

⁸⁴ StAGR B 17.

⁸⁵ Lásd: StAGR B 17.

⁸⁶ Lásd még: Komáromi Csipkés György egy kéziratát (Debrecen), a Lambert Bos *Antiquitatum graecarum descriptio* c. munkájából vett kivonatokkal; ezt a kéziratot a Porta Komáromi könyvtárából kapta (cf. StAGR B 17).

linguas originales Haebraem et Graecam verbi divini ministro futuro disquisitio” címmel.⁸⁷ Rosius à Porta Szathmári professzor irányításával a forrásokkal való kritikai foglalkozást gyakorolta.⁸⁸ À Porta rájöhett arra, hogy ez a kritikus munkamódszer nemcsak a patrisztika területén hasznos, hanem alkalmazható az egyháztörténet más időszakaira is.⁸⁹ Végül à Porta tisztelete tanárával szemben megmutatkozik az albumába évekkel később maga által beírt kis megjegyzéséből is: tanárát mint „Diligentissimus, Doctis. piusque Eloquio potentiss. vir iste praeceptor meus, dum vivo colendiss.”⁹⁰ tisztelte. De fordítva is érvényes volt ez a tisztelet, Szathmári ugyanis „carissimo”⁹¹-nak nevezte à Porta-t.

Egy másik tanár, akinél à Porta tanult, Hatvani István (1716–1786), a „magyar Faust” volt.⁹² Hatvani Losoncon, Debrecenben, Baselben és Leidenben tanult. A baseli egyetem, ahova 1746. május 13-án iratkozott be, meghatározó szerepet játszott felkészülésében: Jakob Chr. Beck professzornál egyháztörténetet és világtörténelmet, Johann Ludw. Frey professzornál pedig Ótestamentumot tanult; ugyanakkor Dan. Bernoulli professzornál matematikából, valamint Rudolf Zwinger professzornál⁹³ orvostudományból képezte ki magát, végül 1748. április 8-án a ’De aestimatione morborum ex facie’ című orvostudományi értekezésének megvédése után doktorrá avatták. Miután tanulmányait kiegészítette, Leidenen és Utrechten keresztül visszatért Debrecenbe, ahol 1751-től mint orvos és kollégiumi professzor működött. Ezután a debreceni kollégiumban matematikusként, filozófusként és kísérleti fizikusként vált híressé.

Saját magáról így ír az à Porta ’Album’-jában: „VDM et med. Dr., Philosoph., Phys. Exper. Et Math. Profess.”⁹⁴ Ez megmutatja Hatvani óriási műveltségét – az ő idejében Kelet-Európa leghíresebb fizikusának tartották.⁹⁵ Évekig levelezett J. Chr. Beckkel (Basel), valamint J. J. Breitingerrel (Zürich).⁹⁶ Érdekes módon Hatvani sok olyan tudóssal találkozott Svájcban, akikkel 5–6 évvel később részben à Porta is találkozott (például Zürichben Zimmerman, Bodmer és Breitinger). Foglalkozott a svájci triumvirátus filozófiájával is (Osterwald, Werenfels, Turretini), sőt munkájuknak egy részét magyarra is lefordította.⁹⁷ Ugyanakkor intenzíven foglalkozott a német és francia felvilágosodással: Chr. Wolff és R. Descartes hatottak gondolkodására.⁹⁸

1999 nyarán, magyarországi tartózkodásom alkalmával lehetőségem nyílt arra, hogy a debreceni kollégium könyvtárában kezembe vegyem Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et*

⁸⁷ À Porta bemutatkozó beszéde megtalálható: StAGR B 17.

⁸⁸ Így hangzik az egyik előadás is: ‘Dissertationes theologico-criticae’, lásd fenn.

⁸⁹ Az egyháztörténelmi munkájában à Porta azzal tűnik ki, hogy ellentétben az elődeivel, a krónikaírókkal, ő kritikusan foglalkozik a források történelmi és tartalmi igazságával (lásd: J. A. Bernhard, *Konfessionelle Toleranz bei Petrus Dominicus Rosius à Porta. Dargestellt anhand seines Briefwechsels*, kiadás előtt (Zwingliana)).

⁹⁰ Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 248

⁹¹ Uo.

⁹² Így ír Hatvani az ‘Album’-ban à Porta-ról: „fere per biennium Auditori...” (StAGR D V/37 B 12.7, p. 266).

⁹³ Zwinger professzor is foglalkozott a magyar diákokkal, lásd I. Lengyel, *i.m.*, pp. 501.540.

⁹⁴ Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 266.

⁹⁵ Elsőként tanított kémiát magyar nyelvterületen.

⁹⁶ Hatvani levélcseréje Beckkel megtalálható az UBB-ban (Fr.-Gr. Mscr. VII Breitinger levelei pedig: ZB (Ms. Bodmer 1–41; Ms. F 159–164)

⁹⁷ lásd B. Tóth, *i.m.*, p. 52.

⁹⁸ Lásd még Hatvanihoz: Barcza, *i.m.*, pp. 101–108.

critique című művének a Hatvani tulajdonában volt példányát⁹⁹ (sok Hatvani feljegyzéssel)¹⁰⁰ és ez egyenesen à Portához vezetett. Az 'Album amicorum'-jában található a jegyzetek között à Porta egy másolata a Bayle szótár Servetusról szóló cikkéről.¹⁰¹ Mivel Hatvani professzor ezt a munkát kézikönyvként használta a napi kutatómunkájához, és mivel Rosius à Porta nála tanult, feltételezhető, hogy az utóbbi először Debrecenben foglalkozott intenzíven Bayle lexikonjával; és ezáltal filozófiai-teológiai szempontból Hatvani befolyásolta őt. Sajnos nincs tulajdonunkban egy à Porta előadásjegyzet sem, csak hét *Theses ex philosophia naturali*, amelyről 1753. szeptember 22-én tárgyaltak Hatvani egyik kollokviumján. À Porta két másik diákkal a tételek ellen, Balogh Ádám¹⁰² pedig ezek mellett foglalt állást.¹⁰³ E dolgozat keretében nem tudunk ezekkel a tételekkel foglalkozni, de hogy mégis képet adjunk arról, hogy mit is tanultak akkoriban a teológusok, célszerűnek tűnik megemlíteni egy példát. A hatodik tétel így hangzott: „Gravitas non superficiei corporum, sed quantitati materiae est proportionalis.”¹⁰⁴ A diákok foglalkozása ezzel a fizikai alaptörvénnyel világossá teszi számunkra azt, hogy milyen átfogó volt a felvilágosodás korában egy teológiai tanulmány. A természettudományok, vagy ahogy akkoriban nevezték, a reáltudományok, egyáltalán nem voltak kizárva a teológiai tanulmányokból.¹⁰⁵ Részben Rosius à Porta is foglalkozott Hatvani professzornál fizikai kérdésekkel.¹⁰⁶

Debrecenben Rosius à Porta Szilágyi Sámuel professzornál (1719–1785) is tanult. Szilágyi, a debreceni Szilágyi Márton professzor fia Leidenben, Franekerben, Utrechtben és Bernben tanult teológiát. Rögtön a Debrecenbe való hazatérése után, 1742-ben teológiai professzor, majd 1765-től tiszántúli szuperintendens lett. Tanulmányévei alatt Szilágyi is foglalkozott a felvilágosodás filozófiájával; mint Voltaire munkájának a fordítója vált ismertté. Emellett Leidenben fizikát¹⁰⁷ tanult Peter Muschenbrock professzornál, akinél Hatvani István is megfordult. Jakob Chr. Beckkel¹⁰⁸ való levelezésének köszönhetően megtartotta kapcsolatát Svájjal is.¹⁰⁹

À Porta Szilágyi professzornál végzett tanulmányairól is csak részleteket ismerünk. Csak Egyetlen *Theses Theologiae* maradt fenn, amelyet egy kollokviumon, amelyen à Porta is részt vett, tárgyaltak meg. Mivel teológiai szempontból érdekesnek tűnik, érdemes felsorolni a téziseket:

- § 1. Vocabulum justificationis in negotio justificationis peccatoris coram Deo, ubique sensu forensi sumitur in scripturis.
2. Significatque sententiam Dei judicalem, qua peccatorum, sed electorum & in communione Christi constitutores, propter cujus perfectam obedientiam a merita condemnatione absoluit, & jure ad vitam aeternam donat.

⁹⁹ A 18. században az egyedüli példány volt Debrecenben, mivel ezt a munkát politikai szempontokból betiltották a magyar területeken.

¹⁰⁰ Sign. A3 alatt feljegyezve

¹⁰¹ lásd: Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 158.

¹⁰² Lásd: a. a. O., p. 205.

¹⁰³ Itt nem a meggyőződésről volt szó, hanem az érveléstechnika gyakorlásáról.

¹⁰⁴ Theses ex philosophia naturalis, StAGR B 17.

¹⁰⁵ Hatvani előadásfelépítéséhez lásd Tóth, *i.m.*, pp. 51 seq.

¹⁰⁶ À Porta könyvtárában Newton munkái is megtalálhatók; lásd: R. à Porta A. Garbald-hoz, 1768. december 15, SpA.

¹⁰⁷ Röviddel a Debrecenben való hazatérése után egy fizikálaboratórium berendezéséért fáradozott, ahol a newtoni kísérleteket szerette volna bemutatni.

¹⁰⁸ A levelek megtalálhatóak a Debreceni Kollégium Nagykönyvtárának kéziratárában (TiREK).

¹⁰⁹ Lásd még Szilágyihoz: Barcza, *i.m.*, pp. 96–98.

3. Quae sententia uti ex mera gratia Dei proficiscitur, ita omne meritum iustificati, excludit.
4. Materia iustificationis nostri non est iustitia nobis inhaerent, sed sola Xti iustitia, mediatoria, obedientia scil. Eius tam activa quam passiva.
5. Ea quippe peccatori credent imputatur ad iustitiam.
6. Applicatio iustificationis fit per fidem, eamque non qua opus, sed qua organum iustitiam Christi apprehendens spectatum.¹¹⁰

Ezek a megigazulásról szóló gondolatok szigorú református és ezáltal páli gondolkodásból származnak. Kálvin *Institutio christianae religionis*ában nagyon hasonló kifejezésekkel találkozunk: „Contra iustificabitur ille fide qui operum iustitia exclusus, Christi iustitiam per fidem apprehendit (III XI 2) ... Quomodo enim iustificati sumus si quaeritum, respondet Paulus, Christi obedientia (III XI 9) ... Ei vero qui non operatur, sed credit in eum, qui iustificat impium, imputatur sua fides ad iustitiam (III XI 20).”¹¹¹ Az összehasonlítás világosan megmutatja, hogy Debrecenben még a 18. században is a tan még mindig szigorúan reformátori volt, ha olyan teológiai tanokról volt szó mint a megigazulás.¹¹² Ezek a tételek központba helyezik a megigazulást az által, hogy a mi megigazulásunk egyedül csak Krisztus igazságossága, közvetítő szerepe és engedelmesége által működik. Ez a hitünk által megadott igazság életünk alapja..

Rosius à Porta megismerkedett Szilágyinál a reformátori teológiával, valamint a más irányzatokkal szemben (pl. pietizmus) elfoglalt álláspontjával. Amikor à Porta a nyolcvanas években megírta a *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum* harmadik kötetének a 13. fejezetét, amelyben a pietizmus kezdeteit és a herrnhuti vitát tárgyalja, egyik lábjegyzetében hivatkozik Szilágyi professzorra is, aki Péter 1,18-ra, utalva figyelmeztet VI. Kelemen pápa *Unigenitus* (1343. január 27) című bullájának magyarázatára, amely visszamutat a pietista forrásokra. À Porta hozzáteszi: „Accurate hinc de periculoso Dogmate Auditores monentem Virum Clarissimum, & Praeceptorem quoad vixero, Illustrimis eloquiis honorandum Dn. SAMUELEM SZILAGYI, in illustri Debrecinensium Athenaeo Theologiae Professorem Doctissimum, & Trans Tibiscani Tractus Superintendentem venerandum, ... ipse saepius audivi.”¹¹³ Valószínű, hogy à Porta hűséges hallgatója volt Szilágyi előadásainak, így tehát a professzor, amikor 1754. augusztus 17-én beírta magát à Porta „album”-ába, „auditori imprimis carissimo”-nak nevezi őt.¹¹⁴ Rosius à Porta annyira közel érezte magát hozzá, hogy 1754. augusztus 20-án neki ajándékozta egy a berni tanulmányévei alatt készült kéziratát. *Ordnungen & Erläuterungen von Bern. 1649–1735* (Berni rendtartások és magyarázatok. 1649–1735) másolatáról van szó¹¹⁵, amelyet a berni tanács is pecsétjével hitelesített. À Porta a másolatot magával vitte Debrecenbe és mielőtt átadta volna Szilágyinak, a következőket fűzte hozzá:

„Manuscriptum hocce volumen Ampliss. Senatus Bernensis Statuta paullò continens, viri summè Rev. atque Dl. D. Sam. Szilágyi in ill. Gymnasio Debr. Sstae. Theol. Prof. Prim. Per biennium quoque Praeceptoris sui aeternum venerandi. Patriam petens Bibliothecae legat.

¹¹⁰ Theses Theologiae, StAGR B 17.

¹¹¹ J. Calvin, *Institutio christianae religionis*, Genf 1559, pp. 243 seqq..

¹¹² A kollégium történetéből is kiderül, hogy ez idő tájt Debrecenben a Németországból jövő pietista befolyások minimálisak voltak; lásd fenn.

¹¹³ R. à Porta, *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum*, Tomus III StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 67.

¹¹⁴ Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 247.

¹¹⁵ A másolat szerzőjét még eddig nem tudtam felderíteni; mindenesetre a másolatot 1751. december 24-én Bernben R. à Porta-ra hagyta. À Porta foglalkozott ezzel az anyaggal, amire sok széljegyzet utal (lásd: TtREK R 457).

P. D. Rosius N. a PORTA d. XX Augusti. Mppia.”¹¹⁶

À Porta 1754 augusztus közepén búcsúzott el a debreceni kollégiumból. A megemlített professzorokon kívül sok más fontos személyiség – lelkészek, szenátorok, a polgármester, patikusok, könyvtárosok, diákok stb. – írta be nevét az „album”-jába. Szeptember közepén hagyta el végleg a várost és továbbutazott Kolozsvár felé, ahova október közepén érkezett meg. Itt az unitárius és a református kollégiumokba járt. Kolozsváron a reformáció korában már megalakult az unitárius gyülekezet és az 1560-as években létrejött az unitárius kollégium.¹¹⁷ A református kollégium a 17. században még jelentéktelen volt. Rosius à Porta mindkét kollégiumot látogatta, még akkor is, ha nem tanulni jött ide, hanem inkább kapcsolatokat teremteni.¹¹⁸

Az unitárius professzorokkal való találkozását később egy Abraham Arent van der Meersch-hez (Amsterdam) intézett levélben említi meg. Tőle érdeklődött à Porta a remonstránsokról; ő maga közelebbről megismerkedik¹¹⁹ erdélyi tartózkodása alatt az arminianizmussal¹²⁰, amit abban az időben az erdélyi egyházi vezetők elvetettek,¹²¹ és megemlíti ezzel kapcsolatban a kolozsvári unitárius kollégiumban való tartózkodását is:

„Semina ex lectorum mediatione concepta creverunt in me cum aetate, aucta sunt in peregrinatione litteraria, quam per Germaniam, Hungariam, in ipsam quoque mediam Transylvaniam produxi, ac singulariter amicitia Michaëlis Szent-Abrahámi Ecclesiae Unitariorum Superintendentis, Eorundemque Gymnasii, Claudiopoli Professoris, vov év άγιοις; nec non Ejusdem binorum Generorum in opera Domini Συνεργών, Dñi Benjaminis Palffi, Philosophiae, & Dñi Stephani Agh, tunc quidem Hebr. L. Profess. ... quorum quidem nomina Tibi ignota haud existimo.”¹²²

Nem ismeretes az a tény, hogy Rosius à Porta az unitárius kollégium látogatása után tartotta-e még a kapcsolatot az unitáriusokkal. Hátrahagyott jegyzeteiben csak nagyon ritkán említi meg az unitárius egyházat.

A református kollégiumban Rosius à Porta találkozott Csepregi T. Ferenc teológiai professzorral, Verestói György filozófussal és matematikussal és Huszti György keleti nyelvésszel és egyháztörténésszel. Mindhárman Franekerben tanultak¹²³ és az akkori idők filozófiai-teológiai irányzatai befolyásolták őket: Csepregit a coccejanizmus,¹²⁴ Husztit pedig az arminianizmus.¹²⁵

Mielőtt november 9-én elhagyta Kolozsvárt és Nagyenyed felé utazott, à Porta sok más diákkal és tudóssal találkozott Kolozsváron, akik megörökítették nevüket „Album”-ában. Ti-

¹¹⁶ TtREK R 457. A könyvtár kéziratárában található egy másik másolat is (Vorlesungen über die Schweizer Geschichte [15–17. Sz.], amely à Portától származik. Hogy à Porta ezt is Szilágyira hagyta, kérdéses, mivel hiányzik a megfelelő dedikáció (lásd: TtREK R 458).

¹¹⁷ Az unitárius kollégium abból a szempontból fontos, hogy ez az egyedüli ‘szentháromságellenes’ főiskola, amelyik az alapításától fogva megszakitás nélkül létezik, lásd Dományházi és Latzkovits M. (edd.), *Fasciculus rerum scholasticarum Collegii Claudiopolitani Unitariorum*, FRS VII/1, Szeged 1997, p.8.

¹¹⁸ A református kollégiumnak – az unitáriussal ellentétben – nem volt főiskola jellege. A teológiai főiskola ezidőben Nagyenyeden volt, lásd fenn.

¹¹⁹ Így van a könyvtárban Limborch, De Clerc, Grotius stb. több munkája

¹²⁰ Az unitárius és az arminianizmus között éppen Hollandiában különböző kapcsolatok jöttek létre.

¹²¹ Lásd: Buzogány Dezső ‘Az erdélyi református egyház Bethlen Kata és Bod Péter korában’ tartott előadását, 1999. júius 8-án Olthévízen.

¹²² R. à Porta Abr. Arent-hez, 1779. június 8, StAGR A Sp III/11a, VI B 15, p. 34.

¹²³ Lásd: Szabó és Szögi, *i.m.*, pp. 130. 232 seq. 489.

¹²⁴ Lásd: Zoványi J., *Kisebb dolgozatok a magyar protestantizmus történetének köréből*, Sárospatak 1910, pp. 154 seq.

¹²⁵ Lásd: Anm. 121.

zenhárom évvel később írja Johann Leu tanácsosnak Zürichbe, amikor átküld neki egy enyedi sírfelirat másolatot¹²⁶: „...mivel Erdélyben utaztam, és egy ideig a nagyenyedi Collegio Bethleniano: Albajuliaensi-ben tartózkodtam...”¹²⁷

Ez idő tájt Nagyenyeden működött a legjelentősebb református iskola Erdélyben. III. Károly király és Mária Terézia királyné nyomása ellenére is a kollégium zavartalanul tovább dolgozott. Sajnos az à Porta Nagyenyeden való tartózkodásáról nincsenek tulajdonunkban pontos bizonyítékok. Bizonyítékul el kell fogadnunk az „Album”-ot, valamint à Porta Borosnyai professzor metodikájához írt feljegyzéseit. Az „Album”-ból kiderül, hogy à Porta itt sem a teológiai tantárgyakkal foglalkozott, hanem a felvilágosodás korára jellemző irányzatokkal is. Így tehát az egyszemeszteres tartózkodása alatt Vásárhelyi Tőke István professzornál filozófiát és matematikát, Borosnyai Nagy Zsigmond professzornál történelmet és természetjogot, Ajtai Abod Mihály professzornál pedig görög nyelvet és retorikát tanult. Mindhárman megjárták Nyugatot, ahol elmélyítették teológiai tudásukat.¹²⁸ Ezáltal volt lehetséges, hogy olyan filozófiai áramlatok, mint például a wolffianizmus vagy cocceianizmus magukkal ragadják az erdélyi református teológiát is.¹²⁹

A Salis-Zizer családnál található à Porta vallásos *Begriffslexikonjának* egy másolata, amely azzal a módszerrel készült, melyet à Porta Borosnyai professzornál tanult meg használni. A szisztematika teológia némely lókusainak a megmagyarázásával kapcsolatban. Borosnyai bevezető megállapodásokkal kezdi (pl. a megvizsgált helyet más helyekkel kapcsolatban, az anyag általános megvizsgálása, szerzőforrások stb.), továbblép a didaktikai (a tételek pontosabb értelme, az érvek megkülönböztetése stb.) és más részekhez (az ellentétek megemlítése, a heretikusok története, az ellenfelek érvei stb.), majd gyakorlati következtetésekkel végzi (általános és különleges haszonnal stb.).¹³⁰ Ennek a kis iratnak köszönhetően bizonyítható à Porta tanulási célokból Nagyenyeden való tartózkodása – nem úgy mint Kolozsváron.

1755 április közepén Rosius à Porta végül a „Bethleniano Enyedini” kollégiumból is kibúcsúzott, miután az itteni professzorok és más tudósok beírták magukat az „Album”-ába. Mielőtt azonban végképp elhagyta volna Erdélyt, meglátogatott más helyeket is: mint pl. Marosvásárhely, Nagyszeben, Gyulafehérvár, Déva, Szászváros és Magyarigen.¹³¹

Az utóbbi helységben munkálkodott a lelkipásztor és történész Bod Péter. Írói munkássága híressé tette az ország határain kívül is. Sajnos Bod *Historia Hungarorum ecclesiastica* című munkáját csak 1888–90-ben nyomtatták ki Leidenben¹³² és így nem való-

¹²⁶ Ezt a sírkövet, amely a híres Enyedi György sírfeliratát (1597. november 24) tartalmazza, 1744-ben Kolozsváron ásták ki, és ahogy 1755. február 9-én Nagyenyeden à Porta írta, Borosnyai és Ajtai professzorok viselték gondját (lásd: ZB Ms. L 514, p. 2111).

¹²⁷ R. à Porta Joh. Leu-hez, 1767. november 19, ZB Ms. L 514, p. 2105; lásd még: R. à Porta J. J. Breitingner-hez, 1766. augusztus 1, ZB Ms. S 196, nr. 21.

¹²⁸ Lásd: Szabó M. és Szögi L., *i.m.*, pp. 49. 103. 476.

¹²⁹ Lásd még: Zoványi J., *i.m.*, pp. 149–159.

¹³⁰ Lásd: *Methodus ... in explicandi Loco aliquo Theologiae Systematicae*, StAGR A Sp III/11a, VI B 13, p.I.

¹³¹ Lásd a fenn említett helyeken való bejegyzéseket az ‘Album’-jába, valamint StAGR B 17. Fontos még az egyik marosvásárhelyi bejegyzése: R. à Porta találkozott a református kollégiumban Teleki Sámuel gróffal, a későbbi ‘Bibliotheca Telekiana’ alapítójával (lásd: Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 34; lásd még Telekihez fenn).

¹³² Ugyanez történt sok à Porta munkával is. Bodnak és à Porta-nak még a munkamódszertük is hasonló volt: mindketten óriási gyűjtők voltak, kritikusan vizsgálták meg azonban a forrásokat – és mindkettőn meglátszott a felvilágosodás szelleme (pl. foglalkozás a természettudományokkal). A két tudós könyvtárának az összehasonlítása is meglepő hasonlóságokat hozt napvilágra; lásd még: Bucsay M., *i.m.*, pp. 42 seqq.

színű, hogy à Porta látta a kéziratot. Mindenesetre Lampe-t nevezte meg forrásául, akkor amikor a magyar egyháztörténettel foglalkozott.

Erdélyi tartózkodásának a végén – bizonyos mértékben a csúcspontján – résztvett 1755 június közepén a dévai zsinaton, ahol kapcsolatba lépett Borosnyai János L. szuperintendenssel.¹³³

Mielőtt hazaindult volna, meg akarta tanulni még a könyvnyomtatás technikáját is – az errefelé vezető úton 1752-ben már megismerkedett vele Stein an den Donau Kremsben Johannes Assmus betűszedőnél.¹³⁴ Kolozsváron meglátogatta Pataki Józsefet¹³⁵, a Hollandiában tanult nyomdászt, Szebenben pedig Sárdi Sámuel¹³⁶ kereste fel. Érdekes módon nem ennél a két ismert erdélyi nyomdásznál tanulta meg a nyomdász mesterséget¹³⁷, hanem egy kicsi, újonnan megnyílt nagykárolyi nyomdát választott, amely csak a 18. században jött létre. Ennek az új nyomdának az egyik főkezdeményezője Pap István volt.¹³⁸ Útközben meglátogatta Derecskén Fodor Pál lelkipásztort, aki később magyarra fordította J. Hübner *Zweymahl zwey und fünfzig auserlesene biblische Historien...* (Kétszer ötvenkét válogatott bibliabéli historiák...) (Basel 1754) című katekizmusát.¹³⁹ Végül június közepére érkezett Nagykarolyba, ahol a nyomdász mesterséget tanulta.¹⁴⁰ Emellett több feljegyzést írt a keresztény vallásról¹⁴¹, a Magyarországon és Erdélyben tanultakról. Mindig a következő szavakkal végezte be a vázlatait: „Scripsi in Typographia Magno-Carolinensi.”¹⁴² Egész 1756 március közepéig maradt à Porta a nagykárolyi nyomdában – később hasznát is vette az itt tanult mesterségnek.¹⁴³ Így joggal nevezhette egy évvel az Erdélyből való visszatérése után az ott eltöltött időt Jakob. Chr. Beck professzorral folytatott beszélgetése során „litans”-nak¹⁴⁴, ami annyit jelent, hogy ’egy boldog kezdet’. Ez abból a szempontból fontos, hogy teológiai és filozófiai nézve a Debrecenben és Nagyenyeden eltöltött évek meghatározták további életét. Mindenekelőtt Debrecenben, de Erdélyben is intenzíven foglalkozott a wolffianizmussal, később pedig saját magát ezen irányzat hívének tartotta.¹⁴⁵ A cartesianizmussal is (mindenekelőtt Bayle, Werenfels stb.) valószínű, hogy Magyarországon lépett először intenzívebb kapcsolatba. Erdélyben ismerkedett meg közelebbről az arminianista irányzattal, amellyel ké-

¹³³ Lásd: Album amicorum, StAGR D 5/37 B 12.7, p. 131.

¹³⁴ Lásd: Uo., p. 326.

¹³⁵ Lásd: Uo., p. 127.

¹³⁶ Lásd: Uo., p. 312.

¹³⁷ Lásd: J. Benkő, *Transsilvania generalis*, Tomus II Vindobonae 1778, pp. 323–328.

¹³⁸ Lásd: V. Ecsedy Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában. 1473–1800*, Budapest 1999, pp. 197–199. À Porta kapcsolatba állt Pap Istvánnal, amint a kézírataiból kiderül (lásd: StAGR B 16. B 17)

¹³⁹ Lásd: Fodor Pál, *Száz és négy válogatott bibliabéli historiák, a melyeket az ó és új testamentomi szent írásokból a gyengéknek kedvéért össze-szedett Hübner János*, Nagykaroly 1762. À Porta is lefordította ezt a munkát rétorománra a hatvanas években: Joh. Hübner, *Cient et quarter Historias sacras selectas, transponiudas in ladin da P.D.R. à Porta*, Scuol 1770. A kiadvány előszójában à Porta Fodor Pálra utal és „amich mieu”-nak nevezi.

¹⁴⁰ Lásd: StAGR B 16 és B 17.

¹⁴¹ Például: *Religionis Christianae Dogmatica, Summa Theologiae, Dogmatica* etc. (lásd: StAGR B 16)

¹⁴² StAGR B 16.

¹⁴³ 1769-ben megvásárolta a Starda-i régi nyomdát (Graubünden, Engadin), ahol egy néhány könyvet kinyomtatott; lásd: J. A. Bernhard, *Eine Engadiner Druckerei in S-chanf*, Bündner Monatsblatt 6/2000, pp. 473–494.

¹⁴⁴ R. à Porta J. Chr. Beck-hez, 1757. január 12, UBB Fr.-Gr. Mscr. VII 2.

¹⁴⁵ Lásd: R. à Porta Abr. Arent-hez, 1779. június 8, StAGR A Sp III/11a, VI B 15, p. 34. A megnevezett dogmatikai vázlatok is mutatják, hogy a wolffianizmus befolyásolta à Porta-t.

sőbb sokat foglalkozott¹⁴⁶. Rosius à Porta volt egyike az első teológusoknak Nyugat-Európában, aki teológiai-filozófiai műveltségét Magyarországon és Erdélyben sajátította el. Ez a tény bizonyítja különleges módon, hogy a felvilágosodás filozófiája a 18. század közepén egész Európát megragadta és a teológiai munkákat meghatározta.

1.2.4. Reditus Rosii à Porta in Raetiam

1756. június 17-én Rosius à Portat felvették a bündneri zsinatba és lelkipásztor lett Feldisben. Magyarországgal való kapcsolatai a távolság ellenére sem szakadtak meg. Már lelkeszi működésének első évében Jak. Chr. Beck professzorhoz fordult Baselbe és átadta két magyar tudós, Hatvani István professzor és Silvanus Sámuel üdvözlétét.¹⁴⁷

Végül beszámolt azokról a viszályokról, amelyeket Debrecenben átélt, amikor 1753. január 18-án Pap Istvánnak az egyháztanács előtt igazolnia kellett magát az 1751-ben Baselben kiadott Károlyi-Biblia miatt, amelyet Beck gondozott.¹⁴⁸ A magyarországi és erdélyi ellenreformáció és szigorú cenzúra miatt a református Bibliákat külföldön nyomtatták. Pap István és Török Ferenc mindketten Baselben tanultak Becknél, és az ő gondozása alatt kiadták Károlyi Gáspár magyar Bibliafordítását.¹⁴⁹ A kiadás színvonala, Beck előszava és egy pár tartalmi javítás miatt Debrecenben kitört a vita a baseli kiadvány körül, amely Basel és Debrecen között feszültséget váltott ki. Csak Hatvani okos diplomáciája tudta lehűteni a kedélyeket; Papot az egyházi vezetőség megbüntette.¹⁵⁰ Mivel ő már 1756-ban szenvedett emiatt, à Portat Beck professzorhoz fordult és megkérte, hogy lépjen közbe újból a baseli kiadvány pozitív elismertetéséért, hogy „Pappius ulterius non exacerbetur, ...”¹⁵¹

Éppen 1758 áprilisában látogatta meg à Portat egy magyar diák, Mogyorosy Lévay János¹⁵², aki Debrecenben, Franekerben, Heidelbergben és Hanauban tanult. Végül 1756. november 8-án beiratkozott Baselbe; à Porta bizonyosan még Debrecenből ismerte és így

¹⁴⁶ Még Nagykárolyban felírta magának: 'Quinque articuli Remonstrantium Synodo Dordracenae A^o 1619' (lásd: StAGR B 17).

¹⁴⁷ Silvanus Bernben és Baselben tanult, lásd: E. Stähelin, *i.m.*, p. 80.

¹⁴⁸ Lásd: R. à Porta J. Chr. Beck-hez, 1757. január 12, UBB Fr.-Gr. Mscr. VII 2; lásd még E. Stähelin, *i.m.*, p. 298.

¹⁴⁹ Lásd: *Szent Biblia*, Magyar nyelvre fordított Károly Gáspár, Basel 1751 (Pap I. és Török F. neve csak a latin előszóban van megemlítve (Becktől); másképp csak rövidítve jelennek meg a következő betűszók alatt: SZ. N. P. I. és T. F.); lásd még a baseli kiadványhoz: T. H. Darlow et H. F. Moule, *Historical Catalogue of Printed Editions of Holy Scripture*, Bd. III. 1903, p. 768.

¹⁵⁰ Lásd: Lengyel I., *i.m.*, pp. 503 seq.; lásd még: P. Bod, *Historia Hungarorum Ecclesiastica*, Tomus III Leiden 1889, pp. 377–387.

¹⁵¹ Rosius à Porta J. Chr. Beckhez, 1757. január 12, UBB Fr.-Gr. Mscr. VII 2; à Porta maga erősítette Beckkel szemben, hogy ő maga is Pap baseli Bibliáját használja.

¹⁵² Lásd: Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 295. Mogyorósyhoz lásd még: M. Triet (ed.), *i.m.*, p. 227.

Mogyorósy ugyanoda járt Baselbe. Júniusban pedig, valószínű a Porta hatására, felvették a bündneri zsinatba.¹⁵³

1786-ban újra egy magyar látogatta meg a Portat,¹⁵⁴ aki nagyenyedi diák volt. Megérkezésekor sok könyv volt nála, aminek egy részét a Portánál hagyta. Ezekből tudta meg a Porta, hogy az idő tájt milyen professzorok tanítottak Nagyenyeden, Debrecenben és Sárospatakon. Feltűnően tisztán lejegyezte ezeket az információkat: sehol a hagyékában azonban nem találhatók pontos listák a berna professzorokról. Nyilvánvaló, hogy mindig azon fáradozott, hogy pontosan informálva legyen a magyar kollégiumok fejlődéséről. Kötődése és hálája ezekkel szemben harminc évre rá sem változott, ami megmutatkozott abban is, hogy élénken érdeklődött az egykori tanárai hogyléte felől. Így 1797 márciusában, amikor meglátogatta az őt már ismerő Nagy János Magyarországról, lejegyezte az újonnan kapott információkat (parókiacsere, haláleset időpontja, esküvők stb.) azokról a tanárokról és tudósokról, akik egykor beírták nevüket „Album”-ába. Régeni Nagy Jánost útban Zürich felé letartóztatták a császári katonák és egy pár hónapra Olaszországba hurcolták katonának; miután 1789-ben sikerült megszöknie, rövid időre a Portához ment Castasegna-ba.¹⁵⁵

1795 decemberében egy másik magyar szökevény (transfuga) érkezett a Portához a wurmsi ezredből: Tóth István Túrkevéből (Nagykunság) – csak magyarul beszélt és éppen ezért jött a Portához. A menekültnek nemesrangú barátainál szállást biztosított és Tóth pedig 1797 februárjáig becsületes kézi munkával tartotta el magát Soglioban, míg végül visszatért hazájába.¹⁵⁶

Ily módon maradhatott fenn éveken keresztül a szellemi kapcsolat a két ország között, még a Porta hazatérése után is. Amikor 1797-ben – 40 évvel a Magyarországról való eljövele után – a már említett Nagy Jánostól értesült a Szathmári, Szilágyi és Hatvani professzorok haláláról, leverten írta az 'Album'-ába:

„...quorum memoria in aeterna benedictione Praeceptores meos aeternum colendos.”¹⁵⁷

1.3. Összefoglalás

Petrus Dominicus Rosius a Porta, bündeni lelkipásztor egyike az első nyugat-európai egyetemistáknak, aki Magyarországon és Erdélyben végezte tanulmányait. A 17. századi magyar gályarabokkal való szimpátiája nyomán határozta el a Porta, hogy tanulmányai révén ápolja tovább a két ország között kialakult kapcsolatot. Példáját a 18. században öt más graubündeni diák követte.

Magyarországot és Erdélyt ebben az időben a wolffianizmus és az arminianizmus jellemezte. Ezekkel az irányzatokkal a Porta is kapcsolatba lépett debreceni és nagyenyedi tanulmányai során; végül olyannyira fontosak lettek számára, hogy ő maga is wolffianistának tartotta magát.

Ugyanakkor ugyancsak ezekben az években alakult ki benne az a történelmi-kritikai munkamódszer, amelyet később gyümölcsöztetni tudott a híres *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum* (Chur/Lindau 1771–77) című munkájában.

¹⁵³ Lásd: SKA B1, p. 200.

¹⁵⁴ Lásd: StAGR A Sp III/11a, VI B 15, p. 178.

¹⁵⁵ Lásd: Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, pp. 246. 265.

¹⁵⁶ Lásd: Uo., p. 265.

¹⁵⁷ Uo., p. 246.

Rosius à Porta Magyarországhoz való kötődése egész élete végéig tartott. Így köszönte meg a magyar kollégiumokban szerzett teológiai műveltségét. De ez magyarázza azt az érdeklődést is, amellyel a magyar egyház fejlődését nyomon követte.

Gombár Beáta fordítása

1. Petrus Dominicus Rosius à Porta und seine Studienjahre in Debrecen und Nagy-Enyed*

1.1. Der Kirchenhistoriker Petrus Dominicus Rosius à Porta

Petrus Dominicus Rosius à Porta (1733–1806) aus Ftan (Freistaat Gemeiner Drei Bünde, heute: Graubünden, Schweiz) entstammte einem alten Bündner Adelsgeschlecht und studierte an den Universitäten Bern, Debrecen und Nagy-Enyed reformierte Theologie. Im Jahre 1756 wurde er in der Evangelisch-rätischen Synode zu Tamins zum Verbi Divini Minister ordiniert und versah während fünfzig Jahren dieses Amt in verschiedenen Bündner Gemeinden.

In der Bündner Kirchenpolitik nahm er mehrfach eine wichtige (nicht immer unumstrittene) Stellung ein, besonders im Zusammenhang mit dem im Freistaat während 20 Jahren herrschenden Herrnhuterstreit, und in der Frage der Emigration der Reformierten aus den Untertanenlanden des Freistaates.

Das grösste Verdienst kommt ihm aber durch seine bedeutende kirchenhistorische Arbeit zu. Schon wenige Jahre nach Amtsantritt beschäftigte er sich mit der Kirchengeschichtsschreibung. Neben dem Pfarramt sammelte er in verschiedenen privaten und öffentlichen Archiven (Chur, St. Gallen, Zürich, Bern, Chiavenna etc.) Handschriften und Abschriften von Quellen, die direkt oder indirekt die Bündner Kirchengeschichte betrafen. Dadurch dass er verschiedene *Dissertationes*, von denen ein Teil leider aber nie gedruckt werden konnte, verfasste, blieb uns manches heute sonst verlorengegangenes Material erhalten.¹ Das bedeutendste gedruckte Werk von R. à Porta ist seine *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum* (Chur/Lindau 1771–77), deren zwei Bände bis heute die wichtigste Darstellung der Bündner Reformationsgeschichte und deren Folgezeit sind.²

R. à Porta gilt heute als einer der gebildetesten Bündner seiner Zeit: Er beherrschte die Sprachen Rätoromanisch, Lateinisch, Italienisch, Deutsch, Ungarisch, Französisch, Griechisch und Hebräisch und hatte eine bedeutsame Bibliothek mit nahezu 1000 Bänden.³ Er war einer der ersten Bündner Historiker, der intensive Quellenarbeit leistete. Im Gegensatz zu seinen Vorgängern, den Chronisten Chiampell, Guler und Sprecher, setzte er sich in der Weise kritisch mit den Quellen auseinander, wie er es im Kritizismus des Cartesianismus gelernt hatte.

Theologisch-philosophisch wurde à Porta in seinen Studienjahren vorwiegend geprägt durch den Arminianismus und den Wolffianismus.⁴

* Leicht erweiterte und berichtigte Version von meinem Referat 'Egy svájci teológus (Rosius à Porta) debreceni és enyedi tanulmányútja', welches ich in Olthévíz (RO) am 10. Juli 1999 an Bod Péter und Bethlen Kata Konferenz gehalten habe.

¹ Zum Beispiel verschiedene Briefe Bullingers, cf. T. Schiess, *Bullingers Korrespondenz mit den Graubündnern*, QSG 23–25, Basel 1904–06.

² Der dritte Band, der von 1648 bis 1778 reicht, konnte mangels Geld und eines Druckers nie herausgegeben werden.

³ cf. das (unvollständige) Bibliotheksverzeichnis à Portas (StAGR B 1921).

⁴ Dies wird besonders deutlich aus seiner Bibliothek, seinen Vorlesungsnotizen und aus seinem *Album amicorum* (cf. unten).

1.2. Rosius à Porta et Hungaria

Als Rosius à Porta am 17. Juni 1756 in die Bündner Synode aufgenommen wurde, lesen wir im Synodalprotokoll:

„Petrus Dominicus Rosinus à Porta, Fetaniensi annor. 22: mens. 9 fuit extra Patriam quinquenium, nempe fuit Berna... annum, in Academia Debrecinensi Hungaria tuennum, Groninga Batavorum annum.”⁵

Dass ein Bündner, nachdem er während einem Jahr an der Hohen Schule zu Bern studiert hatte, für seine weiteren Studien den Weg nach Debrecen wählte, war im 18. Jahrhundert eine äusserste Seltenheit. Es drängt sich die Frage auf, da in dieser Zeit von einer 'peregrinatio' von Studenten in den östlichen Teil Europas bisher kaum etwas bekannt war,⁶ warum Rosius à Porta im Sommer 1752 für seine theologische Ausbildung – anstatt Deutschland oder Holland – Ungarn bevorzugte.

1.2.1. Persecutio hungarica et raetica sympathia

Rosius à Porta überschrieb das 7. Kapitel der *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum, Tomus III*.⁷ Persecutio Hungarica & Raetica Sympatheia. Er schilderte darin die Verfolgungen der ungarischen reformierten Prediger in den Jahren 1673–76 und die Bemühungen des Bündner Pfarrers Nikolaus Zaff für die Befreiung dieser Verfolgten.⁸ Rosius à Portas verfolgte damit konsequent sein Bestreben, die bündnerische Kirchengeschichte im Rahmen der europäischen Kirchengeschichte darzustellen, resp. deutlich zu machen, wie beziehungsreich die Geschichte des europäischen Protestantismus war. So betonte à Porta gleichfalls die Beziehungen und Verwandtschaft der ungarischen und bündnerischen reformierten Kirche. Geistig fühlte er sich den Verfolgungen der ungarischen Protestanten besonders verbunden, da er ja selbst als Pfarrer von Castasegna (CH) eine *persecutio reformationum ex Clavenna* erlebt hatte, als allen Reformierten aus den bündnerischen Untertanenlanden nach dem 1. Mailänder Kapitulat von 1639 (und erneut nach dem 3. Kapitulat von 1763) nichts mehr anderes übrig blieb, als auszuwandern, wollten sie nicht um ihr Leben bangen.⁹

Ungarn hatte sich vom Hause Habsburg immer eine gewisse Selbständigkeit bewahren können. Vor allem galt der Protestantismus als Vorkämpfer von politischer und religiöser Freiheit. Deswegen glaubte Leopold I., dass man die Protestanten am empfindlichsten treffen

⁵ SKA B 6, p. 350. Das Protokoll ist allerdings nicht ganz korrekt, da Rosius à Porta nach seinem Studienaufenthalt in Ungarn auch noch das reformierte Kollegium in Nagyenyed (Siebenbürgen) besuchte; auch betreffend des Aufenthaltes in Groningen liegt ein Irrtum vor, denn à Porta weilte zwar in Groningen, aber erst in den 60-er Jahren für einen kurzen Aufenthalt.

⁶ Anders verhält es sich mit der 'peregrinatio hungarica', cf. dazu unten.

⁷ Das ungedruckte Manuscript (verfasst ca. 1783–85) ist im StAGR A Sp III/11a, VI B 9 (pp. 27 seqq.) einzusehen; für à Porta ist Reformationsgeschichte die Geschichte der reformierten Kirche.

⁸ Zum Ganzen cf. E. Wencker, *Nicolaus Zaff – ein Bündner Arzt und Theologe in Venedig*, in: Bündner Monatsblatt 1995, pp. 30–45; P.F. Barton et L. Makkai (edd.), *Rebellion oder Religion*. Die Vorträge des internationalen kirchengeschichtlichen Kolloquiums Debrecen 12. 2. 1976, STKG, 2. Reihe Bd. III, Budapest 1977; P. Bod, *Historia Hungarorum Ecclesiastica*, Tomus II, Leiden-Groningen 1890, pp. 52–127.

⁹ Dazu siehe J.A. Bernhard, *Rosius à Porta und die politische Frage der Emigration der Reformierten aus Chiavenna*, in: Bündner Monatsblatt 6/1999, pp. 404–441, und 1/2000, pp. 3–42.

könnte, wenn man sie ihrer Prediger beraubte. Wegen angeblicher Beschimpfung des Kaisers, der katholischen Religion und wegen 'Rebellion' wurden diese schliesslich in Pressburg vor Gericht gezwungen.¹⁰ Knapp 240 reformierte Prediger wanderten aus, die anderen 100 blieben aber standhaft und gaben ihr Bekenntnis nicht auf. à Porta schilderte nun in seiner *Historia Reformationis*, welche Misshandlungen – „durissimis, indignissimis continuis laboribus, fame, siti, frigore, foetore confecti... (fuerunt)“¹¹ – die protestantischen Prediger in den Kerkern von Leopold auszusetzen hatten. Wegen ihrer Unbeugsamkeit wurden sie schliesslich zur Galeerenstrafe verurteilt – im März/April 1675 wurden sie dazu nach Neapel verfrachtet. Viele unterlagen auf dem Weg nach Italien den Strapazen, einige konnten entfliehen; etwa zwanzig Prediger hielt man in Triest gefangen zurück. Von den 41 noch Verbliebenen erreichten nur dreissig Neapel, wo sie an die Galeerenbänke gekettet wurden.¹²

Der Pfarrer Nicolaus Zaff¹³, aus Sils (Engadin, CH), war schon um das Jahr 1670 zur Betreuung der geheimen reformierten Gemeinde in Venedig tätig. Er arbeitete zwar daselbst als Arzt, doch unter dem Deckmantel der Medizin verkündete er das Evangelium. So hatte er ein gewisses Sensorium für die heimliche Betreuung des reformierten Bekenntnisses. Als er 1674/5 von den gefangenen ungarischen Predigern und später von den Galeerensträflingen hörte, nahm er sich dieser – vorerst medizinisch und seelsorgerisch – auf vorbildliche Weise an, zuerst in Triest, dann in Venedig und Neapel. Er wurde zu einem der „aktivsten Helfer“¹⁴: als Fürsprecher setzte er sich im Ausland für Spenden ein, damit diese Prediger losgekauft werden könnten. Er wandte sich 1675 brieflich an die evangelischen bündnerischen 'Proceres', an den Zürcher Theologen Johann Heinrich Heidegger¹⁵ und an die Belgischen Verbündeten, indem er ausführlich über die Lage der Ungarn auf den Galeeren berichtete und nahelegte, dass 'auxilium' notwendig sei.¹⁶ Der Erfolg blieb nicht aus! à Porta schilderte darüber: „RAETIA sola, licet Alpestris, Ipsius sunt verba in quadam ad Hungaros Epistola, ultra mille florenos in vestram redemptionem contulit.“¹⁷ Bei der Abfassung seiner *Historia* war à Porta bestrebt, neben dieser Sympathiebekundung Raetiens (in finanzieller Hinsicht) vor allem deutlich zu machen, welcher immense Einsatz Zaff für die ungarischen Prediger geleistet hatte, so dass schliesslich am 11. Februar 1676 die Gefangenen losgekauft

¹⁰ cf. Wencker, *op. cit.*, p. 37; M. Bucsay, *Der Protestantismus in Ungarn 1521–1978*. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart, Teil I: Im Zeitalter der Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform, STKG, 1. Reihe Bd. III/1, Wien-Köln-Graz 1977, pp. 183–189.

¹¹ R. à Porta, *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum*, Tomus III, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 27.

¹² cf. R. à Porta, *op. cit.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, pp. 27 seq.; cf auch: L. Makkai, Vorwort: Zum Gedenken an die 'Trauerdekade' des ungarischen Protestantismus, in: P.F. Barton et L. Makkai, *op. cit.*, pp. 19 seq.

¹³ Zu Zaff cf. Wencker, *op. cit.*, Bündner Monatsblatt 1/1995.

¹⁴ M. Bucsay, *Das Drama der Trauerdekade und die Auslandbeziehungen der Antagonisten*, in: P.F. Barton et L. Makkai, *op. cit.*, p. 59.

¹⁵ Heidegger setzte sich sehr ein und konnte letztendlich die entscheidende Hilfe aus Holland erreichen; cf. auch: H. Schaffert, *Der Theologe und Arzt Nikolaus Zaffius, Kontaktperson in Neapel 1675 und 1676*, in: P.F. Barton et L. Makkai, *op. cit.*, p. 148. Die Briefe von Zaff an Heidegger sind im Staatsarchiv Zürich einzusehen unter der Signatur: StAZH E II 456; gedruckt ist ein grosser Teil der Briefe in: P. Bod, *op. cit.*, pp. 91 seqq.

¹⁶ cf. R. à Porta, *op. cit.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 28.

¹⁷ R. à Porta, *op. cit.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9 p. 28.

und dem holländischen Admiral Michael de Ruyter¹⁸ übergeben werden konnten, der sie zu Zaff nach Venedig führte.

Der Admiral selber schilderte: „Ich habe manche Siege über alle Feinde erfochten, dies ist aber mein schönster Sieg, die Befreiung dieser unschuldigen Diener Christi von der untragbaren Last!“¹⁹

Zaff hatte für die 26 noch überlebenden Prediger bereits die Reise über Padua, Brescia, Chiavenna und die Bündner Pässe nach Chur und Zürich vorbereitet. So schilderte à Porta: „Exsules hi ac CHRISTI nomine Martyres, per Raetiam nostram iter fecerunt Tigurum Anni dicti 1676. mense Majo.“²⁰ Zaff hatte dafür gesorgt, dass die ungarischen Flüchtlinge bei Bündner Pfarrern und Gelehrten schlafen konnten. Erfreulicherweise liessen einige Gastgeber die Gäste in ihre *Alba amicorum* eintragen. So wähnt à Porta, noch Alben eingesehen zu haben, wo er die Namen verschiedener ungarischer Prediger gelesen habe.²¹ Zum Beispiel fand er im *Album* von Pfr. Johannes Leonhard²², Filisur, am 16. Mai 1676 den Eintrag folgender ungarischer Prediger: Franciscus Otrokocsi Foris²³, Stephanus Sellyei, Georgius K. Alistály, Johannes Uyvári, Johannes Jablonczai, Nicolaus Leporinus, am 25. Juni: Stephanus Beregszászi²⁴, am 27. Juni: Johannes Rima Szombati²⁵.

Diese Sympathiebekundung Rätians mit den ungarischen Galeerensträflingen war für à Porta ein identitätsstiftendes Moment für die Beziehungen der ungarischen und bündnerischen reformierten Kirche, und es war letztendlich wohl auch *ein* wesentlicher Grund, warum er sich Ungarn so verbunden fühlte, so dass er seine Studien hauptsächlich in Ungarn absolvierte. Es ist bemerkenswert, dass er, als er Mitte der 80er Jahre – dreissig Jahre nach seinem Studienaufenthalt in Ungarn – dieses Kapitel schrieb, am Ende des genannten Kapitels seine Studienjahre deutlich in Beziehung zur 'Persecutio Hungarica & Raetica

¹⁸ cf. auch die eigenhändige Skizzierung à Portas einer Münze, auf der Admiral de Ruyter und Neapel abgebildet waren (StAGR A Sp III/11a, VI B 8, p. 307).

¹⁹ M. Bucsay, *op. cit.*, p. 188, nach: F.A. Lampe, *Historia ecclesiae in Hungaria et Transsilvania*, Utrecht 1728, p. 919.

²⁰ R. à Porta, *op. cit.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 29

²¹ cf. R. à Porta, *op. cit.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 30.

²² cf. das wenige zu Pfr. J. Leonhard in: J.R. Truog, *Die Pfarrer der evangelischen Gemeinden in Graubünden und seinen ehemaligen Untertanenlanden*, JHGG 1934, p. 77.

²³ Otrokocsi hatte die Erfahrungen der Galeerensklaverei in Memoiren festgehalten und dadurch weiten Kreisen bekannt gemacht; gleichfalls finden sich Briefe von ihm in der Handschriftenabteilung der Zentralbibliothek Zürich; genaueres dazu cf. E. Zsindely, *Die Zürcher Dokumente zur Geschichte der Galeeren-Prediger*, in: P.F. Barton et L. Makkai, *op. cit.*, pp. 113 seqq.

²⁴ R. à Porta schreibt zu ihm: „Exsul pro Christo, Martyr...“ (*op. cit.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 30). Auch von Beregszászi sind Briefe in der Handschriftenabteilung der Zentralbibliothek Zürich erhalten; zu erwähnen ist dabei speziell ein Brief, den Beregszászi aus London an seinen Landsmann Johannes Rima Szombati in Zürich sendet, in dem er denselben auffordert, sich an Zaff nach Venedig zu wenden und ihm noch einmal seine Dankbarkeit (auch für seinen Brief) zu versichern, weswegen auch er an ihn aus Amsterdam ein Novum Testamentum zugesandt habe (cf. ZB Ms. F 199, fol. 517); cf. auch E. Zsindely, *op. cit.*, p. 116.

²⁵ R. à Porta schreibt dazu: „vivus martyr J.C. unus liberatorum faucibus leonum a Bucariensium manibus.“ (*op. cit.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 30). Rima Szombati war also nicht auf der Galeere, sondern gehörte zu den zwanzig, die, nachdem sie in Triest festgehalten worden waren, ins Gefängnis von Port Buccari gebracht worden sind. Nur fünf haben die Qualen überlebt (cf. dazu: Wencker, *op. cit.*, pp. 39 seq). Er war übrigens einer der ganz wenigen, die in die Heimat zurückkehrten (cf. Zsindely, *op. cit.*, p. 117).

Sympatheia' setzte, ja sich gewissermassen geradezu in der Tradition der 'Raetica Sympatheia' zu sehen glaubte.²⁶

1.2.2. Peregrinatio hungarica et peregrinatio raetica

Für Ungarn und vor allem für das Fürstentum Siebenbürgen, das erst ab 1872 eine Universität bekam, war die 'Peregrinatio'²⁷ nahezu die einzige Möglichkeit, mit dem westlichen Europa geistig und kulturell Schritt zu halten,²⁸ d. h. in Kontakt zu den namhaften und bedeutsamen Universitäten, Hochschulen und Gelehrten Europas zu treten und die sich entfaltenden geistigen Strömungen kennenzulernen.²⁹ Allein aus Siebenbürgen studierten von 1180 bis 1950 rund 9000 bis 10000 Studenten in Westeuropa.³⁰ Neben Göttingen, Halle, Berlin, Jena, Wien und anderen deutschen Städten hatten namentlich auch Holland und die Schweiz eine besondere Anziehungskraft. Die Schweiz hatte erstmals in der Reformation an Bedeutung gewonnen, vor allem natürlich Zürich, Genf und Basel.³¹ Als in Deutschland der 30-jährige Krieg ausbrach, nahmen die Universitäten und theologischen Hochschulen der Schweiz, Hollands und auch Englands an Bedeutung zu und wurden für viele fahrende Studenten zu wichtigeren Bildungsstätten.³² Zudem gab es ab dem 17. Jahrhundert an verschiedenen Universitäten Stipendien für ungarische Studenten. Dies war gleichfalls in der Schweiz der Fall, wo aus der ursprünglich calvinistischen Verbrüderung zunehmend mehr auch eine kulturelle Verbindung entstand. Im 18. Jahrhundert nahmen dann in der Schweiz (neben Zürich und Bern) vor allem Basel und Genf für die Peregrination eine besondere Stellung ein: In Genf zogen J.J. Burlamaqui, der eigentliche Lehrmeister von J.J. Rousseau, und der Geologe H.B. de Saussure³³ viele Studenten an; in Basel machten sich besonders

²⁶ cf. R. à Porta, *op. cit.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, pp. 29–31.

²⁷ Es ist mir hier wegen dem Thema des Aufsatzes nur möglich, einen sehr fragmentarischen Ueberblick über die 'Peregrinatio' zu geben. Weiterführende Literatur siehe vor allem bei: S. Tonk, *Siebenbürgische Studenten an den ausländischen Universitäten*, in: W. König (ed.), Beiträge zur Siebenbürgischen Schulgeschichte, Köln-Weimar-Wien 1996, pp. 113–125; M. Szabó et S. Tonk, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521–1700*, Szeged 1992; M. Szabó et L. Szögi, *Erdélyi peregrinusok*, Marosvásárhely 1998, sowie auch die in Szeged erscheinende Reihe 'Peregrinatio Hungarorum'.

²⁸ cf. Referat von Prof. Tonk Sándor 'Erdélyi peregrinusok' am 10. Juli 1999 in Olthévíz (RO).

²⁹ cf. M. Szabó et L. Szögi, *op. cit.*, pp. 609 seq.

³⁰ cf. S. Tonk, *Siebenbürgische Studenten an ausländischen Universitäten*, p. 113.

³¹ Natürlich hatte die von Zürich und Genf ausgegangene Reformation dazu nicht unwesentlich beigetragen; auch die brieflichen Kontakte Calvins und vor allem Bullingers dürften eine Peregrination in die Schweiz nur gefördert haben. Bullinger kümmerte sich speziell um die ungarischen Reformierten, sandte nach 1549 mehreren ungarischen Reformatoren den 'Consensus Tigurinus' und schrieb im Jahre 1551 nach einer Anfrage des Sekretärs der ungarischen Staatskanzlei in Wien, Johannes Fejérthoy, seine *Epistola ad ecclesias hungaricas earumque pastores*, welche eine 'reine Richtschnur der christlichen Religion' sein sollte. Die Annahme der *Confessio Helvetica posterior* an der Synode zu Debrecen 1567 unterstreicht die Verbindungen erneut; cf. zum ganzen auch: E. Koppány, *Das erste Jahrhundert des ungarischen Zeitungswesens 1705–1805*. Mit einem Ueberblick über die Geschichte Ungarns und über die Beziehungen zwischen Ungarn und der Schweiz, Zürich 1954, pp. 71 seqq.

³² cf. B. Tóth, *Ausländische Studienreise von István Hatvani, einem ungarischen Studenten im 18. Jahrhundert*, AdP XII, Debrecen 1978, p. 42.

³³ Zu H.B. de Saussure cf. vor allem: K. Thaly, *De Saussure Cézarnak II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari nemesének Törökországi levelei 1730–39-ből és följegyzései 1740-ből*, Budapest 1909.

Prof. Jakob Chr. Beck³⁴ und die Mathematikerfamilie Bernoulli um die ungarischen Studenten verdient, so dass sich allein im 18. Jahrhundert mehr als 200 ungarische und siebenbürgische Studenten in Basel ausbildeten. Bedeutende Persönlichkeiten wie Prof. Hatvani István³⁵ aus Debrecen, Graf Teleki Samuel³⁶ aus Marosvásárhely, oder der Litterat Péczeli József (sen.)³⁷ aus Debrecen studierten an den Universitäten Basel oder Genf. Oft wurden die Kontakte auch nach der Rückkehr noch aufrecht erhalten,³⁸ wodurch ein literarisch-kultureller Gedankenaustausch weiterhin gewährleistet wurde. Trotz der strengen Zensur nahm Ungarn auf diese Weise an der wissenschaftlichen Diskussion, wie sie von Breitingen, Pestalozzi, Osterwald und anderen geführt wurde, teil.³⁹

Es liegt nahe, dass Rosius à Porta während seiner Studienzeit in Bern und während seinen Aufenthalten in Basel und Zürich mit mehreren ungarischen Studenten zusammengetroffen ist. Sein *Album amicorum*⁴⁰ ist in dieser Frage glücklicherweise weiterhelfend. So hat sich am 22. Juni 1752 in Bern ein gewisser Michael Csete Körösiensis, Ungarus, ins *Album à Portas*⁴¹ eingetragen. Michael Csete ist auch in der Matrikel von Debrecen zu finden: Er gehörte im Jahre 1741 zum 'gradus primus' bei dem Senior Samuel Vasvári, war am 31. März 1751 selbst Senior im Kollegium⁴² und weilte 1752 offenbar zu weiteren Studienzwecken in Bern. Später war er dann Pfarrer der reformierten Kirche von (Somló-)Vecse (Herrschaft Esterházy), in der Superintendentur Jenseits-der-Donau.⁴³ Liegt es nicht nahe, dass Csete, als ehemaliger Senior des Kollegiums, à Porta zum Studium in Debrecen animierte? – Weitere sieben ungarische Studenten lassen sich im *Album à Portas* finden: In Basel traf er sich mit Michael Birta⁴⁴ und Samuel Szabó⁴⁵, in Zürich mit Nicolaus Bakcsi, der aus dem Kollegium von Nagy-Enyed kam,⁴⁶ und mit Michael Jósvai aus Sárospatak.⁴⁷ Gleichfalls vom

³⁴ cf. dazu: E. Stähelin, *Die Korrespondenz des Basler Professors Jakob Christof Beck. 1711–1785*, Basel 1968.

³⁵ cf. B. Tóth, *op. cit.*, pp. 46 seqq.; I. Lengyel, *Hatvani István levelesládájából. Adatok svájci kapesolataihoz Jakob Christoph Beckhez intézett leveleiből*, in: Különlenyomat a Debreceni Déri Múzeum 1972. Évi évkönyéből, Debrecen 1974; M. Triet (ed.), *Die Matrikel der Universität Basel*, Bd. 5 (1726/27–1817/18), Basel 1980, pp. 158 seq.

³⁶ cf. A. Weber, *Historische Beziehungen zwischen Ungarn und der Schweiz*, ZSG 5/1925, p. 239; M. Triet (ed.), *op. cit.*, pp. 250 seq.; B. Hartmann, *Johann Peter Nesemann, ein Mitarbeiter Martin Plantas*, in: E. Heuss et M. Schmid (edd.), *Beiträge zur Geschichte der bündnerischen Kultur. Schriften von Pfarrer Dr. Benedikt Hartmann*, Chur 1957, p. 42.

³⁷ cf. A. Weber, *op. cit.*, p. 238; E. Koppány, *op. cit.*, p. 76; S. Stelling-Michaud, *Le livre du recteur de l'académie de Genève (1559–1878)*, Bd. V (Notices biographiques des étudiants), Genève 1976.

³⁸ Was sich zum Beispiel an dem Briefnachlass von Beck besonders gut zeigen lässt. Sein Briefnachlass liegt in der Handschriftenabteilung der Universitätsbibliothek Basel (Fr.-Gr. Mscr. VII 1–30. 38); cf. auch: E. Stähelin, *op. cit.*, Basel 1968.

³⁹ cf. dazu auch: E. Koppány, *op. cit.*, pp. 76–78. 84 seqq.

⁴⁰ Zu finden im: StAGR D V/37 B 12.7.

⁴¹ cf. *Album amicorum*, StAGR D V/37 B 12.7, p. 107.

⁴² cf. *Series Studiosorum* (1588–1792), TtREK R 495.

⁴³ cf. *Album amicorum*, StAGR D V/37 B 12.7, p. 107.

⁴⁴ cf. a.a.O., p. 67; M. Triet (ed.), *op. cit.*, p. 191.

⁴⁵ cf. *Album amicorum*, StAGR D V/37 B 12.7, p. 65; Szabó fehlt in der Matrikel in Basel, obwohl er ins *Album à Portas* unter seinen eigenen Namen schrieb: „peregrinus, et nunc Basilea conmoraturus“.

⁴⁶ cf. a.a.O., p. 227; Bakcsi immatrikulierte sich am 30. Aug. 1750 am Collegium Carolinum in Zürich (cf. die Matrikel: StAZH E II 479).

⁴⁷ cf. *Album amicorum*, StAGR D V/37 B 12.7, p. 167; Jósvai immatrikulierte sich am 12. Jan. 1752 (cf. StAZH E II 479).

Kollegium in Sárospatak kam Martinus Putnoki, den Prof. János Csécsi sogar mit einem Empfehlungsschreiben für Genf versah.⁴⁸ Diese beiden Begegnungen waren vielleicht mit ein Grund, warum à Porta auch kurz das Kollegium in Sárospatak besuchte. In Bern trugen sich zwei weitere Studenten ins *Album* ein: Michael Lisznyai⁴⁹ und Johannes Polgári. Letzterer Eintrag ist besonders interessant, da er möglicherweise andeutet, *warum* à Porta sich mit diesen allen ungarischen Studenten getroffen hat: „His [verbis] comitari amicis sibi gratum ex cordis penetralibus voluit, *peregrinari volentem*, hunc album possidentem Petrum Rosium de Porta.“⁵⁰ Es war also eine *feste Absicht* à Portas zu peregrinieren – und da konnte es ihm sicher nur dienlich sein, wenn er sich vorher noch mit einigen ungarischen Studenten traf. Waren dies Freunde à Portas, oder waren es zufällige Begegnungen? Wir wissen es nicht, denn er erwähnt die Namen später nie mehr – auffällig ist einzig, *dass* er sich mit diesen allen in den letzten zwei Wochen vor seiner Abreise nach Ungarn traf. Liegt es nicht nahe, dass er sie noch um Ratschläge oder um Empfehlungsschreiben bat, und sie ihm vielleicht die letzten Ermutigungen zu seinem Vorhaben geben wollten?

Schliesslich war Rosius à Porta ja der erste Bündner, und nach meinen Forschungsergebnissen auch der erste Schweizer Student, der in Debrecen zu studieren gewillt war. Nach ihm folgten im 18. Jahrhundert noch fünf weitere Bündner⁵¹ und ein Schweizer aus Trogen.⁵² Auch bei diesen lassen sich die genauen Beweggründe, dass sie sich nach Debrecen wandten, nur errahnen. Dominicus à Porta (*1742), ein naher Verwandter von Rosius à Porta, und Johann Martin Vital könnten sehr wohl von R. à Porta zu einem Studium in Debrecen ermutigt worden sein, da sie höchstwahrscheinlich für eine gewisse Zeit zu ihm, als er 1758–64 Pfarrer von Ftan war, in die Schule gingen.⁵³ Zudem liegt es sehr nahe, dass die Synode⁵⁴, nachdem in der Bündner Kirche der über zwanzig Jahre heftigst andauernde Herrnhuterstreit (Zinzendorffianismus) ausgebrochen war, daran interessiert war, dass ihre zukünftigen Pfarrer ihr Handwerk an einer noch deutlich calvinistisch-reformierten theologischen Hochschule lernen würden. Immer wieder wird im Synodalprotokoll im Zusammenhang mit dem Herrnhuterstreit die notwendige Verpflichtung der Bündner

⁴⁸ cf. *Album amicorum*, StAGR D V/37 B 12.7, p. 109; Putnoki war erst gerade angekommen in der Schweiz, als er sich mit à Porta traf (Immatrikulation: 1. Juli 1752, cf. S. Stelling-Michaud, *op. cit.*, Genève 1976); zu J. Csécsi siehe unten.

⁴⁹ cf. *Album amicorum*, StAGR D V/37 B 21.7, p. 221. Auch Lisznyai hatte in Sárospatak studiert; später war er Pfarrer von Kassa.

⁵⁰ A.a.O., p. 73.

⁵¹ Es sind dies: Johann Martin Vital in den Jahren 1766–68 (cf. dazu: TtREL I. 1.a.4, p. 176; SKA B7, pp. XXI. 37; StAGR A I/3b Nr. 328; A. Nagybakai, *A debreceni nemes Sós Társaság diákkapcsolatai*, Debrecen 144, pp. 14 seq.), Dominicus à Porta in den Jahren 1766–68 (cf. dazu: TtREL I. 1.a.4, p. 176; SKA B7, pp. XXII. 37; A. Nagybakai, *op. cit.*, pp. 14 seq.), Andreas Killias in den Jahren 1780–81 (cf. dazu: TtREK R 495; SKA B7, p. 128), Johannes Luziuz Hunger in den Jahren 1780–82 (cf. dazu: TtREK R 495; SKA B7, pp. XXIX. 150), Johannes Puchlius im Jahre 1780 (cf. dazu: TtREK R 495); cf. zu allen kurz: J. Barcza (ed.), *A debreceni református kollégium története*, Budapest 1988, p. 137.

⁵² Es ist dies: Bartholomäus Staub im Jahre 1785 und 1787 (cf. dazu: TtREK R 495). Im 19. Jahrhundert nahm dann die Zahl der Schweizer Studenten in Debrecen rapid zu.

⁵³ Rosius à Porta hatte zeitlebens immer mehrere Schüler bei sich zu Hause, die er zuerst in den Sprachen (Lateinisch, Griechisch und Hebräisch), dann in Theologie und Philosophie (nach der Methode Wolff), endlich in Geschichte und den Realwissenschaften (Geographie, Medizin etc.) unterrichtete; cf. dazu vor allem: R. à Porta an Abr. Arent, 8. Juni 1779, A Sp III/11a, VI B 15, p. 34.

⁵⁴ Zumindest der orthodoxe Teil der Synode!

Seelsorger auf die *Confessio helvetica posterior* betont.⁵⁵ Und so dürfte Debrecen als die Hochburg des ungarischen Protestantismus für eine orthodoxe Ausbildung eine gewisse Gewähr geleistet haben.⁵⁶ Ob bereits für Rosius à Porta dies mit ein Grund war, dass er seine Studien in Ungarn und Siebenbürgen (statt im deutschsprachigen Raum) absolvierte, ist nicht bekannt. Jedenfalls war à Porta zeitlebens kein Pietist, wenn auch er während dem Herrnhuterstreit eine gewisse Offenheit für die Anliegen der Pietisten zeigte. Er schrieb bereits in seiner Berner Studienzeit einige Stellen auf, wie Calvin den Pietisten antworten würde und fügte eigenhändig einige Nebenbemerkungen an: „Pietistae, Separatistae, libertini ... ipsimet tandem publicam aliquem fidei suae confessionem edant, orbique Xtiano typis ostendant, sed verbis non mysticis & obscuris, ... ut publice ipsorum fides & Religio innotescat.“⁵⁷

1.2.3. Peregrinatio Rosii à Porta in Hungariam (1752–56)

Dies dürften – neben einer Spur Abenteuerlust⁵⁸ – im wesentlichen die Gründe gewesen sein, warum Rosius à Porta im Juli 1752 die Schweiz verliess und den Weg nach Ungarn unter die Füsse nahm. Als er nach seiner Rückkehr im Jahre 1758 in seiner Heimatgemeinde Ftan (CH) das Pfarramt antrat, trug er sich folgendermassen in das Kirchenbuch ein:

„Litteraria Peregrinatione & Studiis Academicis, Bernae per unius, DEBRECINI in Hungaria inferiore Biennium, Enyedini Transsylv. 1 ann. ... spatium exactis, in Patriam redux Ego Petrus Dominicus Rosius de Porta, Vettaniensis, Praelectae abs me Superiori Rhaeticae, ut & Helveticae Confessionibus, atque etiam Legibus Synodalibus obsequium meum animo & calamo polliceor.“⁵⁹

Gemäss seinen eigenen Angaben hat also R. à Porta in Bern, Debrecen und Nagy-Enyed studiert. Den grössten Teil des Studiums verbrachte er in Ungarn und Siebenbürgen. Allerdings konnte aus dieser Zeit lediglich die Matrikel von Debrecen gefunden werden. Der

⁵⁵ So wird z.B. auf der Synode von Flims (1759) im Zusammenhang mit der Ablehnung der Gemeinschaft von Zinzendorff die *Conf. helv. post.* (neben der S. Scriptura) explizit erwähnt (SKA B6, p. 363), obwohl die Herrnhuter – wie sie versicherten – die *Conf. helv. post.* offenbar nicht ablehnten. Die beiden 'Parere' von 1775 und von 1778 (beide in: SKA B7, pp. 71 seqq. 120 seqq.) betonten erneut die notwendige eidliche Verpflichtung der Bündner Pfarrer auf die *Conf. helv. post.*; cf. zum Herrnhuterstreit: H. Finze, Die Herrnhuter in Graubünden – Streit um die kirchliche Erneuerung im 18. Jahrhundert, in: Bündner Monatsblatt 1993, pp. 263 seqq.

⁵⁶ So fällt es auf, dass in der Geschichte des reformierten Kollegiums und ihrer Intendenten der Pietismus und ihm verwandte Stömungen eine auffallend unbedeutende Rolle gespielt haben; cf. auch: J. Barcza (ed.), *op. cit.*, Budapest 1988.

⁵⁷ cf. Comparanda, StAGR B 17: Der Ausdruck *sed verbis non mysticis et obscuris* zeigt, dass viele Pietisten, wenn sie dem 'christlichen Weltkreis' ihren Glauben darstellten, von einer widerspruchsfreien und klaren Aussage der (inspirierten) Bibel ausgegangen sind; im Gegensatz zu à Porta, einem gemässigten Aufklärer, gab es für sie kaum 'verdunkelte Sätze'. Im gleichen Manuscript schrieb à Porta auf, dass der Aarauer Pfarrer Joh. Ernst ihm erzählt hätte, wie er den Zinzendorffianern geantwortet habe: „Confessio Helvetica & August. quibus fidem attribuo, iuro erudiant me quid docere debeam. Synodus autem Bernensis methodum quomodo docere imo & vivere debeam.“ – R. à Porta schrieb dazu: „Erat pij Theol. Cl. D. Joh. Ernst in urbe Aroviensi Past. Prim. respons. ad rog. III^m Comitiss de Zintendorff prout ex ipsius met excepti PDR v P. 1751 Octobr.“ (StAGR B 17).

⁵⁸ à Porta bezeichnete es einmal als „experientiae ... causa“ (R. à Porta an J.Chr. Beck, 12. Januar 1757, UBB Fr.-Gr. Mscr. VII 2).

⁵⁹ GA Ftan, Sign. C.15.7.

grössere Teil des Archives der theologischen Hochschule (bis 1895) von Nagy-Enyed fiel leider im Jahre 1848 einem Brand zum Opfer, so dass wir daselbst kaum noch Zeugnisse für den Aufenthalt à Portas erwarten können. Wir besitzen zwar die Matrikel der ehemaligen theologischen Hochschule, darin fehlt aber à Porta.⁶⁰ Zu dieser Zeit hiess eine Immatrikulation auch, dass man die Kollegiumsgesetze unterschrieb, und das taten bei weitem nicht alle Studenten.⁶¹ So hat auch à Porta in Nagy-Enyed eine Immatrikulation unterlassen, zumal er daselbst nur für ein Semester weilte.⁶² Dadurch dass aber vor einigen Jahren im Tscharner-Ortenstein-Archiv (CH) glücklicherweise das *Album amicorum*⁶³ à Portas gefunden werden konnte, ist es uns heute möglich, nicht nur den Aufenthalt à Portas in Nagy-Enyed sicherzustellen,⁶⁴ sondern auch den genauen Ablauf von à Portas Ungarn- und Siebenbürgen-Studienaufenthalt nachzuzeichnen.

Am 25. Juni 1752 verliess R. à Porta Bern, um seine Auslandstudien anzutreten.⁶⁵ Die Reise ging vorerst über Brugg nach Zürich (3. Juli), wo er sich mit den Professoren J.J. Breitinger, J.J. Zimmermann und anderen traf, und schliesslich nach Ulm (17. Juli). Hier stieg er aufs Schiff um und fuhr auf der Donau mit Sicherheit bis Neszmély.⁶⁶ Mitte September kam er auch schon in Sárospatak⁶⁷ an, wo er das Kollegium besuchte. Sárospatak war im 18. und 19. Jahrhundert eine der wichtigsten protestantischen Hochschulen in Ungarn. Die reformierte Hochschule wurde schon im Jahre 1531 (von Péter Perényi) gegründet; heute besteht sie seit 1989 – nach der Schliessung (1952) im Kommunismus – wieder, wenn auch das Kollegium seine frühere Bedeutung weitgehend noch nicht zurückgewonnen hat.

R. à Porta schrieb über diesen Aufenthalt kurz in seiner *Historia Reformationis, Tomus III*: „Omittere nequeo, quin hac occasione memoriam faciam benevoli animi, quo me SAROS PATACI tunc peregrinum excepit senior Dñ. JOANES TSEETSI,...“⁶⁸ Joh. Csécsi (=

⁶⁰ cf. Z. Jakó et I. Juhász, *Nagyenyedi diákok. 1662–1848*, Bukarest 1979.

⁶¹ So haben sich zum Beispiel die beiden Bündner Studenten Johann Martin Vital und Dominicus à Porta, die beide für längere Zeit in Debrecen weilten (cf. oben), und denen 1768 sogar ein Abgangszeugnis (StAGR A I/3b, Nr. 328) ausgestellt wurde, nicht am Kollegium immatrikuliert (jedenfalls fehlen ihre Namen in der Kollegiumsmatrikel, cf. TtREK R495).

⁶² Auch in Bern hatte sich à Porta nicht immatrikuliert, obwohl er daselbst 2 Semester studierte. Im Matrikelbuch der Hohen Schule zu Bern durften sich zu dieser Zeit nur Bürger des Kantons Bern eintragen (cf. StABE B III. 1010).

⁶³ Bedeutsam ist das *Album* à Portas auch insofern, dass es nahezu 200 Einträge aufzuweisen hat, die oft noch von à Porta durch biographische Notizen ergänzt wurden (cf. StAGR D V/37 B 12.7).

⁶⁴ Was allerdings auch bereits durch mehrere Briefe à Portas sichergestellt war: R. à Porta an Jak.Chr. Beck, 12. Jan. 1757, UBB Fr.-Gr. Mscr. VII 2; R. à Porta an J.J. Breitinger, 1. Aug. 1766, ZB Ms. S 196, Nr. 21; R. à Porta an Joh. Leu, 19. Nov. 1767, ZB Ms. L 514, p. 2105; R. à Porta an Abr. Arent, 8. Juni 1779, StAGR A Sp III/11a, VI B 15 p. 34.

⁶⁵ cf. zur Reiseroute der Peregrination von à Porta das Itinerar (mit Karte).

⁶⁶ Hier weilte er Anfang August 1752: *Album amicorum*, StAGR D V/37 B 12.7, pp. 332.334.

⁶⁷ cf. R. à Porta, *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum*, Tomus III, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 31; zu à Portas Aufenthalt in Sárospatak cf. bereits: J.A. von Sprecher, *Geschichte der Republik der drei Bünde im 18. Jahrhundert*, Bd. II: Kulturgeschichte, Chur 1875, p. 521; Il progress. *Gazetta popolare*, No. 48, Strada 1875, p. 1.

⁶⁸ R. à Porta, *op. cit.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, pp. 30 seq; an anderer Stelle schreibt à Porta, dass er bei Csécsi „olim didici“. (StAGR A Sp III/11a, VI A 3, p. 2). Weiter lässt sich in einem religiösen *Begriffslexikon* à Portas ein von à Porta abgeschrieben Gebet Csécsi's finden (cf. StAGR A Sp III/11a, VI B 13, p. 214).

Tseetsi), Prof. der Philosophie und der Theologie seit 1713,⁶⁹ hatte ja selbst die Peregrination in die Schweiz gefördert,⁷⁰ und dementsprechend nahm er à Porta mit einem *benevolo animo* auf. Wie zu dieser Zeit üblich, setzten sich sowohl Dozenten als auch Studenten der Theologie gleichsam mit den Realwissenschaften auseinander. Joh. Csécsi beschäftigte sich vor allem mit der Geographie Ungarns und Europas, und so erstaunt es kaum, dass er genaue Kenntnis von der Schweiz hatte.⁷¹ Eines seiner Manuscripte überschreibt er mit *Introductio in universalem Geographiam, 1732*⁷²; darin behandelt er auch 'Rhetia': Er schreibt von den drei Bünden, von Chur und den bündnerischen Untertanenlanden.⁷³ So wird wohl die Begegnung Csécsis mit à Porta für beide Seiten fruchtbar gewesen sein: Csécsi konnte genaueres über die Geographie und die Geschichte des Freistaates gem. drei Bünden erfahren, und à Porta lernte erstmals Lampes *Historia ecclesiae in Hungaria et Transsilvania* (Utrecht 1728) kennen und konnte darin, was ihn besonders interessierte, viele Briefe von seinem Landsmann N. Zaff entdecken.⁷⁴ Die Originale derselben einzusehen war ihm dann erst vergönnt, als er im Jahre 1766, um verschiedene Archivbesuche zu erledigen, in Zürich weilte.⁷⁵

Nachdem sich à Porta noch mit verschiedenen anderen Gelehrten in Sárospatak⁷⁶ traf, reiste er weiter über Tokaj – wo er sicher einen guten Tropfen Wein trank – nach Debrecen. Hier kam er etwa am 10. Oktober 1752 an, und hier sollte er auch die nächsten zwei Studienjahre verbringen. Das Kollegium von Debrecen war im 18. Jahrhundert neben Sárospatak das reformierte Kollegium im ungarischen Sprachraum; es war die grösste und bedeutendste Bildungsstätte des ungarischen Protestantismus. Auch nachdem die Kaiserin Maria Theresia im Jahre 1752 alle Gaben an die Stadt und an das Kollegium per Dekret

⁶⁹ Allerdings soll er 1734 wegen Unstimmigkeiten mit seinen Kollegen zur Aufgabe seines Lehrbetriebes bewegt worden sein (cf.: *Herman Alexander Röell und seine ungarischen Studenten*, Peregrinatio Hungarorum 5, Szeged 1990; R. Hörcsik, *A Sárospataki református kollégium diákjai. 1617–1777*, Sárospatak 1998, pp. 13 seq.). Ins *Album* von à Porta schrieb er aber, dass er „per totos quadraginta annos SS. theol. Philos. Professor“ gewesen (*Album Amicorum*, StAGR D V/37 B 12.7, p. 59).

⁷⁰ Indem er z.B. Martin Putnoki ein Empfehlungsschreiben für Genf ausstellte, cf. dazu oben.

⁷¹ Wohl nur deswegen bezeichnete ihn à Porta als 'Polyhistor. ac Theologus' (cf. R. à Porta, *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum*, Tomus III, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 30).

⁷² Das Manuskript ist in der Bibliothek des Kollegiums von Sárospatak unter der Sign. 202/1 einzusehen; weitere geographische Studien Csécsis (z.B. 'De Geographia Hungarica', oder 'Geographica Historica' etc.) finden sich gleichfalls in der Bibliothek.

⁷³ cf. J. Csécsi, *Introductio in universalem geographiam*, 1732, pp. 40 seq.

⁷⁴ cf. R. à Porta, *op. cit.*, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 31.

⁷⁵ Ueber die Auseinandersetzung mit Zaff's Briefen schildert à Porta später: „Ibi [damit ist Sárospatak gemeint] enim Zaffii litterae ex Archivio Turicensi, ubi illas autographas Ego lustravi, exhibentur. Pleniorum huius Persecutionis Hist. praeter nominatam Hist. Lampii, exhibent Cel. Heideggerus in hist. vitae, id. in Hist. Papatus...“ (StAGR A Sp III/11a, VI A 3, p. 2); zu N. Zaff siehe oben.

⁷⁶ Es sind dies namentlich: Prof. Banyai István (*Album amicorum*, StAGR D V/37 B 12.7, p. 58), Prof. Sarkany David (*Album*, p. 71), Prof. Szathmári Paksi Mihály (*Album*, p. 72), Senior Soos Mihály (*Album*, p. 290) und andere.

untersagte, verlor das Kollegium nicht an Berühmtheit, da Bündner, Schweizer, Holländer und Engländer die Schule mit Geld retteten.⁷⁷

Obwohl à Porta schon ab dem Herbst 1752 in Debrecen weilte, trug er sich erst am 17. Febr. 1753 in die Liste der Studierenden ein:

„Petrus Dominicus Rosius a Porta. mppa. d. 17. Febr. ANNO 1753. Fetaniensis in Oengadina Rhaetus. Nobilis.“⁷⁸

Diese Immatrikulation ist für uns recht bedeutend, da sie immerhin der einzige bisher gefundene *Matrikeleintrag* à Portas ist. Bedeutsam ist sie aber auch deswegen, weil sich à Porta als *erster* in der Reihe derer Studenten eingetragen hat, die zwar die Kollegiumsgesetze unterschrieben, aber ausserhalb des Hauses wohnten.⁷⁹ Aus einem Brief à Portas an Martin Domokos, Bürgermeister von Debrecen, wird klar, dass à Porta am Anfang seines Aufenthaltes bei Domokos logiert hatte. Dieser hat ihn als „longinquis de terris peregrinum, iuvenem, et titulum non derelictum“⁸⁰ in christlicher Weise aufgenommen. Für diese herzliche Aufnahme dankte ihm à Porta zwei Jahre später, als er Debrecen zu verlassen gewillt war, mit einem Brief und einem kleinen Geschenk.⁸¹

In dieser Zeit unterrichteten in Debrecen vier Professoren: Szilágyi Sámuel, Prof. für Theologie; Szathmári Paksi István, Prof. für Kirchengeschichte und Eloquenz; Hatvani István, Prof. für Mathematik und Philosophie; und Varjas János, Prof. für Katechetik und Hebräisch (Sprache und Altertümer). Rosius à Porta hat vermutlich bei allen vier Professoren studiert,⁸² allerdings sind uns Notizen und Abschriften von Vorlesungen nur von den Proff. Szilágyi, Szathmári und Hatvani erhalten geblieben.⁸³

Am genauesten können wir Einblick nehmen in die Studien à Portas bei Prof. Szathmári Paksi István (1719–1791). Dieser hatte in Sárospatak, Frankfurt, Franeker und Leiden studiert, wurde 1747 Professor in Debrecen und versah nach dem Tode Szilágyis (1785) bis zu seinem eigenen Hinscheiden noch das Bischofsamt des Distriktes Jenseits-der-Theiss. Szathmári setzte sich vor allem theologisch-philosophisch mit dem Neuen Testament und der Patristik auseinander; er versuchte in der griechischen Literatur philosophische *Loci* zu erkennen, die im Neuen Testament übernommen worden sind und sich bei den Kirchenvätern reichhaltig niedergeschlagen hatten. Für diese Auseinandersetzung mit den Quellen war für

⁷⁷ cf. M. Bucsay, *Der Protestantismus in Ungarn 1521–1978*. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart, Teil II: Vom Absolutismus bis zur Gegenwart, STKG, 1. Reihe Bd. III/2, Wien-Köln-Graz 1979, pp. 45 seqq; I. Lengyel, *op. cit.*, p. 505.

⁷⁸ TtREK R 495. In der gedruckten Matrikel (E. Thury (ed.), *Iskolatörténeti adattár*. Az országos református tanárjegyesület megbízásából, Pépa 1908, p. 453) ist ein Lesefehler unterlaufen: anstatt 'Rhaetus' steht 'prhaetus' (cf. dazu (auch falsch): A. Nagybakay, *op. cit.*, pp. 18 seq.); cf. auch: E. Wencker, *Kirchengeschichte als Lebensaufgabe*. Studien zu Leben und Werk des Bündner Kirchenhistorikers Petrus Domenicus Rosius à Porta, in: Bündner Monatsblatt 1996, p. 191.

⁷⁹ Die Formel, auf die sie sich verpflichteten, lautete folgendermassen: „Ego infra scriptus subiicio me legibus Collegii Ref. Debrecinensis tam generalibus quam specialibus, quaecunque studiosorum mores et studia respiciunt, neque ad statum Togatorum Iuvenum directe et peculiariter pertinent, hancque subiectionem, mea hac subscriptione testor.“ (TtREK R 495).

⁸⁰ R. à Porta an M. Domokos, ~8. April 1754, StAGR B 17.

⁸¹ cf. daselbst, und Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 243. à Portas Dankbarkeit gegenüber Domokos zeigt sich auch darin, dass er bei der Abfassung der *Historia Reformationis*, *Tomus III* Domokos erneut dankend erwähnt (StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 31).

⁸² cf. dazu ihre Einträge ins *Album* à Portas: StAGR D V/37 B 12.7, pp. 247. 248. 260. 266.

⁸³ cf. R. à Porta, Manuscripta academica miscellanea Bernensia et Debrecinensia, StAGR B17.

Szathmári eine fundierte Kenntnis der griechischen (und lateinischen) Sprache mindestens Voraussetzung.⁸⁴

Rosius à Porta hat bei Szathmári mit Sicherheit eine Vorlesung gehört mit dem Titel 'Loca sacrae scripturae ex antiquitatibus Graecis illustrata', in welcher Szathmári einzelne Bibelstellen in Beziehung und Abhängigkeit zu griechischen (und lateinischen) antiken Schriftstellern setzte. Im Kap. V: 'De servis' behandelte Szathmári zum Beispiel Gal 6,17: Nachdem er die Beziehungen zu Herodot, Plautus und anderen antiken Schriftstellern verdeutlicht hatte, kam er wieder auf Paulus zu sprechen: „Paulus *itaque* s.c. significare vult se fidelem Xti servum esse, ad eum se pertinere nullius subiectum imperio, quod ex vulneribus, plagis, aerumnis, quas Christi causa subiit apparet.“⁸⁵ Szathmári betonte damit, dass die Mahlzeichen, die man Christi wegen am Leibe trägt, weit anderer Natur seien, als der Schein es erwecken würde. Sie sind nicht Folge eines Sklaven-Seins, sondern Zeichen dessen, dass wir glückliche Diener – *fideles servi* – und in der hiesigen Welt Verfolgungen ausgesetzt sind.

Eine weitere Vorlesung, die à Porta bei Szathmári besuchte, hatte den Titel 'Dissertationes theologico-criticae'. Darin wurden einzelne neutestamentliche Bibelstellen kritisch untersucht, die Beziehung zum Alten Testament geprüft, und vor allem die Rezeptionsgeschichte bei den Kirchenvätern, auch von häretischen Strömungen wie dem Arianismus, dargestellt.⁸⁶ Weiter haben wir von à Porta die Abschrift zweier Manuskripte von Szathmári: Das erste ist überschrieben mit 'Historia litteralia', einer Literatur- und Theologiegeschichte des 6. Jahrhunderts; die zweite Abschrift ist eine ehemalige Vorlesung Szathmáris über das Buch *Antiquitates Graecae* von Christian Brünig (Frankfurt a.M. 1734). Bei all diesen Manuskripten⁸⁷ à Portas fällt auf, dass er sich in der Zeit intensiv mit der griechischen und lateinischen Sprache auseinandergesetzt hat, ja so intensiv, dass er sich selbst sogar zweimal nicht als *Sanctae Theologiae studiosus* bezeichnete, sondern als *bonarum litterarum studiosus*! Und es erstaunt keineswegs, dass er im Jahre 1756 an der Synode zu Tamins (CH) eine Vorstellungsrede über 'De Necessitate addiscendi linguas originales Haebraeam et Graecam verbi divini ministro futuro disquisitio' hielt.⁸⁸ Rosius à Porta hat bei Prof. Szathmári besonders die notwendige Auseinandersetzung mit den Quellen und den genauen Blick für die kleinen Differenzen geübt; diese Arbeitsweise zeichnete Szathmári als, wenn auch als ein gemässigter, Kritizist⁸⁹ aus. à Porta dürfte erkannt haben, dass, wie diese kritische Arbeitsweise für die Patristik gilt, so auch für andere Zeiten der Kirchengeschichte zu gelten hat.⁹⁰ Schliesslich wird die Hochachtung à Portas für seinen Lehrer in einer kleinen Bemerkung in seinem *Album*, die er viele Jahre später hinzufügte,

⁸⁴ cf. zu Szathmári auch: J. Barcza, *op. cit.*, pp. 98 seq.

⁸⁵ StAGR B17.

⁸⁶ cf. StAGR B17

⁸⁷ So auch ein Manuskript von Prof. Komáromi Csipkés György, Debrecen, mit Excerpten aus der *Antiquitatum graecarum descriptio* von Lambert Bos; dieses Manuskript hatte à Porta aus Komáromis Bibliothek erhalten (cf. StAGR B17).

⁸⁸ Die Vorstellungsrede à Portas ist zu finden in: StAGR B17.

⁸⁹ So lautete auch eine Vorlesung 'Dissertationes theologico-criticae', cf. oben.

⁹⁰ So zeichnete sich ja à Porta in seiner kirchenhistorischen Arbeit besonders darin aus, dass er, im Gegensatz zu seinen Vorgängern, den Chronisten, sich kritisch mit der Historizität und dem Wahrheitsgehalt der Quellen auseinandersetzte (cf. dazu: J.A. Bernhard, *Konfessionelle Toleranz bei Petrus Dominicus Rosius à Porta. Dargestellt anhand seines Briefwechsels*, in Druckvorbereitung (Zwingliana)).

deutlich. Er bezeichnete ihn als „Diligentissimus, Doctis. piusque Eloquio potentiss. vir iste praeceptor meus, dum vivo colendiss.“⁹¹; umgekehrt schätzte auch Szathmári seinen Schüler à Porta, den er als „carissimo“⁹² betitelte.

Ein weiterer Professor, bei dem Rosius à Porta studiert hatte, war Hatvani István (1716–1786), der 'ungarische Faust'.⁹³ Hatvani hatte seine Studien in Losoncz, Debrecen, Basel und Leiden absolviert. Die Universität Basel, wo er sich am 13. Mai 1746 immatrikulierte, wurde allerdings für Hatvani wegweisend: Er studierte bei Prof. Jak. Chr. Beck Kirchen- und Weltgeschichte, und bei Prof. Joh. Ludw. Frey Altes Testament; gleichzeitig bildete er sich bei Prof. Dan. Bernoulli in Mathematik und bei Prof. Rud. Zwinger⁹⁴ in Medizin aus, so dass er schliesslich bereits am 9. April 1748 kraft seiner medizinischen Disputation 'De aestimatione morborum ex facie' zum Dr.med promoviert wurde. Unterdessen hatte er bereits einen Ruf als Professor der Mathematik, Philosophie und Experimentalphysik an das Kollegium von Debrecen erhalten. Nachdem er seine Studien noch vervollständigt hatte, kehrte er über Leiden und Utrecht nach Debrecen zurück, wo er ab 1751 als praktizierender Arzt und Professor am Kollegium wirkte.

In à Portas *Album* bezeichnete er sich selbst als „VDM et med. Dr., Philosoph., Phys. Exper. et Math. Profess.“⁹⁵ Dies zeigt die ungeheure Bildung Hatvanis – er galt zu seiner Zeit als der berühmteste Physiker Osteuropas⁹⁶ – eine Bildung, deren grösster Teil er sich in Basel angeeignet hatte. Aus diesem Grunde wohl blieb er noch über Jahre mit J.Chr. Beck, Basel, und auch mit J.J. Breitinger, Zürich, in Briefkontakt.⁹⁷ Interessanterweise hatte sich Hatvani mit vielen Gelehrten in der Schweiz getroffen, mit denen sich 5–6 Jahre später teilweise auch à Porta traf, so zum Beispiel in Zürich mit Zimmermann, Bodmer und Breitinger. Mit der Philosophie des schweizerischen Triumvirats (Osterwald, Werenfels, Turretini) setzte er sich auseinander, ja er hatte sogar Werke von ihnen ins Ungarische übersetzt.⁹⁸ Gleichfalls beschäftigte er sich intensiv mit der deutschen und französischen Aufklärung: Chr. Wolff und R. Descartes haben auf seine Geistesentwicklung prägend gewirkt.⁹⁹

Bei meinem Forschungsaufenthalt im Sommer 1999 in Ungarn konnte ich in der Bibliothek des Kollegiums in Debrecen auch Hatvanis persönliches¹⁰⁰ Exemplar *Pierre Bayle, Dictionnaire historique et critique* (mit vielen Aufzeichnungen Hatvanis) konsultieren,¹⁰¹ und dies führte mich direkt zu à Porta. In seinem *Album amicorum* findet sich zwischen den Einträgen eine Abschrift à Portas eines Artikels über SERVET aus dem

⁹¹ Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 248

⁹² A.a.O.

⁹³ So schreibt Hatvani im *Album* über à Porta: „fere per biennium Auditori...“ (StAGR D V/37 B 12.7, p. 266).

⁹⁴ Auch Prof. Zwinger hatte sich besonders verdient gemacht um die ungarischen Studenten, cf. I. Lengyel, op.cit., pp. 501.540.

⁹⁵ Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 266.

⁹⁶ Gleichfalls unterrichtete er als erster Chemie im ungarischen Sprachraum.

⁹⁷ Der Briefwechsel Hatvanis mit Beck ist in der UBB zu finden (Fr.-Gr. Mscr. VII); Breitingers Briefnachlass ist zu finden in der ZB (Ms. Bodmer 1–41; Ms. F 159–164)

⁹⁸ cf. B. Tóth, op. cit., p. 52.

⁹⁹ cf. zu Hatvani auch: J. Barcza, op. cit., pp. 101–108.

¹⁰⁰ Es dürfte im 18. Jahrhundert das *einzig*e Exemplar in Debrecen gewesen sein, da dieses Werk aus zensurpolitischen Gründen im ungarischen Sprachraum untersagt war.

¹⁰¹ Registriert unter der Sign. A3.

Ergänzungsband zu Bayle's *Dictionnaire*.¹⁰² Da Prof. Hatvani dieses Werk als Werkzeug für seine tägliche Forschungstätigkeit benutzte, und Rosius à Porta bei ihm studiert hatte, liegt es nahe, dass à Porta sich erstmals in Debrecen intensiver mit Bayle's Lexikon beschäftigt hatte; und so ist er auch durch Hatvani philosophisch-theologisch beeinflusst worden. Leider besitzen wir keine Vorlesungsnotizen von à Porta, sondern nur sieben *Theses ex philosophia naturali*, die am 22. Sept. 1753 in einem Seminar (oder Kolloquium) bei Hatvani besprochen wurden. à Porta stellt sich mit zwei anderen Studenten gegen die Thesen, Adamus Balogh¹⁰³ verteidigte sie.¹⁰⁴ Im Rahmen dieses Aufsatzes ist es nicht nötig, sich mit diesen Thesen genauer auseinanderzusetzen; um aber ein Bild zeichnen zu können, mit was sich Theologiestudenten jener Zeit auch zu beschäftigen hatten, scheint es doch wohl sinnvoll, exemplarisch ein Beispiel zu nennen. These 6 lautet: „Gravitas non superficiei corporum, sed quantitati materiae est proportionalis.“¹⁰⁵ Die Auseinandersetzung der Studenten mit diesem physikalischen Grundgesetz kann uns verdeutlichen, wie umfassend in der Aufklärung ein (Theologie-) Studium war. Die Naturwissenschaften, oder: die Realwissenschaften, wie sie damals hießen, waren von einem Theologiestudium keineswegs ausgenommen.¹⁰⁶ Auch Rosius à Porta hat sich bei Prof. Hatvani intensiv mit zum Teil physikalischen Fragen auseinandergesetzt.¹⁰⁷

Auch bei Prof. Szilágyi Sámuel (1719–1785) studierte Rosius à Porta in Debrecen. Szilágyi, Sohn des Debreciner Professors Szilágyi Martin, hatte in Leiden, Franeker, Utrecht und Bern seine theologische Ausbildung genossen. Sofort nach seiner Rückkehr nach Debrecen im Jahre 1742 wurde er Professor der Theologie. Im Jahre 1765 übernahm er die Superintendentur Jenseits-der-Theiss. Auch Szilágyi hatte sich auf seinem Studienaufenthalt, vor allem in Holland, mit der Aufklärungsphilosophie auseinandergesetzt; bekannt wurde er als Uebersetzer von Voltaire. Zudem studierte er in Leiden bei Prof. Peter Muschenbrock, bei dem auch Hatvani István sich ausgebildet hatte, Physik.¹⁰⁸ Dank seinem Briefwechsel mit Jak. Chr. Beck¹⁰⁹ blieb er mit der Schweiz gleichfalls in Kontakt.¹¹⁰

Auch von den Studien à Portas bei Szilágyi sind wir nur sehr fragmentarisch unterrichtet. Einzig einige *Theses Theologiae*, die in einem Kolloquium, an dem auch à Porta teilnahm, bei Prof. Szilágyi besprochen wurden, sind uns überliefert. Da sie theologisch von äusserst interessantem Inhalt sind, werden sie hier angeführt:

§ 1. Vocabulum justificationis in negotio justificationis peccatoris coram Deo, ubique sensu forensi sumitur in scripturis.

¹⁰² cf. Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 158.

¹⁰³ cf. a.a.O., p. 205.

¹⁰⁴ Bei dieser Disputation ging es nicht um Ueberzeugung, sondern um Uebung der Argumentationstechnik.

¹⁰⁵ *Theses ex philosophia naturalis*, StAGR B17.

¹⁰⁶ Zum Vorlesungsaufbau Hatvanis cf. B. Tóth, *op. cit.*, pp. 51 seq.

¹⁰⁷ So hat à Porta in seiner Bibliothek auch Werke von Newton gehabt; cf. auch: R. à Porta an A. Garbald, 15. Dez. 1768, SpA.

¹⁰⁸ Kaum zurückgekehrt von seinen Studien kämpfte er in Debrecen für die Einrichtung eines Physikhörsaals am Kollegium, zwecks Vorführung Newton'scher Experimente.

¹⁰⁹ Die Briefe finden sich in der Handschriftenabteilung der Bibliothek des Kollegiums in Debrecen (TtREK).

¹¹⁰ cf. zu Szilágyi auch: J. Barcza, *op. cit.*, pp. 96–98.

2. Significatque sententiam Dei iudicalem, qua peccatorum, sed electorum & in communione Christi constitutorum, propter cuius perfectam obedientiam a merita condemnatione absoluit, & jure ad vitam aeternam donat.
3. Quae sententia uti ex mera gratia Dei proficiscitur, ita omne meritum iustificati, excludit.
4. Materia iustificationis nostri non est iustitia nobis inhaerens, sed sola Xti iustitia, mediatoria, obedientia scil. eius tam activa quam passiva.
5. Ea quippe peccatori credenti imputatur ad iustitiam.
6. Applicatio iustificationis fit per fidem, eamque non qua opus, sed qua organum iustitiam Christi apprehendens spectatam.¹¹¹

Diese Gedanken über die Rechtfertigung entspringen streng reformatorischem, und damit paulinischem Denken. Wir finden in Calvins *Institutio christianae religionis* sehr ähnliche Ausdrücke: „Contra iustificabitur ille fide qui operum iustitia exclusus, Christi iustitiam per fidem apprehendit (III. XI. 2) ... Quomodo enim iustificati sumus si quaeritur, respondet Paulus, Christi obedientia (III. XI. 9) ... Ei vero qui non operatur, sed credit in eum, qui iustificat impium, imputatur sua fides ad iustitiam (III. XI. 20).“¹¹² Der Vergleich zeigt auf eklatante Weise, wie die 'Lehrmeinung' in Debrecen, wenn es um so wesentliche theologische Loci wie die Rechtfertigungslehre ging, auch im 18. Jahrhundert noch streng reformatorisch war.¹¹³ Diese Thesen bringen die Rechtfertigung auf den zentralen Punkt, dass die Qualität, ja der Niederschlag unserer Rechtfertigung allein durch Christi Gerechtigkeit, Vermittlerrolle und Gehorsam gewirkt ist. Diese uns kraft des Glaubens angerechnete (imputatur) Gerechtigkeit wird zum Werkzeug unseres Lebens.

Rosius à Porta lernte bei Szilágyi besonders die reformatorische Theologie, und ihre Differenzen zu anderen (z.B. pietistischen) Strömungen kennen. Als à Porta in den 80er Jahren das 13. Kapitels des dritten Bandes seiner *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum*, das von den Anfängen des Pietismus in Europa bis zum Herrnhuterstreit in Graubünden handelt, verfasste, berief er sich in einer Fussnote nachdrücklich auf Prof. Szilágyi. Dieser warnte im Zusammenhang mit der Deutung von 1. Petr. 1, 18f. vor einer Interpretation im Sinne der von Clemens VI. verfassten Bulle *Unigenitus* (27. Jan. 1343), auf die die pietistische Interpretation zurückzugehen schien. à Porta schrieb dazu: „Accurate hinc de periculoso Dogmate Auditores monentem Virum Clarissimum, & Praeceptorem quoad vixero, Illustrimis eloquiis honorandum Dn. SAMUELEM SZILAGYI, in illustri Debrecinensium Athenaeo Theologiae Professore Doctissimum, & Trans Tibiscani Tractus Superintendentem venerandum, ... ipse saepius audiui.“¹¹⁴ à Porta war offenbar ein treuer Hörer bei den Vorlesungen von Szilágyi, so dass dieser, als er sich am 17. Aug. 1754 ins *Album* à Portas eintrug, ihn schliesslich als „auditori imprimis carissimo“¹¹⁵ bezeichnete. Rosius à Porta fühlte sich ihm so verbunden, dass er ihm am 20. August 1754 ein Manuscript aus seiner Berner Studienzeit vermachte. Es handelt sich um eine Handschrift über

¹¹¹ Theses Theologiae, StAGR B17.

¹¹² J. Calvin, *Institutio christianae religionis*, Genf 1559, pp. 243 seqq..

¹¹³ Auch in der Kollegiumsgeschichte zeigt sich, dass pietistische Einflüsse aus Deutschland in Debrecen zu dieser Zeit minimal waren; cf. dazu schon oben.

¹¹⁴ R. à Porta, *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum*, Tomus III, StAGR A Sp III/11a, VI B 9, p. 67.

¹¹⁵ *Album amicorum*, StAGR D V/37 B 12.7, p. 247

Ordnungen & Erläuterungen von Bern. 1649–1735, die 1735 verfasst¹¹⁶ und vom Berner Rat begutachtet (mit Stempel) worden ist. à Porta hatte diese Handschrift mit nach Debrecen genommen, und in dieselbe, bevor er sie Szilágyi überreichte, hineingeschrieben:

„Manuscriptum hocce volumen Ampliss. Senatus Bernensis Statuta paullò continens, viri summè Rev. atque Cl. D. Sam. Szilágyi in ill. Gymnasio Debr. SStae. Theol. Prof. Prim. per biennium quoque Praeceptoris sui aeternum venerandi. Patriam petens Bibliothecae legat.

P.D. Rosius N. a PORTA d. XX. Augusti. mppia.”¹¹⁷

Mitte August 1754 verabschiedete sich à Porta vom Kollegium in Debrecen. Neben den genannten Professoren trugen sich viele andere bedeutende Persönlichkeiten wie Pfarrer, Senatoren, der Bürgermeister, Apotheker, Bibliothekare, Assistenten, Studenten etc. ins *Album* à Portas ein. Mitte September verliess à Porta die Stadt endgültig und reiste weiter nach Kolozsvár, wo er Mitte Oktober ankam. Hier besuchte er das unitarische und das reformierte Kollegium. In Kolozsvár hatten sich die Unitarier bereits in der Reformationszeit als Kirche etablieren können und schon in den 1560er Jahren entstand das unitarische Kollegium.¹¹⁸ Das reformierte Kollegium seinerseits war noch im 17. Jahrhundert recht bescheiden. Rosius à Porta besuchte beide Kollegien, wobei er hier nicht zum Studium weilte, sondern lediglich um verschiedene Kontakte zu knüpfen.¹¹⁹

Ueber sein Zusammentreffen mit den unitarischen Professoren schrieb er später kurz in einem Brief an Abraham Arent van der Meersch in Amsterdam. à Porta beehrte von ihm einige Informationen über die Remonstranten; er selbst hatte bei seinem Aufenthalt in Siebenbürgen den Arminianismus,¹²⁰ der in dieser Zeit von den Führern der Kirche in Siebenbürgen aber verfolgt wurde,¹²¹ genauer kennengelernt¹²² und erwähnte in diesem Zusammenhang auch seinen Aufenthalt im unitarischen Kollegium in Kolozsvár: „Semina ex lectorum mediatione concepta creverunt in me cum aetate, aucta sunt in peregrinatio litteraria, quam per Germaniam, Hungariam, in ipsam quoque mediam Transylvaniam produxi, ac singulariter amicitia Michaëlis Szent-Abrahámi Ecclesiae Unitariorum Superintendentis, Eorundemque Gymnasii, Claudiopoli Professoris, $\nu\alpha\rho\nu$ $\epsilon\varsigma\nu$ $\alpha\{\gamma\iota\omicron\iota$ “; nec non Ejusdem binorum Generorum in opera Domini $\Sigma\upsilon\nu\epsilon\rho\gamma\omega\upsilon$, Dñi Benjaminis Palffy,

¹¹⁶ Den Verfasser des Manuskriptes konnte ich bisher nicht ausfindig machen; jedenfalls hat dieser es am 24. Dez. 1751 in Bern R. à Porta übermacht. à Porta hatte sich genau mit der Materie auseinandergesetzt, was sich aus diversen Randbemerkungen sehen lässt (cf. TtREK R 457).

¹¹⁷ TtREK R 457. In der Handschriftenabteilung der Bibliothek findet sich ein weiteres Manuscript (Vorlesungen über die Schweizer Geschichte [15. -17. Jh.]), welches aus dem Besitz à Portas stammt. Die Frage, ob er auch dieses an Szilágyi übermacht hatte, muss insofern unbantwortet bleiben, da eine entsprechende Widmung fehlt (cf. TtREK R 458).

¹¹⁸ Bedeutsam ist das unitarische Kollegium insofern, dass es die einzige antitrinitarische Hochschule ist, die seit ihrer Gründung ungebrochen weiterexistierte, cf. E. Dományházi et M. Latzkovits (edd.), *Fasciculus rerum scholasticarum Collegii Claudiopolitani Unitariorum*, FRS VII/1, Szeged 1997, p.8.

¹¹⁹ Zumal das reformierte Kollegium – im Gegensatz zum unitarischen – auch keinen Hochschulcharakter hatte. Die theologische Hochschule war zu dieser Zeit in Nagynyed, cf. unten.

¹²⁰ Zwischen dem Unitarismus und dem Arminianismus bestanden gerade in Holland verschiedene Beziehungen.

¹²¹ cf. Referat von Prof. Buzogány Dezső 'Az erdélyi református egyház Bethlen Kata és Bod Péter korában' am 8. Juli 1999 in Olthévíz (RO).

¹²² So hatte er in seiner Bibliothek mehrere Werke von Limborch, De Clerc, Grotius etc.

Philosophiae, & Dñi Stephani Agh, tunc quidem Hebr. L. Profess. ... quorum quidem nomina Tibi ignota haud existimo.”¹²³

Ob Rosius à Porta auch nach seinem Besuch des unitarischen Kollegiums weiterhin Kontakte mit den Unitariern pflegte, ist nicht bekannt. In seinem reichhaltigen Nachlass erwähnt er die unitarische Kirche nur noch sehr selten.

Im reformierten Kollegium traf sich Rosius à Porta mit Csepregi T. Ferenc, Prof. der Theologie, mit Verestói György, Prof. für Philosophie und Mathematik, und mit Huszti György, Prof. für orientalische Sprachen und Kirchengeschichte. Alle drei haben in Franeker studiert¹²⁴ und sind philosophisch-theologisch in dieser Zeit geprägt worden: Csepregi war vom Coccejanismus beeinflusst,¹²⁵ Huszti zog sich sogar den Verdacht des Arminianismus zu.¹²⁶

Neben diesen Bekanntschaften traf sich à Porta in Kolozsvár auch mit mehreren anderen Studenten und Gelehrten, die sich in seinem *Album* verewigten, bevor er am 9. November Kolozsvár verliess und weiter nach Nagyenyed reiste. Dreizehn Jahre später schrieb er an Ratsherr Johann Leu in Zürich, als er ihm die Abschrift eines Epitaph-Steins aus Enyed¹²⁷ übersandte: „... da ich in Siebenbürgen gereiset, und etwas Zeit mich im Collegio Bethleniano: Albajuliacenti zu Enyed aufgehalten, ...”¹²⁸

Nagyenyed war zu dieser Zeit die führende reformierte Schule in Siebenbürgen. Trotz dem Druck unter Kaiser Karl und Kaiserin Maria Theresia konnte das Kollegium ungestört weiterarbeiten. Für den Aufenthalt à Portas besitzen wir leider aber keine genaueren Zeugnisse von Nagyenyed selbst. Wir müssen uns auch hier wieder auf das *Album* und, was besonders wertvoll ist, auf einige Notizen à Portas zur Methodik von Prof. Borosnyai stützen. Aus dem *Album* lässt sich erkennen, dass à Porta sich auch hier neben den theologischen Fächern mit den aufklärerischen Strömungen beschäftigte. So studierte er während dem einsemestrigen Aufenthalt bei Prof. Töke Vásárhelyi István (Philosophie und Mathematik), bei Prof. Borosnyai Nagy Zsigmond (Geschichte und Naturrecht) und bei Prof. Ajtai Abod Mihály (Griechische Sprache und Eloquenz). Alle drei sind für ihre Studien in den Westen peregriniert und haben daselbst ihr theologisches Handwerk erlernt.¹²⁹ Dadurch war es möglich, dass philosophische Strömungen wie Wolffianismus oder Cocceianismus auch die siebenbürgische reformierte Theologie erfassten.¹³⁰

Als 'Vorspann' zu dem im Familiennachlass der Familie von Salis-Zizers befindlichen religiösen *Begriffslexikon* à Portas findet sich eine handschriftliche Seite über die Methodik, wie sie à Porta bei Prof. Borosnyai im Erklären irgendeines 'Locus' der systematischen Theologie anzuwenden gelernt hatte. Borosnyai brachte vorerst zu dem zu untersuchenden

¹²³ R. à Porta an Abr. Arent, 8. Juni 1779, StAGR A Sp III/11a, VI B 15, p.34.

¹²⁴ cf. dazu: M. Szabó et L. Szögi, *op. cit.*, pp. 130. 232 seq. 489.

¹²⁵ cf. J. Zoványi, *Kisebb dolgozatok a magyar protestantismus történetének köréből*, Sárospatak 1910, pp. 154 seq.

¹²⁶ cf. Anm. 121.

¹²⁷ Dieser Epitaphstein, welcher die Grabinschrift (vom 24. Nov. 1597) des berühmten Sozinianers Georgy Enyedini trägt, wurde im Jahre 1744 in Klausenburg ausgegraben, und soll, wie à Porta am 9. Februar 1755 in Nagyenyed schrieb, von den beiden Professoren Borosnyai und Ajtai (cf. unten) besonders umsorgt worden sein (cf. ZB Ms. L 514, p. 2111).

¹²⁸ R. à Porta an Joh. Leu, 19. Nov. 1767, ZB Ms. L 514, p. 2105; cf. auch: R. à Porta an J.J. Breitinger, 1. Aug. 1766, ZB Ms. S 196, nr. 21.

¹²⁹ cf. dazu: M. Szabó et L. Szögi, *op. cit.*, pp. 49. 103. 476.

¹³⁰ cf. dazu auch: J. Zoványi, *op. cit.*, pp. 149–159.

Locus einige Praeliminarien (z.B. der Locus im Kontext der anderen Loci, die Generalanalyse der Materie, Autorenquellen etc.) vor, schritt dann zum didaktischen (genauer Sinn der Thesen, Unterscheidung der Argumente etc.) und elenchtischen Teil (Vorbringen des Gegenteiligen, Historia der Häretiker, Argumente der Gegener etc.), und endlich schloss er mit praktischen Bemerkungen (genereller und spezieller Nutzen etc.).¹³¹ Aufgrund dieses kleinen Dokumentes wird ein Aufenthalt à Portas in Nagy-Enyed zu *Studienzwecken* – anders als in Kolozsvár – nachdrücklich bestätigt.

Mitte April 1755 verabschiedete sich Rosius à Porta schliesslich auch vom Kollegium 'Bethleniano Enyedini', nachdem sich Professoren sowie andere Gelehrte aus Nagy-Enyed in sein *Album* eingetragen hatten. Bevor er aber Siebenbürgen endgültig verliess, besuchte er noch weitere Stätten wie Marosvásárhely, Nagyszeben, Gyulafehérvár, Déva, Szászváros und Magyarigen.¹³²

In letzterer Ortschaft wirkte der Pfarrer und Historiker Bod Péter. Mit seiner schriftstellerischen Tätigkeit wurde Bod weit über seine Landesgrenzen hinaus bekannt. Leider wurde Bod's *Historia Hungarorum ecclesiastica* erst 1888–90 in Leiden gedruckt.¹³³ und so bleibt es fragwürdig, ob à Porta das Manuskript bereits eingesehen hatte. Jedenfalls nannte er immer *Lampe* als Quelle, wenn er sich mit der ungarischen Kirchengeschichte auseinandersetzte.

Zum Abschluss seines Studienaufenthaltes in Siebenbürgen – gewissermassen als Höhepunkt – nahm er Mitte Juni 1755 noch an der Generalsynode in Déva teil, wo er auch mit dem Superintendenten Borosnyai Johannes L. Kontakte schloss.¹³⁴

Bevor sich Rosius à Porta den heimatlichen Gefilden zuwandte, wollte er noch das Handwerk des Buchdruckens lernen – er hatte schon auf der Hinreise im Jahre 1752 in Stein (a.d.Donau) bei Krems Johannes Assmus, einen Schriftsetzer, kennengelernt.¹³⁵ In Kolozsvár besuchte er den in Belgien ausgebildeten Buchdrucker Pataki Joseph S.¹³⁶, und in Herrmannstadt den Buchdrucker Schárdi Samuel¹³⁷. Interessanterweise lernte er die Buchdruckerkunst aber nicht bei einem dieser beiden in Siebenbürgen bekannten Drucker,¹³⁸ sondern wählte eine kleine, neu eröffnete Druckerei in Nagykároly aus, die nur im 18.

¹³¹ cf. *Methodus ... in explicandi Loco aliquo Theologiae Systematicae*, StAGR A Sp III/11a, VI B 13, p. I.

¹³² cf. die Einträge im *Album* an den genannten Orten, sowie StAGR B 17. Bedeutsam ist vor allem noch ein Eintrag aus Marosvásárhely: R. à Porta traf sich daselbst im reformierten Kollegium mit Graf Teleki Samuel de Szék, dem späteren Begründer der 'Bibliotheca Telekiana' (cf. *Album amicorum*, StAGR D V/37 B 12.7, p. 34; cf. zu Teleki auch oben).

¹³³ Das gleiche Schicksal war ja vielen Werken à Portas beschieden. Bod und à Porta waren auch in ihrer Arbeitsweise ähnlich: beide zeichneten sich durch einen ungeheuren Sammeleifer aus, setzten sich aber kritisch mit den Quellen auseinander – und beide waren durch den Aufklärungsgeist geprägt (z.B. Auseinandersetzung mit Naturwissenschaften). Auch der Vergleich des Inventars der Bibliotheken beider Gelehrten bringt erstaunliche Aehnlichkeit ans Tageslicht; cf. auch: M. Bucsay, *op. cit.*, pp. 42 seqq.

¹³⁴ cf. *Album amicorum*, StAGR D 5/37 B 12.7, p. 131.

¹³⁵ cf. a.a. O., p. 326.

¹³⁶ cf. a.a. O., p. 127.

¹³⁷ cf. a.a. O., p. 312.

¹³⁸ cf. J. Benkő, *Transsilvania generalis*, Tomus II, Vindobonae 1778, pp. 323–328.

Jahrhundert existierte. Pap István war einer der Hauptinitianten dieser neuen Druckerei.¹³⁹ Auf dem Weg dahin besuchte er in Derecske den Pfarrer Fodor Paulus, der später J. Hübner's Katechismus „Zweymahl zwey und fünfzig auserlesene biblische Historien...“ (Basel 1754) ins Ungarische übersetzen sollte.¹⁴⁰ Mitte Juni kam er schliesslich nach Nagyvárad und lernte die Buchdruckerkunst.¹⁴¹ Daneben verfasste er mehrere dogmatische Entwürfe über die christliche Religion,¹⁴² die wie eine Rekapitulation über das in Ungarn und Siebenbürgen Gelernte anmuten. Immer wieder beendete er diese dogmatischen Entwürfe mit den Worten: „Scripti in Typographia Magno-Carolinensi.“¹⁴³ Bis Mitte März 1756 weilte à Porta in der Buchdruckerei von Nagyvárad – später sollte ihm das gelernte Handwerk einmal von Nutzen sein.¹⁴⁴ Und so bezeichnete er ein Jahr nach seiner Rückkehr aus Siebenbürgen mit Recht gegenüber Prof. Jak. Chr. Beck seinen Aufenthalt als „litans“¹⁴⁵, was soviel wie 'einen glücklichen Ausgang nehmend' heisst. Dies ist insofern bedeutsam, da seine Studienjahre in Debrecen und Nagyvárad sein zukünftiges Leben theologisch und philosophisch bestimmt haben. Er wurde vor allem in Debrecen, aber auch in Siebenbürgen, intensiv mit dem Wolffianismus konfrontiert, so dass er sich selbst später als ein Wolffianer bezeichnete.¹⁴⁶ Auch mit dem Cartesianismus (vor allem Bayle, Werenfels etc.) dürfte er erstmals in Ungarn intensiver in Berührung gekommen sein. In Siebenbürgen lernte er die arminianische Strömung genauer kennen, mit der er sich – auch aus kirchengeschichtlichen Gründen¹⁴⁷ – später oft auseinandersetzte.

Rosius à Porta hatte sich als einer der *ersten* Theologen des westlichen Europas seine theologisch-philosophische Ausbildung in Ungarn und Siebenbürgen angeeignet. Diese Tatsache leistet uns in eigenartiger Weise den Beweis, dass die Aufklärungsphilosophie um die Mitte des 18. Jahrhunderts ganz Europa erfasst hatte und die theologische Arbeit bestimmte.

¹³⁹ cf. V. Ecsedy Judith, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában. 1473–1800*, Budapest 1999, pp. 197–199. à Porta hatte übrigens mit Pap István, wie sich aus seinen Handschriften aus seiner Studienzeit zeigt, mehrfach Kontakt (cf. StAGR B16. B 17).

¹⁴⁰ cf. Fodor Pál, *Száz és négy válogatott bibliabeli historiák, a melyeket az ó és új testamentomi szent írásokból a gyengéknek kedvéért össze-szedett Hübner János*, Nagyvárad 1762. Auch à Porta hat dieses Standardwerk Ende der 60-er Jahre ins Räteromanische (Ladin) übersetzt: Joh. Hübner, *Cient et quater Historias sacras selectas, transponidas in ladin da P.D.R. à Porta*, Scuol 1770. Im Vorwort seiner Ausgabe verweist übrigens à Porta auf Fodor Pál, und bezeichnet ihn als „amich mieu“.

¹⁴¹ cf. die Hinweise in: StAGR B16 und B 17.

¹⁴² Zum Beispiel: *Religionis Christianae Dogmatica, Summa Theologiae, Dogmatica* etc. (cf. StAGR B16).

¹⁴³ StAGR B 16.

¹⁴⁴ So hat à Porta im Jahre 1769 die alte Druckerei von Strada (Graubünden, Engadin) gekauft, und darauf einige Bücher gedruckt; cf. J.A. Bernhard, *Eine Engadiner Druckerei in S-chanf*, in: Bündner Monatsblatt 6/2000, pp. 473–494.

¹⁴⁵ R. à Porta an J.Chr. Beck, 12. Jan. 1757, UBB Fr.-Gr. Mscr. VII 2.

¹⁴⁶ cf. R. à Porta an Abr. Arent, 8. Juni 1779, StAGR A Sp III/11a, VI B 15, p. 34. Auch die obig genannten dogmatischen Entwürfe weisen à Porta als vom Wolffianismus beeinflusst aus.

¹⁴⁷ So hatte er noch in Nagyvárad für sich 'Quinque articuli Remonstrantium Synodo Dordracenae A^o 1619' aufgeschrieben (cf. StAGR B17).

1.2.4. Reditus Rosii à Porta in Raetiam

Rosius à Porta wurde am 17. Juni 1756 in die Bündner Synode aufgenommen und übernahm das Pfarramt in Feldis. Doch die Verbindungen zu Ungarn blieben trotz der physischen Trennung bestehen. Bereits im ersten Amtsjahr wandte sich à Porta an Prof. Jak. Chr. Beck in Basel und überbrachte ihm Grüsse von zwei Verehrern aus Ungarn, von Prof. Hatvani István und Herrn Silvanus Samuel¹⁴⁸. Anschliessend berichtete er über die Misshelligkeiten, die er in Debrecen miterlebt hatte, als am 18. Januar 1753 Pap István sich vor einem Konsistorium der Kirche wegen der Basler Ausgabe der Károly-Bibel von 1751, die Beck betreut hatte, verantworten musste.¹⁴⁹ Wegen der Gegenreformation und der strengen Zensur in Ungarn und Siebenbürgen mussten auch die reformierten Bibeln im Ausland gedruckt werden. Pap István und Török Ferenc haben beide in Basel bei Beck studiert und unter seiner Betreuung die ungarische Bibelübersetzung von Károly Gáspár neuediert.¹⁵⁰ Wegen der Höhe der Auflage, der Abnahmegarantie, dem Vorwort Becks und einigen inhaltlichen Korrekturen ist über die Basler Ausgabe in Debrecen ein Streit ausgebrochen, der eine gewisse Spannung zwischen Basel und Debrecen hervorrief. Einzig die weise Diplomatie Hatvanis vermochte diesen Streit beizulegen; Pap wurde durch die kirchlichen Behörden bestraft.¹⁵¹ Da aber Pap István noch 1756 unter Anfeindungen in dieser Sache zu leiden hatte, wandte sich à Porta an Prof. Beck und bat ihn, sich erneut der Sache anzunehmen und sich noch einmal für eine gerechte Beurteilung der Basler Ausgabe einzusetzen, damit „Pappius ulterius non exacerbetur, ...“¹⁵²

Bereits im April 1758 bekam à Porta Besuch von einem ungarischen Studenten Johannes Levay Mogyorósy,¹⁵³ der in Debrecen, Franeker, Heidelberg und Hanau studiert hatte. Am 8. Nov. 1756 immatrikulierte er sich schliesslich in Basel; à Porta kannte ihn wahrscheinlich aus der Debreciner Zeit, und so besuchte Mogyorósy denselben von Basel aus. Im Juni wurde er schliesslich, vermutlich auf Betreiben à Portas hin, sogar in die Bündner Synode aufgenommen.¹⁵⁴

Im Jahre 1786 kam erneut ein Ungar zu Besuch bei à Porta.¹⁵⁵ à Porta schreibt uns, dass derselbe in Nagyenyed Student gewesen sei. Bei seiner Ankunft wäre er voll beladen mit

¹⁴⁸ Silvanus studierte in Bern und Basel, cf. E. Stähelin, *op. cit.*, p. 80.

¹⁴⁹ cf. R. à Porta an J.Chr. Beck, 12. Jan. 1757, UBB Fr.-Gr. Mscr. VII 2; cf. auch E. Stähelin, *op. cit.*, p. 298.

¹⁵⁰ cf. Szent Biblia, Magyar nyelvre fordított Károly Gáspár, Basel 1751 (die Namen von Pap I. und Török F. finden sich nur im lateinischen (von Beck verfassten) Vorwort ausgeschrieben; sonst sind sie nur abgekürzt zu finden unter den Siglen: SZ. N. P. I. és T. F.); cf. zur Basler Ausgabe auch: T.H. Darlow et H.F. Moule, *Historical Catalogue of Printed Editions of Holy Scripture*, Bd. III, 1903, p. 768.

¹⁵¹ cf. I. Lengyel, *op. cit.*, pp. 503 seq.; cf. vor allem auch: P. Bod, *Historia Hungarorum Ecclesiastica*, Tomus III, Leiden 1889, pp. 377–387.

¹⁵² Rosius à Porta an J.Chr. Beck, 12. Januar 1757, UBB Fr.-Gr. Mscr. VII 2; R. à Porta selbst bekräftigte gegenüber Beck, dass er gleichfalls Paps Basler Bibel benutze.

¹⁵³ cf. Album amicorum, StAGR D V/37 B 12.7, p. 295. Zu Lévy Mogyorósy cf. auch: M. Triet (ed.), *op. cit.*, p. 227.

¹⁵⁴ cf. SKA B1, p. 200.

¹⁵⁵ cf. StAGR A Sp III/ 11a, VI B 15, p. 178.

Büchern gewesen, die er teilweise an à Porta überbrachte. Durch diesen erfuhr à Porta, welche Professoren zur Zeit gerade in Nagyenyed, Debrecen und Sárospatak lehrten. Es ist durchwegs auffällig, wie à Porta diese Informationen fein säuberlich aufschrieb: Nirgends in seinem Nachlass finden sich genauere Listen zu der Professorenschaft in Bern. Offenbar ist er aber immer darum bemüht, genau über die Entwicklung an den ungarischen Kollegien informiert zu sein. Seine Verbunden- und Dankbarkeit gegenüber denselben war auch nach dreissig Jahren nicht minder stark, was sich in lebhafter Interessenahme, auch für das Wohlergehen seiner ehemaligen Lehrer, äusserte. So schrieb er, als er im März 1797 von dem ihm schon bekannten Nagy Johannes Besuch aus Ungarn erhielt, die neuerhaltenen Informationen (Pfarramtswechsel, Todesdaten, Ehrungen, Honorationen etc.) über Professoren und andere Gelehrte, die sich in sein *Album* eingetragen hatten, fein säuberlich neben die Einträge im *Album*. Nagy Johannes wurde ehemals auf dem Weg nach Zürich von den kaiserlichen Militärs gefangen und für einige Monate in Italien unter militärische Zeichen gezwungen; nachdem er aber im Jahr 1789 entwich, kam er für eine gewisse Zeit zu à Porta nach Castasegna.¹⁵⁶ Im Dezember 1795 kam ein anderer ungarischer Ausreisser (transfuga) aus der Wurmser Legion zu à Porta: Stephan Tóth, aus Túrkeve (Nagykunság) – dieser konnte nur ungarisch und kam deswegen wohl zum Gelehrten à Porta. Er hat für den Flüchtling gesorgt mit einer Unterkunft (bei seinen adligen Freunden) und als Gegenleistung verrichtete der Ungar bis im Februar 1797 in Soglio Handarbeit, bis er schliesslich wieder in seine Heimat zurückkehrte.¹⁵⁷

Auf diese Weise konnte eine geistige Verbindung auch nach der Rückkehr in den Freistaat gem. drei Bünde über Jahrzehnte bestehen bleiben. Als à Porta 1797 – 40 Jahre nach dem Verlassen Ungarns – durch besagten Nagy Johannes schliesslich vom Hinschied der Prof. Szathmári, Szilágyi und Hatvani erfuhr, schrieb er betrübt in sein *Album*:

„... quorum memoria in aeterna benedictione Praeceptores meos aeternum colendos.“¹⁵⁸

1.3. Zusammenfassung

Der Bündner Pfarrer Petrus Dominicus Rosius à Porta hat als einer der ersten Studenten des westlichen Europa seine Studien in Ungarn und Siebenbürgen absolviert. Wegen der Sympathie Bündens mit den ungarischen Galeerensträflingen im 17. Jahrhundert, entschloss sich à Porta, diese Verbundenheit zwischen Ungarn und Bünden durch seine Studien fortzusetzen. Seinem Beispiel folgten im 18. Jahrhundert weitere fünf Studenten aus Graubünden.

Ungarn und Siebenbürgen waren zu dieser Zeit, durch die rege *Peregrinatio hungarica* bedingt, weitgehend von den philosophischen Strömungen des Wolffianismus und des Arminianismus erfasst. Mit diesen Strömungen wurde à Porta in seinen Studienjahren in Debrecen und Nagyenyed aufs heftigste konfrontiert; letztlich wirkten sie für ihn sogar lebensbestimmend, so dass er sich selbst später als ein Wolffianer einschätzte.

¹⁵⁶ cf. *Album amicorum*, StAGR D V/37 B 12.7, pp. 246.265.

¹⁵⁷ cf. a.a.O., p. 265.

¹⁵⁸ A.a.O., p. 246.

Gleichfalls wurde er in diesen Jahren vertraut mit der historisch-kritischen Arbeitsweise, welche er später bei der Abfassung seiner berühmten *Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum* (Chur/Lindau 1771–77) fruchtbar nutzen konnte.

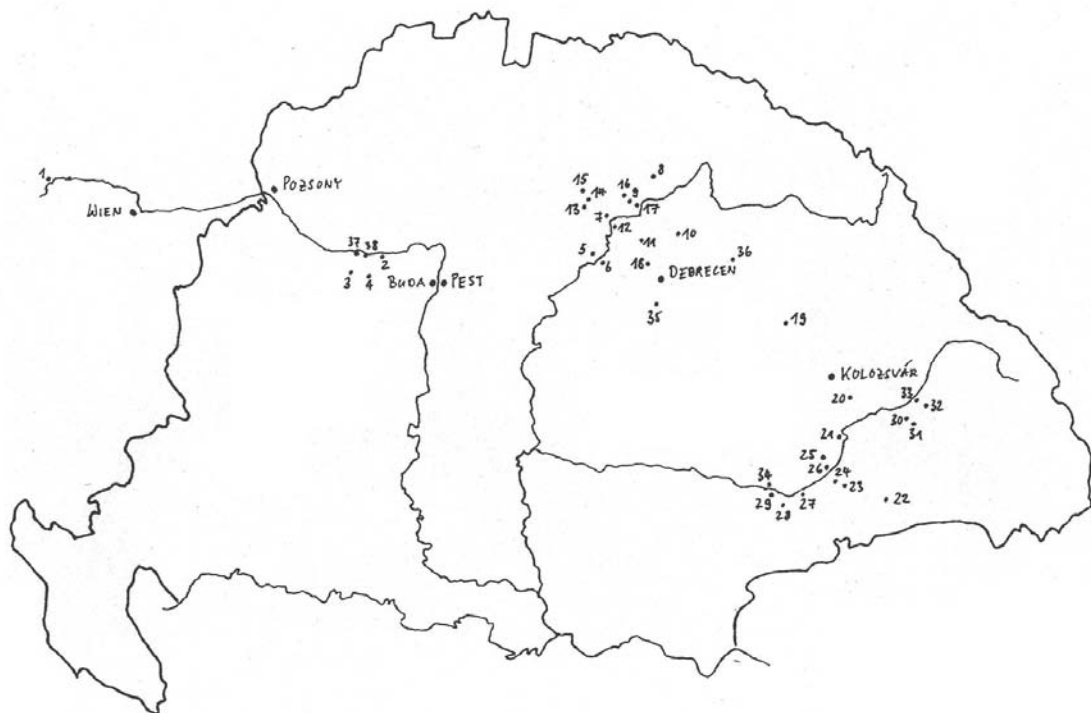
Rosius à Portas Verbundenheit mit Ungarn währte, vermutlich aus Gründen der Dankbarkeit gegenüber den ungarischen Kollegien für die theologisch-fundamentale Ausbildung, bis an das Ende seines Lebens an, was sich in reger Interessenahme für die Entwicklung der ungarischen Kirche zeigte.

2. P.D.R. à Porta peregrinációjának útvonala

Nagyon ritkán sikerül egy peregrinus útvonalát ilyen pontosan megrajzolni egy „Album amicorum” alapján. Ezért döntöttünk úgy, hogy P.D.R. à Porta útvonalát, amennyire lehetséges, térképpel ellátott táblázat segítségével közöljük. Az első oszlop az időrendi sorrendet közli, a második a helységneveket mutatja, ezt követi a levéltári lelőhely, és végül a számok, melyek a térképen szereplő helységneveket jelölik.

dátum	helység	levéltári bizonyíték	szám
1751. okt. ...	Aarau (CH)	(Chur: StAGR, B17)	
nov. ...	Bern	(Chur: StAGR, B16)	
dec. 12.	Bern	(Debrecen: TtREK, R 458)	
1752. jan. 27.	Bern	(Chur: StAGR, B 16)	
ápr. 25.	Bern	(Chur: StAGR, B 17)	
jún. 19.	Basel	(Chur: StAGR, Album amicorum, p. 55)	
jún. 20.	Basel	(ibidem, p. 165)	
jún. 21.	Grafenried	(p. 69)	
jún. 23.	Bern	(p. 73)	
jún. 24.	Worblaufen	(p. 139)	
jún. 25.	Bern	(p. 117)	
jún. 28.	Aarberg	(p. 225)	
jún. 29.	Wangen a.d.A.	(p. 229)	
	Brugg	(p. 169)	
júl. 1.	Zürich	(p. 231)	
júl. 4.	Zürich	(p. 227)	
júl. 5.	Oberuzwil	(p. 270)	
júl. 12.	Zürich	(p. 237)	
júl. 15.	Basel	(p. 0.4)	
júl. 17.	Ulm (D)	(p. 87) -->> hajóval a Dunán	
júl. 28.	Stein (A)	(p. 326)	1
aug. 1.	Neszmély (HU)	(p. 334)	2
aug. 6.	Neszmély (HU)	(p. 332)	
aug. 11.	Nagyigmánd	(p. 145)	3
aug. 13.	Kocs	(p. 106)	4
szept. 6.	Ároktő	(p. 147)	5
szept. 8.	Tiszacsege	(p. 336) -->> hajóval a Tiszán	6
szept. 16.	Tiszalúc	(p. 306) 7	
szept. ...	Sárospatak	(Chur: StAGR, A Sp III/11a VI.B.9, p. 31)	8
okt. 2.	Sárospatak	(Album amicorum, p. 58)	
okt. 3.	Tokaj	(ibidem, p. 75)	9
			53

dátum	helység	levéltári bizonyíték	szám
okt. 15.	Debrecen	(p. 89)	
nov. 23.	Debrecen	(Chur: StAGR, B 17)	
1753.	Debrecen	(ibidem)	
1754. márc. 8.	Debrecen	(ibidem)	
máj. 24.	Debrecen	(Album amicorum, p. 274)	
aug. 10.	Debrecen	(ibidem, p. 259)	
aug. 13.	Nagykálló	(p. 276)	10
aug. 15.	Debrecen	(p. 253)	
szept. 10.	Debrecen	(p. 213)	
szept. 12.	Hajdúnánás	(p. 202)	11
szept. 13.	Tiszaadob	(p. 298)	12
szept. 23.	Miskolc	(p. 179)	13
szept. 24.	Sajóvamos	(p. 111)	14
szept. 25.	Boldva	(p. 15)	15
...	Mád	(p. 51)	16
okt. 3.	Tarcal	(p. 175)	17
okt. 5.	Hajdúböszörmény	(p. 338)	18
okt. 14.	Zilah	(p. 85)	19
okt. 16.	Kolozsvár	(p. 339)	
nov. 9.	Kolozsvár	(p. 45)	
nov. 9.	Torda	(p. 302) --> Nagyenyedre	20
1755. febr. 9.	Nagyenyed	(Zürich: ZBZ Ms. L 514, p. 2111)	21
ápr. 11.	Nagyenyed	(Album amicorum, p. 153)	
ápr. 14.	Nagyszeben	(ibidem, p. 155)	22
ápr. 18.	Nagyszeben	(p. 33)	
ápr. 20.	Kisenyed	(p. 304)	23
	Drassó	(p. 35)	24
ápr. 23.	Magyarigen	(Chur: StAGR, B 17)	25
ápr. 24.	Gyulafehérvár	(Album amicorum, p. 308)	26
ápr. 28.	Gyulafehérvár	(ibidem, p. 115)	
máj. 2.	Szászváros	(p. 31)	27
máj. 6.	Bácsi	(p. 46)	28
	Déva	(p. 126)	29
máj. 11.	Déva	(p. 301)	
máj. 28.	Héderfája	(p. 141)	30
jún. 5.	Bonyha	(p. 149)	31
jún. 6.	Koronka	(p. 341)	32
jún. 8.	Marosvásárhely	(p. 34. 329)	33
jún. 9.	Marosvásárhely	(p. 342)	
jún. 10.	Nagyenyed	(p. 303)	21
jún. 19.	Déva	(p. 131) -->> dévai zsinat	29
jún. 20.	Marossolymos	(p. 24. 203)	34

dátum	helység	levéltári bizonyíték	szám
júl. 5.	Derecske	(p. 258)	35
júl. 23.	Nagykároly	(Chur: StAGR, B 16. B 17)	36
1756. márc. 10.	Nagykároly	(Chur: StAGR, B 16)	
ápr. 28.	Rév-Komárom	(Album amicorum, p. 318)	37
ápr. 30.	Neszmély	(ibidem, p. 239) -->> hajóval a Dunán	2
máj. 1.	Szőny	(p. 199)	38
máj. ...	Pozsony	(Chur: KBGR, O 64)	
máj. 16.	Bécs (A)	(Chur: StAGR, B 16)	
máj. 24.	Ulm (D)	(Chur: KBGR, O 809)	
jún. 17.	Tamins (CH)	(Chur: StAGR, B 17; SKA, B7)	

3. Petrus Dominicus Rosius à Porta „Album amicorum”

3.1. Az „Album amicorum” átírásával kapcsolatos tájékoztató

Tájékoztatónk két részre oszlik: történelmi magyarázatok és a forráskiadással kapcsolatos kérdések.

Ami a történelmi jellegű magyarázatokat illeti:

Az Albumban (StAGR: D V/ B 12.7) két groningeri bejegyzés található (78. old.: Engelhard Nicolaus, 163. old.: Offerhaus Leonhard). Mindkét bejegyzés à Porta kezeírásával készült. E különös eset magyarázatául az alábbi következtetéssor kínálkozik:

- 1) Nemrégiben rámutattunk, hogy à Porta nem csak néhány hónapot időzött Nagykárolyban és utána tovább ment Groningenbe – amint ezt mindeddig Engelhard bejegyzésének időpontja (1756) jelezte –, hanem hosszabb időn át tanulta Nagykárolyban a nyomdászmesterséget. Útvonalát követve és ordinációjának időpontját tekintve (melyre Taminsban 1756. június 17-én került sor) kizárt, hogy a rendelkezésére álló rövid idő alatt még Groningenbe is eljutott volna.
- 2) Feltűnő, hogy Engelhard névbeírása mellett a helységnéven (Groningen) túl csak egy évszám (1756) olvasható: Offerhaus esetében a helynév szerepel keltezés nélkül.
- 3) Mindkét bejegyzés esetében kétségtelen, hogy a bejegyzés írása à Porta kézírásával azonos.
- 4) A StAGR, B17-ben à Porta rétoromán nyelven a következő bejegyzést tette: „... ex oria Hungaricis redux spetteiva sün in capitel in Tamins communita della ligue Grische...”. Ez a feljegyzés az első, melyet à Porta a Tamins-i zsinatot (1756) követően készített és azt bizonyítja, hogy magyarországi és erdélyi tartózkodása után egyenesen hazatért.
- 5) Más források azonban azt bizonyítják, hogy à Porta legalább egy alkalommal azért valóban megfordult Groningenben. Erre minden valószínűség szerint 1764–1765-ben kerülhetett sor, amikor nem végzett lelkipásztori szolgálatot.

Ami a forráskiadással kapcsolatos tudnivalókat illeti:

A szöveget betűhű átírásban adjuk. Az aláírók bejegyzéseinek rendjét is megtartottuk. Esetenként azonban lábjegyzetben fűztünk hozzá magyarázatot. Néhány esetben a töredékes szövegeket kiegészítettük. Ez esetben a kiegészítést (betűket, avagy számokat) szögletes zárójelbe tettük.

A kiovashatatlan részeket pontokkal jelöltük (pl. 311. old.: minat....)

Az oldalak számozását maga à Porta végezte el. Ezt a számozást tiszteletbe tartottuk. Az első, à Porta által nem számozott oldalakat római számokkal láttuk el, ezt követik az arab számmal ellátott oldalak.

Amikor a lapszámot a, b stb. betűk követik, ez annak a jele, hogy az illető számot viselő oldal a számozás során kimaradt, vagy tévedésből két oldal kapta ugyanazt a számot. (pl. 339a)

Alba (illetve *albae*) jelző arra utal, hogy az oldal üresen maradt. *Abest* (illetve *adsunt*) – az illető oldal hiányzik.

À Portanak az album aláíróira vonatkozó bejegyzéseit kisbetűs írással különböztettük meg a főszövegtől. A kisbetűs írástól csak a tulajdonosnak az album elején található bejegyzésének átírása esetében tértünk el.

Nem tartottuk szükségesnek az egyes emléksorok fordításban való közzétételét. Különösen nagy gondot okozott volna az ó- és újjörög keverékszövegek átültetése (pl. 130, 208, 209, 240, 241. old.)

Végezetül említésre méltó az albumban található, egyedi példánynak tekinthető Debrecen látkép (120.old.).

3. Album amicorum von Petrus Dominicus Rosius à Porta

3.1. Vorbemerkungen zur Transscription des Album amicorum

Die nachfolgenden Vorbemerkungen teilen sich in zwei Teile auf, in einen historischen und in einen quelleneditorischen.

Historische Bemerkung:

In dem Album amicorum (StAGR: D V/37, B 12.7) von à Porta finden sich zwei Einträge aus Groningen (p. 78: Engelhard Nicolaus, p. 163: Offerhaus Leonhard). Diese beiden Einträge sind nicht von der Hand der Genannten, sondern nachträglich von à Porta selbst eingetragen. Dass ich zu diesem (unerfreulichen) Schluss kommen muss, hat folgende Hintergründe:

- 1) Es ist seit kurzem bekannt, dass à Porta nicht nur für einige Monate in Nagyvárad weilte und dann weiter nach Groningen zog – wie ich bis anhin, aufgrund der Jahresangabe von Engelhard (1756), angenommen hatte – sondern bis Mitte März in Nagyvárad eine Buchdruckerlehre machte. Aufgrund des Itinerars und der noch beschränkt vorhandenen Zeit bis zur Ordination am 17. Juni 1756 in Tamins (CH), ist es unmöglich, dass à Porta in seinen Studienjahren noch in Groningen weilte.
- 2) Auffallend ist, dass der Eintrag von Engelhard neben der Ortsangabe (Groningen) nur eine Jahreszahl (1756) aufweist; der Eintrag von Offerhaus nennt aber weder Datum noch Ort des Eintrages.
- 3) Die beiden Einträge lassen sich eindeutig als die Schrift à Portas identifizieren.
- 4) In StAGR, B 17, schreibt à Porta auf Rätoromanisch: „... ex oris Hungaricis redux spetteiva sün il capitel in Tamins communita delta ligue Grische...“ Dies ist eines der ersten handschriftlichen Zeugnisse à Portas nach der Synode (Kapitel) in Tamins (1756), und es beweist eindeutig, dass à Porta nach seinem Aufenthalt in Ungarn/Siebenbürgen auf direktem Weg in seine Heimat zurückkehrte.
- 5) Aus verschiedenem handschriftlichem Quellenmaterial wird aber deutlich, dass à Porta dennoch einmal in Groningen weilte. Dies dürfte allerdings erst zwischen 1764 und 1765 (in dieser Zeit hatte er kein Pfarramt inne) gewesen sein.

Quelleneditorische Bemerkungen:

- Der Text wurde unverändert transskribiert. Auch die Anordnung beun jeweiligen Eintrag wurde unverändert belassen. Nur in seltenen Fällen werden Fussnoten gesetzt.
- In einigen wenigen Fällen wurde der unvollständige Text ergänzt; der ergänzte Buchstabe (oder die ergänzte Zahl) sind dann in eckige Klammern (z.B. [e]) gesetzt.
- Bei Unleserlichkeit werden Pünktchen gesetzt (z.B. p. 311: minat...).
- Die Seitenzahlnumerierung folgt als Paginierung (p., pp.), weil à Porta selbst das Album paginiert hat. Die ersten (von à Porta eingeklebten, nicht paginierten) Seiten folgen der römischen Paginierung (p. I etc.), anschliessend folgt arabische Paginierung (ab p. 3 folgen die Einträge).
- Wenn nach der Seitenzahl a, b etc. folgt (z.B. p. 339a), so sind diese Seitenzahlen im Album nicht numeriert oder doppelt numeriert (bei z.B. nachträglichem Einkleben einer oder mehrerer Seiten).

- alba (bzw. albae) bedeutet, dass die Seite leer geblieben ist. – abest (bzw. absunt) bedeutet, dass die Seite im Album fehlt.
- Die nachträglichen Hinzufügungen à Portas zu den einzelnen Einträgen sind alle in kleinerer Schrift gesetzt, darvit zwischen Eintrag und Hinzufügung deutlich unterschieden werden kann. Von dieser Kleinschrift-Setzung ausgenommen sind die eigenen Einträge à Portas am Anfang seines Albums (pp. I-VII).

Durch die hinzugefügten biographischen Angaben ist es nicht notwendig, die einzelnen Einträge zu übersetzen. Zu den griechischen Einträgen pp. 130. 208. 209. 240. 241 ist zu bemerken, dass es zum Teil ein Gemisch von Alt- und Neugriechisch ist, und demzufolge einige grammatikalische Unklarheiten bestehen bleiben müssen. Besonders ist noch auf die Abbildung von Debrecen (p. 120a) hinzuweisen – gemäss Archivforschungen in Debrecen handelt es sich um ein Unikat.

3.2. Az „Album amicorum” szövege

- p. I Johannes Nagy Cl. Pastor Rotsensis
 Vitae Regula
 Tuot quai tū audast crair non dessas:
 non far tuot quai tū far podessas:
 Non dir tuot quai tū hast n'il cuor:
 tuot quai tū hast non spender our:
 Tuot quai tū vezzast non comprar:
 Schi vainst Tū saimper loeng a star.
 * * *
- Thall. de Bello Jugurth.
 Spem necesse est virtute & innocentia tutari: alia enim
 praesidia, ut vetus nobilitas, Majorum fortia facta, Cognoto-
 rum & affinium opes, multae clientelae, infirma sunt.
-
- p. II Man soll nicht alles sagen, was man gedencket
 nicht alles zeigen, was man besitzt,
 nicht alles nehmen, was man haben kann,
 nicht alles offenbahren, was man weis,
 nicht alles thun, was man kan,
 nicht alles glauben, was man höret,
 und endlich muss man sein Gewissen beobachten, wie man
 den leib schützt, und sein pfl eget.
- Drey dinge sind, wodurch der Mensch sich bey den Nachkommen ewig machen kan:
 1.) *Bauen*, 2.) *Bücher schreiben*, und *Kinder zeugen*.
 Alle Nachwelt wird durch ein schönes Haus erfreuet,
 durch ein kluges Buch geleset, und belustiget,
 und durch ein wohlgerathen Kind zur Nachfolge bewogen.
-
- p. III (alba pagina)
-
- p. IV ΦΙΛΟΘΗΚΗ,
 id est:
 MONUMENTUM MEMORIAE PERPETUAE
 CELEBERR: AC DOCTISS: DOMINOR: PROFESSORUM;
 PASTORUM ERUDITIONE AC PIETATE FLORENTISS;
 MECOENATUM FAUTORUM DIGNIT: AC MERITIS ILLUSTRIMUM;
 AMICORUM DENIQUE AC SODALIUM OBSERVANDISSIMORUM;
 Quos in Litterario suo itinere, salutare, audire ac propius nosse dabitur:
 Dicatum a
 PETRO DOMINICO ROSIO DE PORTA

Oëngadina-Vettoniensi Rhaeto, Hum·Litt·& S.Theol: Studioso.
nunc BASILEAE Rauracor.
ANNO GOËLIS MDCCLII·DIE XV·JULI.

p. V (alba) _____

p. VI Ἐπίγραμμα εἰς τοῦτο τὸ φιλοπινάκιον.

Hic liber ingenuus est consecratus Amicis
Hos ut Ego memori corde subinde colam
Forsitan ingenti Spatio si terra fideles
separat, & Regio non habet una duos.
Saepe petunt etenim gemini diversa sodales
ille Schytas, calidos hic orientis agros
Et peregrinus abest longissima tempora, sic ut
dum procul est, cadet e pectoris arce diù.
Saepe redux proprias frater non nosse sorores
fertur, & inventum fida marita virum.
Bis duo lustra dolis aberat famosus Ulysses
in Patriam rediens, non bene notus erat

p. VII Quid magis est Adamante, minus durable charta?
nec tamen hôc, illâ tutus Amicus eris
Hanc Ego pervolvens, absentis nomen Amici
conspicor, & veteris iura Sodalitii
Si cupis ergo mihi quicumque fidelis amicus
esse, peto signum Nominis adde tuum.
Insuper eximias, Tibi si placet, insere gnomas
queis se amor & virtus pascat & alma fides.
Ipse modum serva certum, tamen atque memento
semper Honestatis rite tenere viam
Qui facis hoc, aevum feliciter exige; donec
omnipotens coelo iungat utrosque DEUS.

Scripsi Basileae
in Collegio Erasmi.
A· MDCCLII·V.^{ta} Idûs Jul.

PDR de Porta
S.S.Th.Stud.^s

mppria

pp. VIII – p.2 (albae) _____

p. 3 „Tres sunt, qui testificantur in Coelo: PATER,
VERBUM, et SPIRITUS S. et Hi Tres UNUM sunt.”
1.Joh. Cap. V. Com. 7.

N.Enyedini
1755
10ma M.April

DEO Huic Trium Commendat
Nobilissimum, nec non Erudissimum
Dñm Philothecae hujus Possessorem
Sigismundus Nagy de Nagy Borosnyo
S.S. Theol. Doctor P. in Principatu
Tranñiae Ill. Supr. Tri Unitarior. Con-
sistorii Adessor, in Illustri Collegio
Brandenburgio-Bethlenio-Alba-Nagy
Enyedensi Triuniversitum SS. Th. Hist.
Eccles. et Iuris Nat. Prof. ordin., et
V.D.Minister denique Pro-Rector
Mppria

p. 4 (alba)

p. 5 Nobis unus est Deus, Pater, ex quo omnia, et
nos in illum: et unus Dominus Jesus Christus,
per quem omnia, et nos per ipsum. 1. Cor. 8.v.6.

Michaël Szent Abrahami
in Principatu Transsilvaniae
Superintendens Unitariorum,
in Illustri Schola Unit. Clau-
diopolitana Rector, et Pro-
fessor SS. Theologiae.
Claudiopoli. 1. November Mppria
1754

p. 6 (alba)

pp. 7 f (absunt)

p. 9 Sic dicit Dominus: Maledictus Vir, qui confidit
in homine et carnem ponit brachium suum et a
Domino recedit cor ejus. Jer.17 v. 5.

His coloribus carnis sapientiam depingit,
atque Nob. hujus Albi Possessori
detestandam proponit.

Claud. 2. Novemb.
1754

Simeon Alethinus
Nob. Hung. S. Theolog.
Studiosus.

p. 10

(alba)

p. 11

Ardua ad Scientias via est.

Hisce paucis eruditissimo hujus
Albi Possessori perpetuam sui
memoriam Comendans, foeli-
cem in Patriam reditum adpre-
catur Joannes Rósályi, de eodem

Dato Claud.
1754

Ill. Coll. Ref. Claudiopolitani
Senior

Die 4. Novembris

Ma.

p. 12

(alba)

p. 13

Dulcia non novit qui non gustavit amara
Perge Pati Patiens, Patenti Palma paratur.

His Praestantissimum Dñum, Albi hujus Poss-orum
atque Peregrinantem adanimat.

Ludovicus M. Vásárhellyi

Arendator. Inclyti in Cottu-s Albensis.

Trănniae Fiscalium Perceptor.

et benifati Cottu-s ut nob. Oppidi

Nagy-Enyed Sedriar. Assor.ma.

p. 14

(alba)

p. 15

Alios accusare in calamitate sua, est hominis incruditi.
Se ipsum, ejus qui erudiri cepit.
nec se, nec alios, eruditi.

Eruditum D. Petrum Dominicum Rosium de Porta,
Helvetum, ex Hungaria in suam rediturum Patria
comitabitur Amicus

Bóldvae prope Miskóltzinu Paullus Király de Szatthmár.
die 25 7br 1754. Nobilis Hung. M.

Az ember a mig él
többet fél, mint remenyl.
id est:
Homo quamdiú vivit,
plus timet, quam sperat.

p. 16

(alba)

p. 17

Terrena sic pars, seque et aetheriam necat,
Vita nisi in ista, vita nascatur nova.

Cantilena Grotiana, Amicissimum de
Porta, comitari voluit:

Abrahamus P. Szathmari

Divae spei sacerdos in Hungaria.
nunc Pastor Ecclesiae Ref. in oppido Tokaj.
ab anno 1755

Patrii facilis jactura sepulchri est.

p. 18

Omnia dum reputat transactae tempora vitae:
Vel male, vel temere, vel nihil egit homo.
Stigel: Poet:

Cibinii in Transyl.

d.4/17. 55

Symb:

EventVS Doußlt.

V. a. H.

P. * S. * S. ∞ooo9.

in perennem memoriam
sponte subiecit Sam. Baligha
Med. Doct. Hung. Nobil.
Mpria.

p. 19

Invidia perpetuus virtutis comes!
Peregrinationis jucunda molestia!

Enyedini Transilvanor.
Anno 1755. Die 10 Apr.

His apophthegmatibus, Nobilissimo
Albi hujus Possessori, se, memo-
riamque suam commendare
voluit Michael A. Ajtai Profess.
Mppria
in Illustri Collegio Bethlenio
Linguae Graecae, Antiqq. Graecar. Historiar.
& Eloquentiae Professor.

p. 20

(alba)

p. 21

Peregrinum & peregrinationem pecunia
juvat, experientia delectat.

Georgius Desi
Pastor Eccla Ref. N. Enyed.

inde factus Ecclesiar. Reform. Superintendens
obiit Anno circ. 1775

p. 22

(alba)

p. 23

Sis cunctis gratus, sis omni parte beatus
Sis decus in Patria, quae Tibi posco tria.

Ego B. Carolus Nalátzi
Anniae Viae 10. Aprilis Liber Baro de Nalátz Mpria
-55

p. 24

Carpimus extremas voces et verba priora
Priscora, qui nunc scribimus Ecclisiae sumus.

MSollymos. 20. Juni
Anni 1755. Scribebat
Stephanus Bartsai
de Nagy Bartsa

Mp

p. 25 Possidet ille nihil qui Christum pendidit unum
Perdidit ille nihil qui Christum possidet unum

Anniae viae
10 Aprilis Haec omnia manu posuit
1755 Nicolaus Gorò Collegii
Bethleniani Bibliothecarius
Mpia

- p. 26
1. In necessariis Unitas in non necessariis Libertas et in omnibus prudentia et charitas.
 2. Maxima Haeresis est vita improba.

Amoris restandi gratia pauca haec
consignare libuit simulque gratia
Divina commendare Eruditissimum
hujus Philothecae Possessorem

Francisco Demeter de Galambfalva
Pastor Eclae Ref. Foltensis
ms.

p. 27 Amori finem tempus, non animus facit.

Sapienti hoc Syri Mimi dicto,
jucundam cum Nobilissimo Dño Libri hujus Possessore
suam consuetudinem finit. Stephanus Nagy de M. Herepe.
mpr.

III^m Dñi Baronis Caroli
Nalâtzi Ephorus ac
NEnyedini Transylvanor. Praeceptor v. p.23.

p. 28 (alba)

p. 29 Vive Deo, Patriae nobili de Stemmate natè.
Quemque Deus placido vult habitare loco.

Vive diù memores Nostri Martpesia Cante
Quem fovet in gremio barbara terra suo.

	In symbolam sui amoris sempi- terni conjcere voluit
10 tua Aprile.	Petrus Petsyi
Ao. A. rel. Christi	Transsylvanus
<u>1755</u>	Illustris. Collegii. A N. Enyed Togatus
	Mria

p. 30 Homo inter homines non homo P.
Gregorius Major Cand. Blasensis
in Trañnia Mria

p. 31 Psal. XCI. W. 11mo Angelis suis Praecipiet de Te, ut
conferrent Te in omnibus viis tuis.
Consona his sunt Salomonis Prov. XVI. W. 9no.
Animus hominis excogitat viam suam, sed Jehova di-
rigit gressum ejus.
Hisce in Transsilvania, extremus fere Christianitatis angulo,
raro pene exemplo peregrinantem, et experientiam institu-
entem, iterque in Patriam Continuantem, Comitatur votis
Calidissimis, Nobilissimum ac Eruditissimum Philothecae isth-
ius Possessorem,
Andreas K. Vásárhelyi, Ecclae Refor.
Saxopoli Transsilvanor Saxopolitanae Pastore Primarius et
Ao~. Dñi 1755. Die ibidem Capituli p.t. Decanus.
2da Maji. Mpria.

p. 32 (alba)

p. 33 L' honneur est comme une Ille escarpée et
sans bords
L' on n' y sauroiz rentrer des qu' on en est de-
hors.

	pour se faire souve- nir par Mr. le Possesseur
Hermannstadt d.18. Apr.	a ecrit ici ces lupics
1755	Joseph Comte Teleki de Széék
	Mpria

p. 34

Omnia conando docilis solertia vincit.

His omium prosperitatum appreca-
tione suam commendandam reli-
quit Memoriam.

Junior S.R.I. Comes
Samuel Teleki Alexandri
Senioris filius de Széék
In Coll. Ref. Agropolitano Mpia
A^o 1755. 8. Junji

p. 35

Mens Hominis discendo alitur. Cicero, De off.

Drassó d. 20 Aprilis
1755. Comes Emericus Lazár.
L. Baro de Gyalakuta.
C. Joh. fil. M

p. 36

(alba)

p. 37

Per varios Casus, et tot discrimina rerum,
Tendimus in Latium.
Virg:

Piae memoriae Reverendissimo
Juveni, Possessoris Albi hujus,
hac Inscriptiuncula gratum,
atque Sincerum, voluit restare
animum Nicolaus Henter.
Ill. Coll. A. N. Enyed p.t. Contrascriba
nec non P. Praeceptore Syntacticae
Classis, Ao. 1755 die 10ma April
Mpa

p. 38

(alba)

p. 39

Longitudo Experientiae augmentum
est Intelligentiae.

Claudiopoli Transsilv.
Ae.C.A. MDCCLIV
Pridie Non. Novembr.

Amica manu dabam
Franciscus T. Tsepregi,
in Coll. R. Claudiopol.
S. Theologiae
Professor. mp

p. 40

(alba)

p. 41

Persius

— — Quem te Deus esse
Iussit, et humana qua parte locatus es in re,
Disce. — —

Eo, quo par est, amore adscripsit

Claudiopoli Transsilv.
Anno AE. CHR. MDCCLIV.
Pridie Non. Novembr.

Georgius Verestói
in Collegio Reform.
Claudiopol. Philos. et
Mathes. Professor.

p. 42

Prov. 9:4

לְבוֹ לִצְמוֹ בְּלִבָּבוֹ וּסְתוֹ בֵּין מַסְכְּתוֹ

Scamf
a. p. Jul. 6489
Hic annus est 1776 cuius mense
Aug. initio me invisit.

Hoc in sui memoriam appr.
viro Reverendo, ac Celeber.
Albi hjus Possessori
dum ex peregrinatione
Litteraria in Patriam rev.
hic transiret
JPaapai
S.S.Th. Transylv Siculo-Hungr.

- p. 43 Qui reperis Patriam nuper quam deseruisti
 si Deus ipse tuae Duxve Comesque viae
 Honoris ergò adjecit Debreczini 18. Augusti
 1754.
 Josephus Szeremley predictae
 Liberae ac Rep. Civitatis Senator
 M.
-
- p. 44 (alba)
-
- p. 45 Arabes:
 Cave ab eo, quem non novisti.
- Amico posuit Georgius Huszti,
 in Collegio Reform. Claudiopol.
 L. o. ex Hist. Professor ord.
- Claudiopoli Transilv.
 Ao. Ae. V. MDCCLIV
 Non. Nov.
-
- p. 46 Felix qui potuit rerum cognos-
 cere causas,
- Báttsi 6ta Mai
 Anno 1755 Abrahamus Barcsay
 de Nagy Barcsa M.
-
- p. 47 Nescio qua natale solum dulcedine terra.
 Ducit et inmemores, non sinit esse sui.
- N. Enyed in Ill. Coll.
 Bethl: Ao. 1755
 die 10ma Aprilis.
- Hoc vatis Romani in-
 signi Epiphonemate volue-
 runt Nomina perennare sua.
 Fratres Germani
 Alexander Mpria
 L.L. Barones Ludovicus Mpria De Josintz.
 Ladislaus Mpria

p. 48 Sperat Cocceius tibi docte Rosine salutem,
Tranquilleque fluat semper felicius aevum.
venus ex temporaneo.

M^r. Coxe at M. Elmsleys Bookseller
Strand London
a Scamff. 1779. 23. Julii

p. 49 Fidei Industriaeque nihil impossibile.

Amico longè dilectissimo
ut par est amore adposuit.
Alexander Fileki de Szútsáki
Nobilis Hung.

Claud. Transily. Mpria
Ao. 1754. 5ta 9 br.

p. 50 :ראסית צכמה יראת ידוה:

Drassovni MDCCLV Scribebat
XII ante Kalendas Maias Alexander Ko-
vásznaí ms.
Ephorus Ill. C. Emerici Lázár.

A^o 1776 factus Professor in Ill.
Collegio Maros-Vasarhely, sive
Agropolitano.

p. 51 Coelum vix animum mutant qui trans-
mare currunt.

Inscripsit Johanes Rado
Madini 1754. supscripsisse.

p. 52 (alba)

p. 53 Multum in Theologia profecit
qui didicit quaedam ignorare
Pauca haec in sui memoriam
apponere voluit

J. Zimmermannus prof. Theolog.
& Soc. Erudit. Bóruſſ. Sodalís.
Tiguri d. 3. Julii
1752.

p. 54 (alba)

p. 55 Sine numine frustra!

Basilea
d. 19ten Junij
1752.

Litteratissimo Dn. de Porta
cum voto app.
Joh. Rud. Zwingerus,
h.t. Acad. Bas. rector.
Medic. Doct. & Profess. P.

p. 56 (alba)

p. 57

Rom. XIV. v. 19.
Τὰ τῆς εἰρήνης διώκωμεν, καὶ τὰ τῆς
οἰκοδομῆς εἰς ἀλλήλους.

Tiguri Helvetionis. D. 3. Julii 1752.
Paulinum hanc sententiam
Libro huic memoriali
Praestantissimi, ornatissimique
Possessoris cum voto omnigenae
felicitatis inscripsit, hicque
memoriae commendavit
J.J. Lavaterus.
S. Theologiae Professor.

p. 58 Cui peregrinatio dulcis est, non amat patriam.

Memoriae causa O. ve E.
possessori srib.

Patak a.d. 2. VIII^{bris}.
1752

S. Banyai
Juris & Historiar. ST. P.
ibid. Professor.

p. 59	<p>Minus est tenere Sacerdotium, quam mereri. Hieronymus</p> <p>Et monendi et vovendi animo Nobilissimo ac Doctissimo Domi- no possessori, ut sui etiam re- cordarem</p> <p>amoris et moris</p> <p>+Sua quisque exempla debet aequo a- causa scribebat. nimo pati. (Phaedr.)</p> <p><u>Patakini</u> +<u>Lugratorum</u> Postridie Calend. Octobris Johannes Tseetsi J.F. A^o <u>Ærae Erranis 1752</u> in utraque fortuna Ἐπεὶ Θεῶν <u>Pyrhy</u> jam per totos quadraginta Δὲς πῶ ρῶ <u>Archimed.</u> annos SS Theol. et Philos. Professor. Psal 138 v. 8 יהוה ינמרי בעדרי Ætatis Anno currente Climacteriō magno id est LXIII</p> <hr/>
p. 60	(alba)
p. 61	<p>Nescire velle, quae Magister optimus Docere non vult, erudita Inscitia est.</p> <p>Tiguri d. 3. Julij Haec Viro praestantissimo ad com- 1752 mendandam sui memoriam ____ L. M. S. P. Jo. Jacobus Breitingerus, Ling. Graec. Pr. P. Coll. Carol. Canon. & h.t. Gymnasii Rector.</p> <hr/>
p. 62	(alba)

p. 63

Non est gloria nisi in Lege.

Literatissimo Dño de Porta
fausta quaevis simerè apprecans
Sui memoriam commendat

Basileae d. 19. Juny
1752.

Augustus Joh. Buxtorfius,
Pastor ad div. Theodori.

p. 64

(alba)

p. 65

Nemo confidat nimium secundi
Nemo desperet meliora lapsi

Basilea e
1752. 19. Jnuj.

In fidelem ac benignam Al-
bi hujus Possessoris memori ad-
fidei apposuit manu.
Peregrinus, et nunc Basileae con-
moraturus Hungarus

Samuel Szabó
mp.

Hic in Patriam redux, anno circ. 1775.
factus est Professor in Coll. Agropolitano,
seu Maros-Vasarhelyi, quod est in
Transsylvania.

p. 66

(alba)

p. 67

Sapientia omnia expedit

Basilea 1752
d. 19 Junii

Brevi hoc dicto, suam a Dño de
Porta ad studia nato, recolendam
esse voluit memoriam.

Michaël Birta
Hungarus mp.

p. 68

(alba)

p. 69

Virtus est sua ipsius merces.

Graffenried, 3bus horis Bernâ distat, ibi
prope in planicie (inter proximum pagum Tull)
§ dicitur fraubrunnent ibi & pagus eius noīs habitum

fuit A^o. Dn.

1648· proelium Helvetios inter & Anglos
in quo victoriam reportavera Helvetis, tropaeumq.
est positum, in quo etiam causa stragis declaratur
Latinè & germanicè, tali modo.

Uxoris Dotem repetens Culsinus Amasae
Dux Anglus Frater quam dabat Austriacus
per mare traiecit, validarum signa cohortum
miles ubiq. premens aliena iugo
hoc rupete loco Bernates hostica castra
multos et iniusto Marte dedere neci
sic Deus Armipotens ab apertis protegat ursum
protegat & occultis hostis ab insidiis

16

48.

paucissima haec scribit
literatissimo Domino possessori
hujus Albi —

G.R. De Losea pastor
Exiguus in Graffenried.
d. 21te. Junij: 1752.

p. 70

(alba)

p. 71

Non habemus hic, permanentem Civitatem,
Sed venturam inquivimus!

Ornatissimo, ac Doctissimo viro Petro Dominico
Rosio de Porta, sui memoriam, fausta
quaelibet eidem precatus, sive Aposto-
li dicto, commendare voluit.

SPataci in Hungaria

A.Æ.V. MDCCLII.

a.d. VI. Non. Octob.

David Sarkany

Ibid. Philos: ac Theol.

Practicae Professor

Mpria.

p. 72

Ἐν ἀπόροις πόρων εὐπορεῖν, ἴδιον θεῶ. Philo de V. Mosis.

Ornatissimi et Eximii Juvenij
Viri memoriam, animo qui fra-
trem decet, servaturus; suam

Ao. MDCCLii.

2. 8bris

vicissim commendat: —

Michaël Szathmari in Ill. Collegio

S. Patak. Theolog. Didact. et Catech.

Prof. Mp.

p. 73

Nihil est tam acerbum, ex quo magnus animus Solatium capere ò pft.

Per aspera ad prospera.

Memento quid sis, quid eris, ut morieris, sed

Dominus Clypeus TUUS. Ergo.

Vive diu felix, donec formica maximas,

Ebibat, et totum refructo ob ambulet orbem.

Adversa aequo, fer animo, secunda patientem et mode-
ratum animum TE recordari faciant.

Cogita demum: Est calamitas quaerula, sed superba felicitas.

Anno 1752, 23. Junij.

Bernae. Helv.

His comitari amicum sibi gratum ex
cordis penetralibus voluit, peregrinari

volentem, hunc album possidentem Pe-
trum Rosium de Porta. N. R. Hung.

Johannes Polgari. S.P. Mia.

nunc Pastor Eccliae Patkajens.

in Superintendentia Trans-Danubiana.

ab anno 1755.

p. 74

(alba)

p. 75

Hostis intelligens melior est amico

insipiente.

Hoc memoriale l.p.

Jonas Hodor Szent Péteri

A·A. L.L. Mr Phil. et M·D^r.

Tokaj 3. Oct.

1752.

Practicus Tokajiensis.

p. 76

(alba)

p. 77

Deo vivas Piè, Tibi Castè, Proximo Justè.

	Paronetico isthoc. Nobilissimum
	Albi Possessorem, Vale Nobis di-
	centem, comitatur, solaturque;
Nagy Enyed	Stephanus Töke Wásárhelyi,
in Transsylvania	in Ill. Coll. N. Enyed. Philosophiae
10. Apr. 1755	et Mathem. Professori: mpp.

p. 78

Bene qui latuit bene vixit.

	Nobilissimo atque Doctissimo
Groninge. 1756.	viro huius Albi Possessori
	m.s.c.
	Nic. Engelhard. h.t.
	Acad. Rector.

p. 79

Opinionum commenta delet dies, NATURE judicia
confirmat. CICERO

Nobilissimo & Reverendo Domino de PORTA
faustissimum Iter Literarium Precatus
mei memoriam commedans

scripsi

Tiguri
d. 2. Jul. MDCCLII. Johannes Gesnerus. ehed. D^S.
Philos. Naturalis & Mathes. Prof. P.
& collegii Curiosorum Tigurini Praeses, id. Collegii Carol.
Caron:

p. 80

(alba)

p. 81

Sane d. Provid.
Opus est ad notitiam sui experimento. quid
quisque possit, nisi rentando non didicit

	haec in memoriam Doctis-
	simi Albi huiq. possessori appo-
	suit
12. <u>August</u> .	Pureg. Buzinkajs M. Dr.
– 754.	et R. L. Civitat. Debretzin
	Phisicy ordinarius.

p. 82 (alba)

p. 83 La vie des hommes est une voyage perpetuelle
Tenez le droit chemin pour venir au port du ciel!

donne en	Voilà mon très honoré Ami l'endroit,
voyage pour	où nous nous (:s'il plait à dieu:) rencontrons
la Turquie	pour la deuxième foi pour le present
à Clausenburg	je vous commande à la providence
en Transsylvanie	divine vous souhaitant ainsi de tout mon
au 1me 9ber	coeur une heureuse voyage, et retour en votre patrie
1754	J.A. BosKamp S.S.Th. Cand. Hollandois
	m.

p. 84 (alba)

p. 85 Magnus eris, si, Magna videns, ea saepe volutas.

Zilahensi 14-ta Octobr.	Tali Consilio Consultissimum ac Ex-
<u>1754</u>	perientissimum Albi hujus Domi-
	num, Hospitem suum Acceptissimum,
	adjuvare debuit:
	Stephanus Simón; p.t. Scho-
	lae Reform. apud Zilahenses Scho-
	larcha.

p. 86 (alba)

p. 87 Jova Juva
Ah me sic regito ne pondus inutile terrae
Vivam neve premant otia foeda senem.

Ulmae d. 17. Julij	Cum voto omnigenae salutis
1752.	scripsit
	Jo. Georgius Sapper in Summe Templo
	Ecclesiastes, in Gymnasio Prof. Honorari,
	et Rei publicae Eleemosynarius.

p. 88 (alba)

p. 89

[illegible]

Ap.Tsel.XIV.22.

2. 79934X 94A9150 N3993 XLT

Have regard to your honour.

Nobilisso ac Doctisso Dño Possessori Isto Apostolico et hoc vulgi
verbo memoriam sui com-
mendat Samuel Nemeti
Debrecinus, in Schola Ref. Pa-
tria Poës. Pr. 15 Oct. 1752.

pp. 90–99

(absunt)

p. 100

(alba)

p. 101

Memento Mori.

Monuit his paucis Nobilissimum
Dominum Possessorem huius Albi
Amicus iure geminus.

Debrecczen

die 10. Aug.

A 754.

Samuel Kazaÿ mp.

Pharmaceut. et Chemiae Studio.

iam Apothecarius Debretzinensis. Ab A^o 1755.

p. 102

(alba)

p. 103

Dulcia non novit, qui non gustavit amorem.
Albi hujus ostensit Petrus Rhosius de Porta.
Amor Patriae suae, cupit redire, cum foeno-
re, in Hungaria, parte cum Exilio fatigatur.

Zilah: 14.8br

1754.

Georgius P. Zoványi.

Superindenens, Cis Tibiscanùs, Pastor Eccliae oppidi

Zilahiensis ———
iam tunc annum aetatis agens 97.

¹Lege: Sok nyomoruságok által köll minékünk az.

²Lege: Istennek országába bemenni.

p. 104

(alba)

p. 105

Quae bona sunt, sectare, etiam si dura videntur
Principio: Longus paulatim ea molliet usus. Muret.

Πραττε τα μεγαλα μη
επίγνωμενος μεγαλα.
Fac Magna, nil magni promittens.

Basileae. d. 19. Junii.
1752.

Hisce in Signum sinceræ
Amicitiae appositis, Domino
Petro Dominico Rosio de Por-
ta viro juveni doctissimo, ami-
co atque Popolari carissimo
in memoriam perpetuam com-
mendat Martinus Treppius
SS. Theol. Cult: Rhaetus.
Novennâ oriundus. mpp.

p. 106

Timor Domini confirmet vias tuas.
Sustine et abstine
in silentio et spe.

in sui memoriam posuit
Joh. Bertha Ungar.

Kots in Comitatu Comar- A^o 1752 d. 13. Augusti
ziensi

p. 107

Tota licet veteres exornent undique cerae
Atria, nobilitas sola est, atque unica virtus.

χάριτι τῷ θεῷ εἰμι
ὁ εἶμι

Aureo hocce Poëta ingeniosissimi Juvenalis
effato, Nobilissimo ac Praestantissimo Juveni,
Dño. Petro Dominico Rosio de Porta, me-
moria sui cemmendatam esse voluit,
Michaël Csete Kőrösiensis Ungarus
Bernae Helvetior. 1752 die VIII
Kal. July.
nunc Pastor Ecclesiae Ref. Vetseiens.
Dominij Eizterhasiani, in Superintendentia
Trans-Danubiana.

p. 108

(alba)

p. 109

Quod sibi fieri vis tu primum fac aliis

Ao. 1752 Die 24 Juni
Genevae

In fidelem ac benignam Albi
hujus Possessoris memoriam
fidei aposuit manu
Martinus Putnoki mp. Hungar.

p. 110

(alba)

p. 111

Et genus, & virtus, nisi cum re, vilior alga est.

Anno 1754
die 24 Sept.
in Hungaria.

Hoc dicto Horatii, Ornatissimo ac
Doctissimo Albi hujus Possessori
sui memoriam commendat.

Georgius Somosi, Verbi
Divini Mř Vamosiensis.

p. 112

(alba)

p. 113

Dimittam te, et abi in pace, et Jehova sit tecum.
1 Sam: 20: 13.

Hoc pio et amico voto ornatissime
Rosine Te comitatur in viam
patriam ex veteri Alba Julia
Tuus alter Jonathan

In virtutibus capiendis
labores maximi sunt.
maximi et solidi fructus.
atque incorruptae voluptates
Ex Lactant. Lib 6. Cap.3.
Adponebam Albae Carolinae in Tranřia
Anno Orae Cxũae 1755. Die 25 Apr.

Stephanus Málnási
Ecclesiastes Carolinensis
ac Dioceseos ibidem Adsector

Siculo-Hungarus in Transsilvania
mpp.

p. 114

(alba)

p. 115

Omnia sunt vana.

Carolinae 28. Aprilis
755.

Jos. Pelidzzary mp.
natione Rhaetus Magister vigiliar
in S.C.M. Regimine.

p. 116 (alba)

p. 117 Nullum Numen abest, si sit Studentia.

Memoriae causâ adscripsit,
similque Doctissimo et praestantiss.
Albi hujus possessori omnia fausta
precatus

Bernae 25. Jun.
1752

Dan. Wytttenbach
Theol. Profess. P.

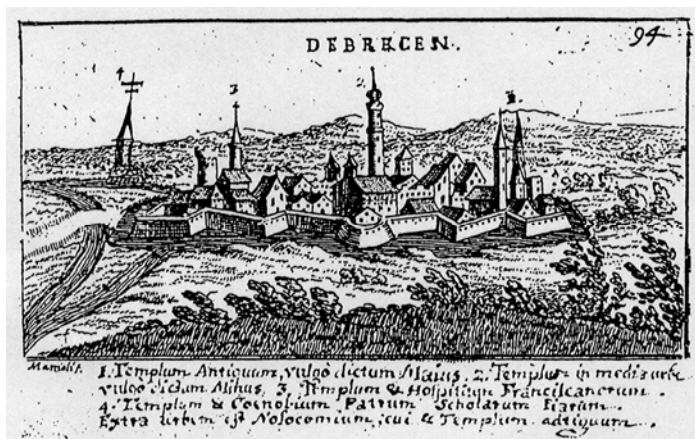
p. 118 (alba)

p. 119 Dulcius est in patria mori, quam apud exte-
ros diu vivere.

Haec in sui memoriam amoris	
Albae Juliae	et honoris causa ponere voluit.
nunc Carolinae	Jóhannes Sólyom.
Cujus olim Dei Clementia	V.D.M. et Ecclae Rtae
Ill. Scholae me Rectorem	Kitidensis et Filialium
fuisse memini.	in Ill. Cottû Hunyadensis
	pastor.
Ao. 1755. 26. Aprilis.	mp.

p. 120 (alba)

p. 120a

p. 120b	(alba)	
p. 121	לִיפֶתֶל קִיִּיתִי יְהוָה Gen. XLIX.18.	
	Inscriptione ardentissimi hujus Jacobaei Suspirii: Privatissimi Dño Philothecario faustissima quasi precatus memoriam sui commendat	
	Debretzini in Hungaria die 19. Aug. 1754	Joannes Vetsei Superintendentio Grâlis Notarius. Tractiis senior. Ecclâe Debretzinensis Pastor primarius mp.
p. 122	(alba)	
p. 123	Exod. 4: 18. Abi in pace.	
		Terra disiungit. coelum coniunget. Amicorum solatium.
	Debreczini. die 2i Aug. i754.	Posuit Joannes Debreczeni Pastor Eccleaë Reform. Debrecinensis
p. 124	(alba)	
p. 125	O! quam contempta res est Homo. mihi Supra Humana surrexit.	
	Claud. Transylv. 4 Novembr. 1754.	Nobilissima hujus Albi Possessori apud Transylvanor. peregrino, ita sui memoriam dedicat Franciscus Soos in Eccles. Ref. Claud. V.D.M. mp.

- p. 126 Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum.
Tempore sic claro inspicienda fides.
- Hocce Lemmare sui, oppidique Deva mediis
in flammis plusquam 100. aedificia ipsam-
que Parochiam absumentibus, conservationem
memoriâ recolendam, Nobilissimo Viro hic
transeunti commendat. 1755. 6. Maji.
Franciscus J. Liscnyai p.n. Eccl.
Rfr. Devensis Parochus & V. Dioe-
ceseos Hunyad. man. iam senior
pria.
-

- p. 127 Cum recte vivas ne cures verba malorum.
- Claud. 5. 9bris Josephus S. Pataki
1754. Typographus Claudiop.
-

- p. 128 (alba)
-

- p. 129 Cum tua pila Deus jacias quoquunque velis me
Spes confisa Deo nunquam confusa recedit.
- Abrahamus Bartsai
De N.Bartsa Rhetori-
ces Cultor Cybinii i8tava Aplo
Ao 1755.
-

- p. 130 Περι μαθητῶν
α' κου σον ὦ ποι, τῇ ἐμῇ συμβουλίῃς
Β λέψον προς αὐτῶνι μάλλον ἢ πρὸς ἄλλοτι
Γ ράψοντε αὐτῶνι εἰς πλάτος τῇ καρδίᾳς
Δ ος πάντα, καὶ φρόνησιν ἐκ πρῶν μόνωι
ε' ὡλα πάντα, τῆς φρόνησεως ἄτερ.
Ζ ηλοῦ σοφῶν μάλιστα τον σοφόν βίον.
Η' γλῶσσα κωροῦ μηδ' ἔκφεροι δίχα
Θ ἤρευε τα κρατιστα τῶν νοημάτων
Ι' χνη δ' ἔρεισον πρὸς πύλας τῶν ἐνθάδε
Κ αλῶς βαδιζε, και κακόν πᾶν ἐκτρέπω
Λ ὁγω τρόπους κόσμητον, η' λογους τρόπω
μ η τῶν ρεόντων, τῶν μύθων των δ' ἀντίχου.
Ν ομον θεοῦ Πατροστε μὴ λήθωι λάβοις
Ξ ἑνος προσῆλθε; χαστόν αὐτὸν ἐννοει.
Ο' λον σεαυτὸν τοῖς μαθήμασιν διδου.
Π ραῦς, ταπεινὸς τοῖς διδασκάλοις ἔσο.
ρ ἄθυμον ἔργον μηδ' προσβλέψαι θέλοις

Σ ωι τῷ δ' ἀδελφοῦς τοῦς ὁμηλικας λέγε
 Τ ὦν συ σχολαστῶν τὰς σῳί ουσίας φίλει
 Υ' παρ δε τούτων, καὶ πρὸ πάντων, καὶ μόνον.
 Φ οβοῦ το θεῖον ἐξ ὅληι τῇ καρ διας.
 Χ ριστὸν δο τοις σοις ἐνδον, ἐν στέρνοις φέρε.
 Ψ υχῶι κράτῳε. Πρὸς πόνοὺς μαθημάτων
 Ω' ς ἂν δι αὐστῶν καὶ τύχοις σωτηρίας
 Ταῦτα κράτισῶν, ἱνατῆς Πραὸ
 ΤΗΤα

p. 131

Ecclesiae inserviendo consumor.

Devae in	Tantillum est, quod in memo-
Transilvan.	riae suae conservationem adscri-
Aδ. 1755.	bere debuit voluit
die. 19. Junii.	Johannes Lucas Borosnyai
in Synodo Generali.	Ref. in Trans. <u>Sup.intendens</u> mpria.

p. 132

(alba)

p. 133

Vitam duc mitem fugito litem, felix eris.
 De hoc memento, quod in momento morieris.

Joannes Buda de
 Galatz. Cibiny Lin-
 guam Treutonicam Studeš
 Datt Cibiny 16 ra Avrilis
 1755

p. 134

(alba)

p. 135

Laetus in praesens animus, quod ultra est;
 Oberit curare. - - -

Ornatissimum Albi hujus
 possessorem, redditum a nobis
 in Patriam meditantem effa-
 to hoc comitari voluit.

Debrecini die i5. ^{ta} Auge.	Samuel Szeremley Liberae
i754.	ac Regiae Civitatis Debre-
	cinensis Senator
	mpria.

p. 136 Jactemur modo prosimus.

reditum Doctissimo D^o Albi hujus
Possessori, felicem in Pa-
triam # precans apposuit

Debreczini die 17. Auge Joaões Paudi, Lraê ac Regiae
- 1754. Civitatis Debreczinensis Se-
nator mpria

p. 137 In spe et silentio

Debr. 20 Aug. Memoriae cãa adscripsit
1754 fausta quaelibet Doctisšo
hujus albi posšori apre-
cando Mich. Béör
Jur. Pars stud.&
Patria Debrecinensis, qui finitis in
ill. Collegio Patrio Studiis etiam Theologicis
de ingenii dotibus summe laudandus, tandem
Juris studiosus, ubi egestate pressus, & a Comite
Balassa irretitus Reformatam abnegavit Relli-
gionem Posonii. A^o 1755. in aestate.

p. 138 (alba)

p. 139 Munera ne numera, miseris quaecunque dedisti
in caelis numerat, munerat illa Deus

Worblauffen paucissima haec scribit
d. 24 junji litteratissimo Domino posses-
1752 sori hujus Albi.
J.D. Stürler
stud: Eloquentiae.

p. 140 (alba)

p. 141	Tsudald a Teremtöt a Teremtményben	
	Héderfája 28 ^{di} Maji <u>1755</u>	Ezt kíványa Ertesedre adni Iktári Bethlen Samuel Erdellyi Nemes mpria

p. 142	(alba)	_____
p. 143	Caelitus orta mihi mens, non extraduce nam si Corpore cum reliquo mens oritur moritur.	
	Claudiop. 6. 9venb ^t 1754.	Hisce paucis (: felicem progres- sum cupiens:) condecorat Doctis- simum Dñm et experientissimum, Georgius H. Kolosvári Ill. Coll. Ref. Claud. Jur. Contrascriba et Praec. S.Poeseos pubb. <u>m.p.</u>

p. 144	(alba)	_____
p. 145	Rom. 8, 28	
	Igmánd. 1752. d. 11. Augusti	Tudjuk, hogy azoknak kik az Istent szeretik, mindenek edgya- ránt javokra vagynak. Samuel Pázmándy. N. Hung. Juris Studiosus.

p. 146	(alba)	_____
p. 147	Itur quo scitur nescitur quando reditur Natura nobis non habitandi, sed commorandi	

Domicilium hic dedit. Cic.
Inimicitias mortales esse debet, amicitias immor-
tales

Aroktö
MDCC.XXXXXII
VI ta 7br.

Georgius Batog Ludimode-
rator Aroktövensis

p. 148

(alba)

p. 149

Comes Paullus Bethlen Junior
Bonyha Anno 1755 d. 25 Juliin
Steph. Bathori
Rex sum populor. non Conscientiar.
haec tria Deus sibi rescrivavit, exa-
re aliquid ex nihilo, nosse futura,
et dominari Conscientiis.

p. 150

(alba)

p. 151

Eccles: VII. 13 vel 12.
: ויתררן דעת הצבמה תציה בעליה

Turici Tigurinorum
d: 2. Julii 1752.

Doctissimo D. Possessori
inter vota faustissimi
Itineris Litterarii
in sui memoriam
p.
J.J. Gessnerus L.S. Prof:

p. 152

Paulus Lorenzini de Scapetiano prope Anconam
in Ditione Romana, aliàs Franciscani Institu-
ti S. Theol^a Professor, ob reverentiam D. Petri
Dominici Rosini de Porta scripsit, apponendo
suum nomen die 26 7bris 1759. Fetani in En-
gadina Inferiori
Postquam puriorem amplexus est christianae religionem, et illius
amicitiae contraxisset. mñ p̃p̃α.

- p. 153 In TE speravi, spero; sperabo JEHOVA,
In TE speranti; nemo nocere potest.
- His Sui memoriam Commendare voluit
Nobil: ac Praestantissimo hujus Albi Possessori;
Contubernalis in Alma N: Enyedini
Franc: Porsolt.
- N.Enyedini Transylvan Mria
Ao 1755. 11. Aprillis.
-
- p. 154 (alba)
-
- p. 155 Tempore si maesto vexaris, fortior esto,
Nam post adversa Deus bona dat viceversa.
- Cibinii. 1755.
14. April. Comes Ladisl. Kemény
S.C. Haj. in Gubernio Trans.
Consiliar. & Exactoriae Praeses
mpria
-
- p. 156 (alba)
-
- p. 157 Quidquid clare et distincte percipio
hoc verum est
- Eruditus ac pius hic vir post mor-
tem soceri, Dñi SzentAbrahami fa-
ctus est Unitariorum Superintendens,
eoque in gradu vivebat adhuc A^o 1776.
Meminit eius J.G. de Chauffepié
Dict. Hist. Crit. suppl. de Bayle, tit.
Servet, pag. 227. verte folium.
- Hôcce Philosophor. Principio Sui
memoriam commendat Eruditissõ
Iuveni Albi hujus Possessori
Stephanus Agh Professor in
Collegio Unitarior. Claudio-
politano Aõ Dñi 1754 die
2 Novembris
Mpria
-
- p. 158 Ex CHAUFFEPIÉ Diction. Hist. Crit. Suppl. de BAYLE, Tom. IV. Tit.
SERVET. pag. 227. 228.

A l'égard de l'original imprimé de livre de SERVET, (cui tit: christianismi Restitutio.) sur le quel ces copiees ont été faites, il y a de l'apparence qu'il est tombé entre les mains des Jésuites, qui pourroient peut être en donner des nouvelles. Voici du moins ce que porte une note de Crellius, (hic est Sam. Crellius qui vivebat Berolini, Joannis

Crellii Franci nepos, P. à P.) Postea Amstelaedami anno 1735 a Clarissimo Stephano Agh, Ecclesiae Unitariorum Transylvanorum tunc alumno Studioso, nunc Professore Gymnasii eorum Claudiopolitani, percepi, opus illud typis impressum servetianum, iam inter Unitarios Transylvanos non reperiri. Nam cum eis, occupata a LEOPOLDO Imperatore Transylvania, utrumque Templum Claudiopoli a Romano-catholicis adimeretur, imminente hoc periculo improvide securi, neglexerunt Bibliothecam suam e Templo Maiore, ubi collocata fuerat, mature subducere, quae proinde a Jesuitis occupata fuit. je me flatte que ces particularités ne déplairont pas aux curieux.

pp. 159 f (albae)

p. 161 Plin: Ep. VIII, 22, 2.
Ego optimum et emendatissimum existimo, qui coeteris ita ignoscit
tamquam ipse quotidie peccet, ita peccatis abstinet tamquam
nemini ignoscat.

Tig: d. 3: Julii 1752. Paucula hacce fausta quaevis
Ornatiss^o Doctiss^oque hujus Albi Possessori
in sui memoriam
adjicere voluit
Joh. Jac. Cramerus
Prof.

p. 162 (alba)

p. 163 Deo confide, is providebit.

Prestantissimo Albi possessor-
ri in sui memoriam pos:

Leonardus Offerhaus.
Hist. et Eloq. Prof. Ord.

p. 164 (alba)

p. 165 Iucundi sunt acti Labores.

במקום סא"ח אנשים
הסתדל לחיות אים

Haec ob Eximia Viro Juvenis ornatissimi, nec non Amici sui Candidissimi

Basilea Die 20 Junii A.º 1752. Eruditione, memoria sui commendans apponere voluit J.A.D.S.S.Theol. Cultor. Johannes Antonius Grassus. jam Pastor Ecclesiae Ref. Haldenstein. in Rhetia ab anno 1755.

Symbolula Jove principiar.

p. 166 (alba)

p. 167 – - Non omnis fert omnia tellus.

his memoriam Nominis sui commendat;
undequaque Ornatissimo Juveni; Possessori
hujus Albi Michaël Jósvaÿ S.S. Theol.

Cand. Hung.

Tiguri Helv. 1752 nunc Pastor Ecclesiae Reform. 3. Juli. Atány, ad Tibiscum in Ungaria.

Mp.

p. 168 (alba)

p. 169 Θεῶ μὴ διδόντος, οὐδ' οὐκ ἰσχύει Πόνος - - -

Brugis Helvet. die 29. junÿ 1752: Hoc in memoriam sui Nominis adscribere voluit Sam. Wezel. V.D.M. et Diaconus.

x Hofmeisses Brugae artum est urbecula egregia in diocaesi Bernensi, ad Arolam amnem posita, inde non distat ad dimidiam horam arx Koenigs-felden (in quo Praefectus Bernensis nunc sedem habet x dicitur) memoranda propter Cladem Alberti I. quae illic añ 1308 acciderat dum perfide ibi a suis occidebatur, a Brugis versus meridie ascendendi neque ad unius horae spatium in sponte videtur arx nunc obscura, directa, imo a rustico in habitate Habsburg a Rudolpho I. Imp. quae comitibus, idem nomen dedit.

p. 170 (alba)

- p. 171 Nobis unus Deus Pater, ex quo omnia
et nos in illum, et unus Dominus Jesus
Christus, per quem omnia,
et nos per ipsum. 1. Cor. 8. v.6
- Samuel Fejérvári
Verbi Divini Minister
in Ecclesia Unitarior.
Claudiopolitana
mria.
-
- p. 172 (alba)
-
- p. 173 Candor cordis et acumen mentis optima
eruditio est.
- Aô 1754. 2ta Novembr.
- Beniamin Palffi
mpria
Professor Collegii Unitar. Claudiop.
-
- p. 174 (alba)
-
- p. 175 Mens VlrVte Vlgens, est res, qVâ VIVItVr; ergò
Non perItVra DeIn': Cetera LIInqVe aLIIs.
- Albi hujus Possessori Viro Iuveni In-
genioso sagaci, quamvis non ullis sti-
mulit ad virtutes exstimulando, hôc-
ce tamen Chrono-disticho Mnemosynon
nominis sui ponere debuit et voluit
- Michael Fr. Pápai. h.t.
Pastor Eccliae Perantiquae
Tartzalien, olim in Scholis Iaurin et
Papensi pèr compares annos Schol. Rector.
- Tartzalini, ad radicem
occid. Montis Tokaieni in
Hungra super ore 3. 8bris.
1754.
-
- pp. 176–178 (albae)
-

p. 179

Bernhard in Cant. Hom. XXXVI.
Sunt qui scire volunt, eō fine cantū, ut Sciant:
et turpis curi obitus est.
Et sunt qui scire volunt, ut scientiam suam vendant:
et turpis questus est.
Et sunt qui scire volunt, ut Sciantque ipsi:
et turpis vanitas est.
Sed sunt qui scire volunt, ut aedificent.
et charitas est.
Et sunt qui scire volunt, ut aedificentis.
et prudentia est.

Eximio Dni Possessori, cum voto pietatis et prudentiae

Miskólzini, 1754 M. pra. posuit
23. 7br. Martinus Tsáji Ec: Helv. Conf: V.D.M:
et Superint. Cis. Tibiscanus.
MMpria

p. 180

(alba)

p. 181

Omne solum forti patria est.

Miskolz a d. 23. Sept. Memoriae caussa O. et D.
1754. possessori scribebat
Samuel Szalay
S.H.C.A. Miskolz
Profess.& Kat.

p. 182

(alba)

p. 183

Psalm XXXVII, 37.
אֶצְרִית לְאִים סְלוֹם:

Ulmae Accipias, quaeso,
a.d. 17. Julii Rever. atque doctiss. Domine,
A.R.S. pauca haec
MDCCLII. in memoriam omnia
Tibi adprecantis bona,
Ioannis Petri Huzelsiederi
Ulmensis.
in Patria
Magistri

p. 184 (alba)

p. 185 Plebeji status et nota est nunquam a se ipso
- vel damnum expectare vel utilitatem Sed
- à rebus externis.

Cum voto prosperae salutis
felicemque in Patriam appre-
cans Possessori hujus Albi
reditum scripsit

L.B. Michaël Josintzi
de ead.
Mpria.

p. 186 (alba)

pp. 187 f (absunt)

p. 189 Non prius in dulcem seclinat lumina somneum.
Omnia quam longi reputaverit acta diei.

N.Enyed.
Anno 1755.
Die 8 Apr:

Pythagorae sapientissimo hocce
consilio Praesc. Albi hujus Pos-
sessorem discessum a nobis me-
ditantem comitari voluit; debuit

L. Báro
Alexius Banffi.
de Losontz. p.t. in Ill. Coll.
Bethl. AlbaEnyediensi. bonar.
Artium Cultor mp.

p. 190 (alba)

p. 191 Ἐἷς ἐστὶ ὁ κρείττης ἐν τῶν θεῶν, καὶ τὸν
ἀντροπον, ἀντροπος ὁ Ἰησοῦς.

Quem colit corde sincero, Albique
hujus Possessori N. Petro Dominico
Rosino de Porta Submissee colendum
existimat Ladislaus Benkö

Anniae viae Philologiae Studiosus. ms.
1755. i0. Aprilis.

p. 192

Si vis tibi omnia subicere, re subijce rationi,
Si ratio te rexerit ab illa disces quid et quem,
admodum aggredi rebeas.

Buzdini, 20ma
mensis Aprilis
1755.

Nobilissimo Domino Posšori
hujus Albi memoriae causa
apposuit.
Josephus Daczo de Sepsi
Szent Györgyi Eclar. Refor. Siculi-
calium in Tranñiae Haromszekiensium
S: Inspector Curator

p. 193

Eo vicinior Deo fies, quó à te ipso
remotior fueris.

Tiguri
d. 3. Julii
1752.

Hanc veritatem quam optime
Doctissimo possessori hujus albi
commendare voluit
Joh. Conradus Mullerus Praec.
Director der teütschen Schul in
Zürich.

p. 194

(alba)

p. 195

Isocrates ad Democritum

Ne te pigeat longam ire viam. ad eos. qui te aliquid docturas profitentur.
cum enim mercatores, rei familiaris augendae gratia, tanta maria
transmittant turpe fuerit, adolescentes excolendi ingenii causa, nec terrestre
iter velle suscipere

Symb.
Spes confisa Deo
nunquam confusa recedit

Turici V.^{to} Non: Jul:
1752.

Hisce Viro Rev. doctiss. exterar oras porro visi-
tanti D.^o D.^o Petro Dominico Rosio
felicem propositi itinerio successum apprecat
Joa. Conradus Myllerus
SS.theol: Stud:
et prave: fil:

p. 196

(alba)

p. 197	Sapiens est qui multa scit audire, et pauca loqui.	
	Tiguri. d. 3. Julii i752.	Hisce sui memoriam viro Reverendo et Doctissimo commendat. Joh: Jacobus Myllerus Studiosus Thuricensis. mppra.

p. 198	(alba)	_____
p. 199	Non dubia est Itali prudentia, sed tamen optat, Fumum de patriis posse videre focus.	
	Anno 1756 Die I ^{ma} Maji	Gregorius Füredi Ecclesiae Szönyied a Sacris Minister

p. 200	(alba)	_____
p. 201	<u>Ἰδε ἀληθῶς Ἰσραηλῆτης.</u> Quem Discussisse fateor sectas quantum potuit omnes. Plurima quaesivisse per singula q q cucurisse Sed nihil invenisse melius quam credere Xto.	
	Symb. Seruum Tuum ore de sere o! יהוה	Piae memoriae Reverendissi- mo iuveni, hac inscriptum- cula gratificatus est. Samuel Fürei L.L. Rector oppid. Nöb. Hajd. Nanas. _754. i2 ^{ma} 7bris Mpia

p. 202	(alba)	_____

p. 203	Fide Deo, bene spera inter tot tristia saepe spes pia spem contra, spe potiora tulit.	
	M. Solymos MDCCLV. d. XX. <u>Junij.</u>	Hisce in sui memoriam positis D. Albi hujus possessori felix iter apprecando & fausta quaecunque Sui memo- riam commendat.
		Franciscus de Nagy Barcsa. Mp
		Ecclar. in Cottũ. de Hunyad. Ref.tae Inspector Curator.
p. 204	(alba)	
p. 205	Odium obsequio levitur, livor modestia, contemptus amicitii illustrium, et ho- nestis artibus ac virtute.	
	A.d. XII. Kalend. Sept. MDCCLIV	Adamus Balogh illustri Collegio Debr. Iuratus Assor et p.t. Contrascriba
p. 205a	(alba)	
p. 206	Paullus Eperjesi Kollegii Debrecini Iuratus Assessor huic suo amico Christum ubique comitem precatus Symb. subiicit - famam tulare fidemque - ad mortem vergimus omnes.	
	Aõ. MDCCLIV. ad. XII. Kal. Septemb.	
pp. 206a f	(albae)	

p. 208

Τῶν μαθητοῖν

4 ἡ τῆς δianoίας εξεργασία.
ἡ τῆς ψυχῆς εὐρυθμία καὶ εὐ αρμοσσία.
ἡ τῆς γλώττης διάρθρωσις καὶ λόγων ευπορία
ἡ παντοδα πῆ γνῶσις τῶν ὄντων και προγεγονό
των καὶ εσομένων. και. και. και. ἄλλα.

p. 209

Παύλου Κορ: δευ 12: στήχθ 4

εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει ὃν οὐκ
εσκηρύξαμεν, ἢ πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε ὃ οὐκ ἐλάβετε, ἢ
εὐαγγέλιον ἕτερον ὃ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἠνείχεσθε (.)= ἐπεὶ
πολλοὶ και χῶνται κατα τὴν σάρκα

οὗτος πιούσι πολὺθῶν, οὐν γηρῶν
κράτισων ταῦτα τῶι πίστιν. τὴν ἐλπίδα, και τὴν ἀγάπην τὴν πίστην
προς τὸν θεὸν και την ἀγάπην Προς των πλησιων σῶ ἵνα πλεῖρό σης
τας δεκα εντολάς, ἵνα ἀμποδῇ τῶς εἰσελθῆς, εἰς τῶι Βασιλεία τοῦ
θεοῦ οὗτος λέγοσια

MD[CC]LII

Γαβρίηλ Ἀγγελῆς ἐμποριος
Ταπινος Mr.

p. 210

(alba)

p. 211

Χαρις ἀγκόλης τόξον, καὶ ἄνευ ἐλπίδα ἥτορ:
ὀνοίως πράττωσι.

Idem praestat Cor sine Fide: quod Arcas sine Telo.

Claudiop. Trannor. 1754 4. Novembris.
Nobilissimo Albi Possessori,
his lineolis memoriam com-
mendat Samuel Deaki:
in Eccla Ref. Claud. V.D.M. Ms.

p. 212

(alba)

p. 213

Nec Veneris nec Tu vini capiaris amore
Uno namque modo Vina Venusque nocent,

Ut Venus enervat vires sic copia Baczi
Et tentat gressus debitatque petes.

Debreczen i0^{ma} Septembr. 1754.

J.B.M. mp.
Joh. Matoltsi.

p. 214 Tendit ut ardua virtus.

Franciscus Kultsár ex oppido Cu-
manicali Halas. Praeceptor Se-
cundarius R. Comar. A^o 756.

Mp.

p. 215 DEO Servire et Regnare

Steph. Onodj Primar. Praecept.
R. Comar A^o 756.

Mp.

p. 216 (alba)

p. 217 Omnia si perdas famam servare memento.

Año 1754	Petrus H. Nagy
Dje 10 Septembr.	e Societate Chýnuy
	Mp.
	Liber. Regiaque
	<u>Civitate Debrecen</u>

p. 218 (alba)

p. 219 Multa delectent, pauca vincant.

	Hoc apophtegmate Eruditissimo
	Albi huius Possessori, se, memo-
	riamque suam commendare officii
	sui duxit
Saxopol. 1755.	Johannes Barabás.
2. Maji.	Illustr. Schol. Saxopolitanae
	p.t. Rector
	mp.

p. 220 (alba)

p. 221 Talem TE praesta, qualem vis esse
haberi.

Amicissimo Domino Petro Do-
minico Rosio de Porta, in
perennum suavissimae conver-
sationis memoria adscripsit.
Bernae Helvetior. Michael Lisnyai. Hung.
VIII. Calend. Iulii. A.N.C. nunc pastor Eccliae Reformatae
MDCCLII. Cassoviensis ab A^o 1754. in Super-
intendentia Cis-Tibiscana.

p. 222 (alba)

p. 223 Fata viam inveniunt, invia virtuti
non est via

memoriae et amoris causa
apposuit

Cibinii i7^{ma} Apr. Michael Halmágyi
i755. J. Regiminis Gyulaiam Mpria
Locum p.t. Primarius
Nobilis Transylvanus

p. 224 (alba)

p. 225 Jesus der dich gleith alzeit
deme sey du stehts b'reit.

Aarberg. Auf Anwünschung Glücks.-
keit schreibt
d. 28. Juny. dies Fründ treuhertzig
1752. Hans Ullrich Steiner Praec.

p. 226 (alba)

p. 227	Dulce periculum est Deum sequi Hor. L.III O. 25 His paucis voluit sui memoriam commendare Rev. ac praestantissimo Juveni D. Rosio de Porta N. Baktsi Hung: Tran: Siculus Turici 1752 die 4. Julii obijt, agens V.D. Ministrum in vico Rakosd. possessione Ill. D. Comitis Emerici Bethlen Ecclar. Ref. in Transylvania Curatoris supremi, A ^o 1754. Sedis Udwarhely (ni fallor) Siculicali.
p. 228	(alba)
p. 229	Omnia Vanitas praeter amare Deum Hisce Praestantiss. hujus libri Possessorem Comitatem, sui memoriam commendat Joh: ^{es} Sylvetus=olim Samadöe Vanga. d. 29. Juny no. Engadina Superioris Raethus 1752. p.t. Wanga. Ber. V.D.M.
p. 230	(alba)
p. 231	Φιλομαθής γίνεται πολυμαθής. Reverendo albi hujus Possessori Thurici die 2. Julii hocce suum symbolum 1752. in sui memoriam adscripsit Salomon Brunnerus Philosoph. Studios. Thuricensis.
p. 232	(alba)

p. 233 Fabula vana sumus, vita est haec ventus et aura
Praetereunt volueri tempora nostra die.

Tiguri Cal: Julý Pauca haec Viro plurimum
:1752. Reverendo praestantissimo ac
doctissimo albi hujus possessori
in signum amoris apponere voluit
Jo. Conradus Brunnerus S.S.Theol.Stud:

p. 234 (alba)

p. 235 Peregrinatio vitam reddit modestiorem

Hoc lemmate sui nominis memoriam
indigni commendat Reverendo hujus
Albi possessori Joh. Casparus Brunner

Tiguri Helv. A^o 1752.
2. Julii m.ppr

p. 236 Az Embernek elméje gondollya meg
az ő utát; de az ur igazgattya annak já-
rását: péld: XVI. v. 9. Járvánn Szerezni
bőltességet, óh mennyivel jobb az aranynál!
és szerezni eszességet kívánatosb az ezüst-
nél v. 16.

Bodoki Henter László á
Jjř Körosi Ref. Eklesiar. Papja
ezzel szereti Rosius Domonkos
Petert Ribitzém i755. Junius. I
Rakhël Naszjám. &

p. 237 1. Petr. II.12
Omnes honorato: Fraternitatem
diligito: Deum timeto: Regem honorato.

viro praestantissimo doctissimo pl. Rev. ornatissimo
Dño Petro Dominico Rosio
de Porta Amicorum Alpha
Studiosissimo sui memoriam com-
endans apponere voluit

Tiguri i2 Julý 1752: Joh: Huldricus Brun-
nerus:

m:ppr.

p. 238

(alba)

p. 239

Semper eris mecum, memorique haerebis in ore.

Sic memoriam sui mutuum com-
mendaturus, felicem in Patriam
reditum, ac omnia fausta viro exi-
mio ac charissimo in Christo Fratri
Neszmélyini in Hungaria. d. 30 Apr. D. Petro Dominico Rosino de Porta
Ao. 1756 animitus adprecatus
Georgius N. Huszti
V.D.M. Neszmelyiensis

p. 240

χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ, Πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου
Ἰησοῦ χριστοῦ.

ἡ χος Πρότος ὁ Ἐιμὸς
Αναστάσεως ἡμέρα λαμπρῶι θῶμαζυ λαοὶ, Πάσχα
κυρίου Πάσχα, ἐκ γε θανάτου πρὸς γῶναι, καὶ ἐκ γῆ
πρὸς οὐρανὸν χριστὸς ὁ θεὸς, ἡμᾶς διεβήβασεν, ἐπὶ νίκιον
ἄδοντας

Εἰς μνημῶι τὸ ο Νομυδ.θμῶ
Αγγελῆς δ' Μ. Γαβριήλ

p. 241

ὡς φως τῆρει αἰεὶ φωτοὶ, νοητοῦ στερεώματος Ἐκκλη-
σίας ἔνδοξοι πᾶν σεβάσμιοι. ταύτην ἀκτῖσι φαι-
δρωεῖτε, δογμάτων τῆς πίστεως, καὶ αἱρέσεων ἀ-
χλῶι, ἃ πελαύνετε ὅσοι, καὶ Πρεσβευεῖτε, ἐκ-
φθορᾶς καὶ κινδύνων λυτρωθῆναι, τοὺς ἐν πίστει
ἐκ τελοῦντας τῶι αἰεὶ σέβαστον μνήμῳι ὑμῶν. —

Γρυμμένο

Εἰς 1752 Μωι σεπτέ[μ]βριος Εἰστιατη χόρου τῆς οὐ γηρίες
5 8 Γαβριήλ Αγγελῆς adscripsit

Δ.Μ. Γαβριήλ
ἐκ πολέος καστορίας

p. 242

(alba)

p. 243

La perre de la Republique dans la defant
de l'education des enfans, ressemble a

celle, que fairait l'annee, si elle venoit
a perdre le printems

Le i6 Aout 754. Martin Domokos
 Bourgemaître de
 Debreczen
 Mp.

p. 244 (alba)

p. 245 Plin. Ep. VIII. 22.2

Optimum et emendatissimum existimo, qui ceteris ita
ignoscit, tanquam ipse quotidie peccet; ita peccatis
abstinet, tanquam nemini ignoscat. Qui vitia odit,
homines odit.

Anno 799 Die 26to Maj fuerat filius
Domokos p sens fuerat. Ludovicus Domokos Lib^a
 et Regiae Civitatis Debre-
i7. Aug. i754. czen Notarius
 filius hic est antedec^{us} Martini Ma.
 Domokos, viri amplissimi & gravis auctoritate,
 Ludovicus & ipse gradum Patris adeptus est, eoque
 cum laude defungitur, adhuc anno quo scribo, 1797.
 ex relatione Dñi Jo. Nagy, Studiosi Debrecinens.
 huc ad me delati, mense Martio.

p. 246 Anno 1797. 4. Martii, me invisit Solii, Curiâ divertens huc comen-
 datus, Dñ. Joh. Nagy, ante annum Rector Scholae Sz.Mihalý prope
 Nanàs, & Debreczen, & olim Togatus Debreczinensis, qui in
 itinere, quo Tigurum tendebat, a militibus Caesareanis inter-
 ceptus, aliquot menses in Italia sub signis militare coactus
 fuerat, isque retulit A^o 1789 elapso, Tres Meritiss^{os} Professores III^{eis}
 Collegii Debrecinensis, morte fuisse sublato, & primo
 quidem Dñ. Steph.Hatwani – post Dñ. Sam. Szilagyî,
 denique Dñ. Steph. Szathmari. quorum memoria in
 aeterna benedictione Praeceptores meos aeternum colendos.
 Quantum memoria volvo, omnes tres, sive singuli,
 annum excedebant Sexagesimum, imò Septuagesimum.
 Dñ. Szilagyî renuntiato munere Professoratus, fungebatur
 officio Superintendentis Eccl. Trans Tibiscum, & vivebat
 in Praedio suo Kowals, non procul Waradino.
 Ei defuncto, in utroque munere successit D. Steph. Szathmari.
 L.Graec. & Hist. & Eloq. Doctiss. Pientiss. et Eloquentissimus,
 in prandio, bolo carnis gulae adhaerentis, suffocatus –

p. 247

Θεμέλιόν ἄλλον οὐδεις δύναται θεῖναι
παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός.
1. Cor. 3, 11

Hoc Apostolico axiomate memoriam
sui commendare Praest. Albi hujus Do-
mino , suoque sequitrienni circiter spa-
tio Auditori in primis Carissimo
voluit, Eundem coelesti Gratiae ex a-
nimo commendans

Samuel Szilágyi
Debr. 17. Aug. SStae Theol. Professor
1754. mp.
Clarissimum iste vir, Superintendend. Trans Tibisc.
obiit A. 1789. ex relatione Jo. Nagy, stud. Hung. 1797.

p. 248

Optime positum est beneficium,
ubi meminit, qui accipit.

x scribo ex relatione	Carissimo per anni spatium Aud.
D ⁿⁱ Jo. Nagy, Studio-	Ornatissimo D. Albi hujus Pos-
si Debrecinensis, qui	sessori fausta quaevis precatus,
hic Solii me invisit	hoc dicto sui memoriam com-
A ^o 1797. 4. Martii.	mendat
Tigurum abeuns.	

Debretz. i754. Steph. Szathmári
i7. Augústi. Hist. L.Gr. & Eloq. Prof.
Diligentiss. Doctiss. Pius ac Eloquio potentissimus vir iste
Praeceptor meus, dum vivo, colendiss. obiit Super-
intendens Eccl. Trans-Tibisc. A^o 1789 successor
praes. Dni Sam. Szilagyi. x

p. 249

- - - - Contempsit mori,
Qui non cupiscit, cujus haud ultra mala
Exire possunt, in loco tuto est situs.
Annaei Senaecae Thebais.

Debreczini i6. Aug.
1754.
haec in memoriam Doctissimi
Dñi Albi hujus possessoris
apposuit Samuel Szeremley
Filius, Lraě Reačq. Cittis Debre-
cinens. Cancell. et Advocat.
Iuratus
Mp.

- p. 250 (alba)
-
- p. 251 Consilium verum docet experientia rerum.
- Debreczini 754
die 16. Augusti.
- In monimentum familiaritatis
Albi hujus possessoris adjecit
Josephus Szeremley. Theologiae
atq. Philosophiae Studiosus
obiit Debrecini A^o 1755. M.
-
- p. 252 (alba)
-
- p. 253 Vive Vigil Valeas Venturam Visere Vitam
Symb. Famam tueare fidemque
- - - Ad mortem vergimus omnes.
- Debretzen 15ª August.
1754.
- Ornatissimo D. Possesso-
ri huius Albi paucis-
sima sane fideli manu
dedicat
Gabriel Szeremley
Mp.
Poësios Cultor
-
- p. 254 (alba)
-
- p. 255 Omnia si perdas Dominum servare memento.
10. Augusti 1754.
- Nobilissimo Domino Posses-
sori hujus albi memoriae
causa adposuit Samuel
Csáti Apothecarius
Debretzinens.
obiit A^o 1755.
-

p. 256

Crutzem³ Sumo: at Christum
Sequor.

Debretzen
1754. 21. die
Augusti

Nobilissimo Domino Posses-
sori hujus albi memoriae
causa scripsit Petrus
Telegdi Civis et Illust. Colle-
gii Bibliopegus
mp.

p. 257

Stat sua cuique dies; breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitae: sed famam extendere factis
Hoc virtutis opus. Virg. Aeneid. 10. v. 467.

In testimonium amoris scripsit, simulq. fausta
quaelibet adprecatur, hujusce Libelli Possessori
Reverendisso atque Doctissimo Petro Domi-
nico Rosio de Porta . . 1752. 21. 7^{bris}

Iohannes Gitzei Scholae Csathiensis Refor. Rector
Mp.

p. 258

Ores, casta legas, ieiunes otia vites,
Si servare voles corpora casta Deo.
Hier. ad rust. Mon. ep. 4
Praestantissimo Albi Hujus Possessori in-
dignam sui nominis memoriam paucis
his commendat

Deretskeini Paullus Fodor in Ecclesia
a.d.III.Non. Ref.quae Derechkeini in Hun-
Iul.I.MDCCLV. garia est, Pastor m.s.

p. 259

Sint tibi lux et opes lex et Evangelium.

Ita Praestantissō Juveni, Albi hujus possessori
Memoriam sui commendat.

Michael Körösi Pastor Eccliae
Debrecinensis ad Hospitalia
mppria

10. Augusti 1754

³ Lege: Crucem.

p. 260

בבל עת אהב דרר Prov. XVII.i7.

Ornatissimo Iuveni Albi Hujus Possessori et, fere
per biennium, suo etiam studiosi inprimis
dilecto, paucis his commendavit sui memoriam
Joannes Varjas Catech. L. et Antiq. Hebr. Prof.mp.

Debrecini d. i8. Aug. a.p. C.m. MDCCLIII:

p. 261

Eccl. XII.15

Az Istent félied, es az ő parantsolatit meg-
tartsad, mert ez az embernek földőlga.

A.N.C. MDCCLIV
10. Augusti

his monet Ornatissimum Juvenem
et amicum gratissimum hujus libelli
Possessore, Petrus Ujhelyi
Cantor in Ecclea suburbana
Debrecinensi.mp.

p. 262

(alba)

p. 263

Quid quisque vitet, nunquam homini satis
Cautum est in horas.

Rebus Angustis, animosus atque
Fortis adpare: Sapienter idem
Contrahe8 vento nimium secundo.
Turgida veta –

S. Patak 1752
Die 2. 8br.

O. ac.D. Petro Dominico Rosio
de Porta, his Memoriam sui com-
mendavit Joh. Igaz III. Coll.
Alumnus & S.P.P.

p. 264

(alba)

p. 265

Artem quaevis terra alit.

Hoc dicto sui memoriam Possessori
commendat St. Lukáts

Ill. Colleg. Ref. Debrecinensis mp.
 Jur. Assessor & Class. Orator. Pr.
 Debrecini Að inde Ill. Scholae Kartzagiens.
 1754 die 21 Augusti in Cumania Rector.

p. 265a Ex relatione Joh. Nagy Studiosi Debrecinensis, & ut aiebat. Recto-
 ria Scholae in pago Szent Mihály, qui in itinere, Helvetiam versus, inter-
 ceptus a Caesareariis, & sub signis Ducis Wurmseri, in Italia militare coac-
 tus fuerat, fuga denique elapsus Curiam venerat, indeque mihi commen-
 datus, percepi, nunc temporis in Collegio Debrecinensi hos esse Professores
 Gabrielem Szilagyi, Samuelis filium, Theologiae.
 Steph. Kotsi, Antiquit. Hebr. & Theol. Catech.
 Esajam Budai, Historiarum
 Paullum Sarvari, Philosophiae.

Ecclesiae Debrecin. Pastores	In Collegio Saros-Patakino
Mich. Benedek	Professores
Andream Gál	Steph. Szentgiörgyi,
Mich. Deaki	Gabrielem Fülek Öri.
Joseph. Földvari.	& Davidem Szabo, in Jure

Not. A^o 1795. m. X^{br} transfuga huc advenit ex legione Wurmser obsessa Moguntiae
 abs Duce Gallo Custine, Steph. Toth, ex Nagy Kunság: loco Turkewi, miserrimus, nullius
 linguae praeterquam maternae peritus, curavi ei locum heic apud Nobiles meos Paro-
 chianos, ubi honeste, manuario labore vitam traxit, usque ad fin. Febr. 1797. quo, amnestia
 publicata denuo Patrii Soli cupidus, signa priora adiit, per Clavennam.

p. 266

α#ω
 Φρονεῶ εἰς τὸ σωφρονεῶ

Qui mille urbes, regna, populosque vident, studia mores cultum-
 que eorum notant; nec tamen in seipsos unquam descen-
 dunt, aut de se emendando sesio cogitant: similes mihi vi-
 dentur illis Professoribus, qui nullus disciplina, quae sciri
 possunt, nisi quas publice profiteri debent, ignorant.
 Nobilissimo Dño hujus Albi Possessori, et fere per
 biennium Auditori suo carissimo, iter in Patriam
 meditati memoriae caussa scripsit Debrecini
 in Hungaria a.d. XVIII. Aug. An. P.C.N. MDCCLIV

Stephanus Hathvani V.D.M. et Med.Dr.
 Jacob. 3. v. i7. Philosoph. Phys. Exper. et Mathes. Profess.
 obiit A. 1786. Vid. supr. in nomin. mppria
 Sam. Szilagyi, & Steph. Szathmari.

p. 267

(alba)

- p. 268 Spes confisa Deo, nunquam confusa recedit.
- Nobilissimo Dño Albi Possessori, amico suo carissimo, in monimentum gratæ recordationis posuit Matthias Csákvári Studiosus Theolog.
tandem Rector Scholæ Ref. oppidi Halasz in Cumania.
- Debrecini 19. Augusti 1754.
-
- p. 269 (alba)
-
- p. 270 Wer Jesum Christum recht ehret
hat allwie Kunst wohl angewandt.
- Mit anwünschung aller Glücksseligkeit dem besitzer dises Albi schreibt guothertzig.
- oberoutzwil in der Grafschaft Toggenbourg den 5. Jullius 1752. Joseph Weber
-
- pp. 271–273 (albae)
-
- p. 274 Fortior est qui se, quam qui fortissima vincit,
Moenia, quisque possit, cor domuisse suum.
Debretzini 24 Maÿ 1754
- Petro Dominico Rosio a Porta in superam amicitiae recordationem sincere annectere voluit
Sœ Cē Reaque Capitaneus
Stephanus Karoly de Simaháza mp.
-
- p. 275 (alba)
-

- p. 276 Itur quo, scitur; sed nescitur quando reditur.
- In benignam Commemorationem olim ha-
bita et modeste usurpatae amicitiae
scripsit et ora felicia precatur Dño
Petr. Ros. a Porta
Stephanus Szoboszlaj
Nobilis Hungarus MP.
Kalloviensis.
-
- p. 277 (alba)
-
- p. 278 Γίνεστε ὧν φρόνιμοί ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραι-
οι ὡς αἱ περίσσειαι.
- Dñus Egregius Petrus Dominicus Rosius
a Porta, cum a nobis discessam pararet, dulcis
firmumque sui desidentium nobis relinqueret; in
memoriam coniunctissimae consuetudinis, cu-
ius recordationem porro etiam commendat,
hoc dictum posuit. Simus fausta omnia pre-
catus
- Steph. Mátyus
Illustr. Collegii Debr. Juvans Assessor
tandem Rector Scholae Rf. Haidu-Böszörmenyensis
Að 1754. Die 19. Augusti. Mria.
-
- p. 279 (alba)
-
- p. 280 Adsectus et mos quovis Tyranno peiores.
- Hocce vulgatissimo dicto Dominum
Ornatissimum Libelli huius Dominum
Amicum suum carissimum comitari
memoriamque sui apud Ipsum
superesse voluit
- Stephanus Kotsis
Illustr. Colleg. Refor. DebrCini Primarius
MPria
-

p. 281 (alba)

p. 282

2. Corinth. XII.9
Sufficit Tibi gratia mea.

In testatiorem amicitiae iu-
cundissimae memoriam Nob.
d. 23. Aug. 1754. D. Iuveni Petro Dominico
Debrecini. Rosio a Porta apposuit

Michael Madocsai
Tartzali Ill. Coll. Iuv. Assessor
tandem rector Ill. Scholae mm.
oppidi Hajdonicalis Szaboszló.

p. 283

(alba)

p. 284

Nihil tam acerbum est, in quo non aequus
animus solatium inueniat.

Nobilissimo atque Doctissimo D. Petro Do-
minico Rosio de Porta his memo-
riam sui commendavit Josephus
Debrecini 1754 Szentzi p.t. Alumnor. Kenesianor.
die 21. Augusti Ephorus. mppria. ab inde Rector Scholae
Patajensis, prope Danubium.

p. 285

(alba)

p. 286

Prudens Prudenti, stultus placet insipienti;
Ridens ridenti, flens flenti, Pauper egenti:
Hi fuit, est; et erit; similis similem sibi querit.

Nanas die
i2^a 7br.
1754.

Paucis hisce sui memoriam
Albi hujus Possessori faelicia
quecunque aprecans commen-
dare voluit.

Samuel Dioszegyi
olim oppidi Hadhaz
Not. Iur: nunc Civis Nanas
mp.

p. 287

(alba)

p. 288

Modestorum est sapientia.

Effato isthoc Salomonceo adscripto, Nobilissimo,
Docto et Modestissimo Albi hujus Possessori
memoriam sui commendat et bene precatur

Josephus Dienes à Herman
Ecclesiastu primarius Enyedini-
sis, Praesbyterii ibidem Praeses

Ann. 1755. et Dioeceseos Pro-Senior

mp.

p. 289

(alba)

p. 290

Benignitas, quae constat ex opera, et industria, et honestior est,
et latius patet, et potest prodesse pluribus. Nonnunquam tamen
est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudian-
dum est: et saepe idoneis hominibus indigentibus de re fami-
liari impertiendum.

Nobilissimo ac Ornatissimo li-
belli Possessori adiicere voluit

Mich. Soos

S. Patak.

Ill. Coll. Ref. S. Patakis.

2. Octobris.

p.n. senior

1752.

MP.

pp. 291 f

(albae)

p. 293

Sed

Doctrina vim promonet insitam.

Rectique cultus pectora roborant.

Horat. Flaccus L. IV. Ode 4.

Nobilissō ac Doctissimo
Libelli Possessori facilis
in aeternaturam memoriam
posuit

S. Pataki

Andreas Nyomári

2 8bris

Ill.Coll. p.n. Iurs. Ord. C. scriba

1752.

mp.

p. 294 Esto memor patriis cur huc sis missus ab oris
 Moribus ut redeas cultus et arte domum
 Nobilissimo ac Doctissimo Dño Possessori
 l. n. q. adiecit, Samuel M. Lévai
 Debreczino Hungarus
 D.N. Possessoris Patakino Debreczinum tradux, etiam
 Debretzenben in Dño peregrinus h.t. Academias
 2. 8bris –752. Belgias Salutaturus mp.

p. 295 Per varios casus et tot discrimina rerum
 Tendimus in Patriam sedes ubi fata quietas
 ostendunt.

Massenii Hisce perennem sui memoriam
 27. Aprili 1758. Albi huius possessori Viro plurimum
 Cum Symb: Vener. Dnō ac Amico suo aeterna
 Deus providebit memoria colendo commendare
 voluit debuit Joannes Levay
 Mogyorosy. Nob. Hung. S.S.Th.
 Stud. Hoc tempore in alta
 Rhetia peregrinus.

p. 296 Vade in pace Domini.

 Johannes Thoth Kabai
 12. 7bri Elasres Sz-Mihály
 1754

p. 297 (alba)

p. 298 Egregio hoc Dicto:
 Herendum, non cuspidum, quid mutari non po-
 test.

Nobilissimo Albi hujus Possessori memoria
 sui commendat.
 Johannes Tavaszi Debrecinens.
 Ecclesiast. Dobiensis ad
 Tibiscum.
 A. 1754. die 13.
 7br.

p. 299

(alba)

p. 300

Sis licet alterius coeli sub climata motus:
Ast mihi prae patriis semper amicus eris.
Provida discretum terris, sed pectore inactum,
Connectat rursum, cura Divina, precor.

his verbis memoriam sui conservare
amicitiamque suam restari voluit
Adamus Takáts Hungarus, p.t.
in Alma Schola Debrecina bona-
rum literarum St.
mppria.

Að 1754
a.d. 21. Aug.

p. 301

Ich will nicht lassen ab
des Herren Lob in meinem Mund
zu euren stets und alle Stund
will ich das leben hab

Anna Elisab: Knauss
von Winterthur.
p.t. Devae. Transs:
Jacob: Laknet von Edinburg.

Devua i755
den ii. mey mit eigner
hand

Zu seinem Andänken
meinem herren in so
entlegenem Orte
lands mann Anna Elisab. Knauss

p. 302

Ea peregrino quae facis, spera tibi.

Neo Tordae 9 Novembr.
1754.

Hoc in memoriam sui Nominis
adscribere placuit
Martino Zágoni p.n.
Ecclae. R. Neo Tord. V.D.Mstre.

Mp.

p. 303

Vive honeste, bibe modeste sanus ? eris
Adhibe Curam, serva mensuram dives ? eris
Parce peccanti, da supplicanti pius ? eris
Peccantes puni, iratos uni, iustus ? eris
Libellos lege, quod sapias rege prudens ? eris
Amicos fove, risas non move gratus ? eris
De hoc memento, quod in momento ? morieris
Psal 121. Ne permittat dimoveri pedem tuum

Jehova, ne dormitet Custos tuus, sol ne percutiat
te, aut Luna noctu, Jehova servabit te ab omni
malo, servabit animam tuam, Jehova servabit
processum tuum, et reditum tuum, es hoc tem-
pore usque in seculum Að 1755 10 Junij

In aeternam Amicitiae aretissimae memori-
am quam Coluit Petrus Kelemen Cum No-
bilissimo Petro Rosino ad ponere voluit
N Enyedini Trannor In Ill. Coll. Bethl.

mp.

mp.

Albano mp.

p. 304

Multa scias pauca dicas

Hoc Apophthegmate Communi Comitatu sincero
et candido Animo Dominum Possessorem hujus
Albi.

Michaël Benedek

Kis Enyediensis Ecclesiae Rftae

Kis Enyed 20.ma April.
1755.

V.D.M. Mpria

p. 305

(alba)

p. 306

Democritus interrogatus ad quid peregrina-
tio prodesset? Rp. Vita frugalitatem
docet – - ac laboris dulcissimae nudulae
sunt.

Lúsz

Aó 1752

die 16. 7bris

Stephanus Makranzy

Ecclae. Luziens. V.D.M.

Cis Tibis. mp.

p. 307

(alba)

- p. 308 Per convitia et laudes, Deus providebit:
- Albae Juliae
nunc
Carolinae
1755 d 24
Aprillis
- Hisce breviter in sui memoriam
positis faelicia quaecunque praecatus
Dmñio Possessori
- Johannes Maxai
Ecclesiae Alba Juliensis
Ref. Cantor mp.
-
- p. 309 (alba)
-
- p. 310 Nihil tam voluntarium est quam
religio.
- Aõ. i755. d. i6. April.
- memoriae causa
scripsit Andr. Schunn
Gym. Cibiniensis
Luth. Evang. Rector
m.
-
- p. 311 Omnibus placere impossibile est.
Nullius placere exacribile est.
Multis placere amabile est.
Quare ut omnibus placeas.
Sit tibi tott nummi, tott opes, aurique talenta
Poma quott Alcinoi nobilis hortus alit.
- Ita minat... Stephanus P. Lisznyai
Ill. Collegio Nedris Civis et
Almios, Cibiry i8va Aþlis
1755
-
- p. 312 Reverentia Jehovae est scaturigo vitae beatae, et fructus Iusti
est fructus Arboris vitae aeternae in Christo per
fidem validam.
- Prov: Cap. 12. v. 13

Symbol: Quod Deus vult, id Fortuna debet.
 Sempiternae fulgendae Memoriae causa
 placuit adjicere haec pauca
 Samueli Schárdi Cibiniensi Typographo.
 Transylvano mpria
 Die 17. April. 1755.

p. 313 (alba)

p. 314 Veritatem Philosophia quaerit
 Theologia invenit
 Relligio possidet.

Claudiop. 1754. <u>Nonis IX bris.</u> Amore more ore re Confirmantur amicitiae	Pauculis hisce Ornatissimo Albi hujus Possessori sui memo- riam commendat felicia quae- vis apprecans Amicus integer- rimus. Nicolaus Fodor, in Ill. Collegio B. Claud. B.L.St. et p.t.Log. Praeses: m.p.
--	--

p. 315 (alba)

p. 316 Ludit in humanis Divina potentia rebus
 Et certas praesens vix habet hora fidem

Claudiop. 1754 Die 5. IXbris	Doctissimo Possessori memo- riam sui Commendat Stephanus Fadjas m.p. S.Theol. Studiosus in Ill. Coll. Claud. Ref. et p.t. in Gramm. Publ. Praecep: tandem A ^o 1755 Ill. Collegii senior.
---------------------------------	--

p. 317 (alba)

p. 318

Deus providebit
Genes 22. v i4,

Rév-Komarom
1756 Die 28. Aprilis

Hisce sui memoriam commendat
Prestantissimo Albi hujus Possessori

Stephanus Panda
in Libero Regia que Civitate
Comaromiensi Nobilis et Civis
M.

p. 319

Cum Deo et Die
haec cum pia de Protestantium
unione miscuisset colloquia in
sui memoriam adiicit

Cibinii 1755
die 16. Aprilis.

Matthias Bock
Diaconus Matutinus
ad templum Cathedraliens.

p. 320

EXteros per agros I, cautus & entia disce
crescens sic invenit experientia verum.

Albae-Juliae
seu nunc
Albae Carolinae.
Transylvanorum
1755: 24. April.

hisce positis
Nobiliss. D. Albi huius possessori, & in
Illustri Bethleniano Nenyedensi amico
olim quoque hic, iter in Patriam meditant
sui memoriam commendare voluit
Franciscus Intze
Scholae olim Illustris, nunc labascentis, Princi-
pum quoque sedis, Alba-Juliacentis seu Caro-
linensis Rector mp.

pp. 321–321b (albae)

p. 322

Prope littus currat lembus.

Doctissimo Possessori
sui memoriam commen-
dat.

Claudiop.
III. Nonas
Novemb.
MDCCLIII

Sigismundus P. Szathmary
S.Syn. Gen. Ref. Transs.
Iurat. Notar.
mp.

p. 323

(alba)

p. 324

Χρησει και λιτησει

Μυθεομ' εἰς αγαθα̃ φρονεων νοεοντι και αυτω.
Dixi in amico animo, licet haec per se sapenti.

Claudiop. Transilv.
Að Æ. CHR MDCCLIV
Pridie Non Novemb.

His moderatam, apud Reverendum atque
generosum peregrinatorem Petrum Domini-
cum Rosium de Porta amicitiae facem, un-
quam emori volentem, non mulier inter
renovas, fieri vult ut ardentius glis-
cat. ejusdem Nominis aestumaror.
Michaël Pap Szathmári
illustris Coll. Rf. Claud. Publicas

Reddār Hunc Patriae columen Peranhytea regna.

p. 325

(alba)

p. 326

Ich sage die als ein gutter Christ
wie auch verhoffe das du bist
Eher, lobe gott und seine Guete da allzeit
So wirst von allem Übel hier und dorth befreit,
Ich auch werde betten zu aller stundt
mit leib und seel mit hertz und Mundt

Stein, d. 28ten July Joannes Assmus
bei Cremo 1752. Austriacus Viennen-
Lusus Etymolog. sis.
Cum Socius sine S, cum puncto scribitur Asinus
utrinque Arcadicum nascitur inde pecus
S. Erich.

Hoc suo Memoriali foelina fata
precatur Eximio ac experientis-
simo hujus Possessori

item: Meliora sunt vulnera Diligentis quam fraudulentata oscula odientis.

Wásár
1755
Die 8va Junii.

insinuar, commendat N. Stephanus Halmi
Nob. Artis Poeticae Praeceptor
d. XXI. Augusti in Collegio Debretzinos
MDCCLIV. et Iuratus adsector mppria
tandem A^o 1756 Emeritus Senior.

p. 331 (alba)

p. 332 -- -- Famam extendere factis;
Hoc Virtutis opus.
Nullum Theatrum Conscientia majus.

Johannes Kis Pataki
adjecit Neszmelyini V.D.M.
diem obiit supremum Ao. 1753.d.XIX. Novembr. ibidem.
1752. 6. Agstis Est vicus Netzmely tenuis, in via Postarum ad Danubium,
confessionem Helv. addictus, memorandus tamen propter obitum
Alberti imperatorio, qui isthic A^o. 1439, contigit. ut fertur
propter esum peponum & melonum, qui in circuitu dulcissimi
proveniunt.

p. 333 (alba)

p. 334 Omnes ire cogimur. omnium
Versatur urna serius ocus
In fortunae cymba
Horatius L. II
Carm. ad Q.D.

Ergo memor Patriae cur hic sis ventus
ab oris.

Franciscus Tzóma adjecit huic
albo Rector Scholae
Neszmelyensis.
diem obiit supremum Ao. 1753 d. XXIV. Novembr.
1752. in vico Ats.
1ma Augusti

p. 335 (alba)

p. 336

Cogimur in varios ne ardere locos.

In sui nominis benignam memoriam recordationem
Huic albo nomen suum adscripsit

Að 1752. 8. Septembris
Paullus Csuzi Rect. Csegiensis
Ungarus

p. 337

(alba)

p. 338

Solus certa Deus dubiis Fiducia rebus
Vana Fides hominum est indubitata Dei.

Albi hujus Possessorem Animi et Sanguinis
Nobilitate clarum, Hospitem parem per secula non
visum, in Fiducia Jehovae proximis ad Transylvanes
Patronos fidei socios, tandem ad Lares Patrios transmittit

H. Böszörmény 1754.5 8bris
Josefy L. Nánási Eclsstes H. Böszörményensi

Finis Coronet Peregrinationis opus.

Böszörmény, est oppi-
dum Haidoniale amplum
& copiosum, Debrecino
ad Septentrionem, uno
milliari, versus Tibiscum
& Tokaj.

p. 339

Publii
Syri Tamdiu discendum est homini quamdiu nesciat.

Quis scit, an adjiciant hodierno crastina summi
Tempora Dii Superi; Horatii.

Deum Colenti stat sua merces. Eō
Dic sine fine preces, vacuam duc crimine vitam,
Fac sapienter opus, Fer pacienter onus.

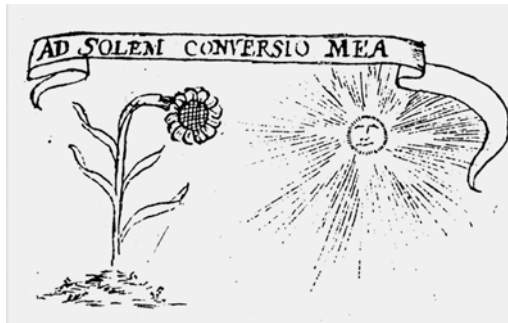
Claudiopoli. 1754. 16-ta Octobr.
His memoriam sui commendavit ornatissō
ac D.Dno Petro Dominico Rosio de Porta
Michaël Kováts. Illust. Collegii R.
Claud. Alumnus.

p. 339a (alba)

p. 339b Anno Xti i755 Diebus Junij.

Dicsőseges hirrel fenlő Helvetia orszag-
beli Generosus ac Egregis vir Dñs
Petrus Dominicus Rusinus a Porta
nem szanvan farodozasit kivanta
meg latni Nemes Erdely országát s eb-
ben a többek közt MWá sarhely kyralyi sza-
bad Varossaban is mint más több hejsége-
ben szívbeli Attyafiait köszönteni S. Csekely
szállásomra is be terni. Signat. MW. Die
8va Junij Anii praenotati Per Georgium
Nemes Iudicem Primar. fatae Civtis
mpria

p. 339c

Koronkâ
Die VI. Junij
MDCCLV

Hocce Symbolium ad commendandam
sui memoriam cum voto omnigenae
prosperitatis; et faelicis in Patriam
reditus Doctissimo et Eruditissimo viro
Dño Petro Rosino apponero voluit
Josephus S. Zilahi Transylvano
Hungarus M.V.D. mpria

p. 339d

Vade liber verbisque meis loca grata saluta.

Quo fata trahunt retrahuntque sequamur
Quicquid erit superanda omnis fortuna ferendo est.

Agropol. in Transylvanici 1755 Die 9. Junij	His cum omnigenae felicitatis voto praestantissimo Albi possessori hoc in solo pere- grino. memoriam commenda- re voluit Gabriel G. Nemes Ecclesiae Agropolitanae alter L.M.
---	--

Libenter feras quod necesse est dolor patientia vineto.

p. 340 ... bene ignorare quam male didicisse... δώξα	Phaedr. Lib. I. fab. XXVI ad fin.
--	-----------------------------------

Sarvello in partibus Genuae	J.H. Hottinger Christlicher Wander- sman Tig. 1666
-----------------------------	---

3.3. Névmutató

A névmutató az Albumban előforduló személynevekre vonatkozik, és a következő életrajzi adatokat tartalmazza: foglalkozás, születés időpontja, tanulmányok helye, egyebek, elhalálozás időpontja. Sok esetben azonban nem sikerült pontosan azonosítani az egyes személyeket. A nevek eredeti helyesírását megtartottuk.

A 18. században a *cs*, *cz* kettőshangzót gyakran *ts*, *tz* formában írták le. Névsorunkban egységesítettük írásukat.

A nevek előtt található számok az Album oldalszámaira utalnak.

157. **AGH Stephan:** logikát, metaphysicát, görög nyelvet és geográfiát tanított a kolozsvári unitárius kollégiumban. Született 1709-ben Sepsiszentkirályon. Tanult Kolozsváron, majd 1735-1736 között Halle, Leiden egyetemén és a rotterdami, meg az amsterdami főiskolákon. 1737-ben tért haza. Kollégiumi tanárkodása után 1756-ban az unitárius egyház püspökévé választották. Meghalt 1786-ban.
19. **AJTAI A. Michael:** a nagyenyedi kollégium tanára. Született 1704-ben Szárazajtán. Tanult Székelyudvarhelyen és Enyeden, majd Halle, Leiden, Basel egyetemein folytatta felkészülését. Ifj. Pápai Páriz Ferenc peregrinus társaként megfordult Odera-Frankfurtban, Berlinben, Helmstadtben, Londonban és Oxfordban. Egy ideig Árva Bethlen Kata udvari papja. Meghalt 1776-ban.
9. **ALETHIUS Simeon** ld. IGAZ Simon
241. **ÁNGÉLES Gabriel** Kesriey-i (Makedónia) kereskedő. Az ő nevéhez kapcsolódnak a 130, 208, 209, 240. old. bejegyzései.
326. **ASSMUS Johannes:** bécsi lakos
227. **BAKCSI Nicolaus:** lekipásztor Rákosdon. 1742-ben Enyeden subscribált, majd külföldre – talán Zürichbe – ment tanulni.
18. **BALIGHA Samuel:** orvosdoktor, Gömör megyei nemesi származású, 1753-ban Göttingában nyert orvosdoktori oklevelet.
205. **BALOGH Adam:** lekipásztor. Tanult Debrecenben, ahol könyvtáros 1751-1753 között, 1754-ben pedig senior volt.
189. **BANFFI Alex:** 1755-ben Enyeden tanult.
58. **BANYAI Stephan.:** a jog és história professzora Sárospatakon. Született 1711-ben Erdőhorvátiban. Tanult Sárospatakon, majd a harderwijki és a franekeri egyetemen. 1767-ben nyugalomba vonult.
219. **BARABAS Johannes:** a szászvárosi iskola rektora. 1749-ben az enyedi kollégiumban subscribált.
46. **BARCSAY Abraham:** Hunyad vármegye főbírája. Meghalt 1758-ban.
129. **BARCSAY Abraham jun:** magyar királyi testőr költő, a felvilágosodás nemzedékének ismert személyisége. Született 1742-ben. Tanult Enyeden, majd Bécsben szolgált. 1794-ben nyugalomba vonult. Meghalt 1806-ban.
24. **BARCSAY Stephan:** meghalt 1773-ban
203. **BARCSAI Ferenc, nagybarcsai:** a hunyad-zarándi református egyházmegye főgondnoka.
147. **BATOG Georg:** iskolamester Ároktőn (Borsod vármegye)
304. **BENEDEK Michael:** lekipásztor Kisenyeden
191. **BENKŐ Ladislaus:** lekipásztor Torockószentgyörgyön, majd Székelykocsárdon. Tanult Enyeden, Leidenben és Frankfurtban. 1787-ben halt meg.
137. **BOER Michael:** jogtudó Pozsonyban. Előbb teológiát tanult, majd jogot Debrecenben és Pozsonyban. 1755-ben református vallásáról való lemondásra kényszerült.
106. **BERTHA Johannes:** Kócson írt az albumba
149. **BETHLEN PAULUS, gróf bethleni:** katona, 1771-ben alezredes, 1783-ban a Graevenlovasezredben vezérőrnagy, részt vett a hét éves háborúban. Született 1739-ben, apja: Pál, Aranyosszék főkirálybírája. Tanult a marosvásárhelyi református kollégiumban.
141. **BETHLEN Samuel, gróf iktári:** tanult Marosvásárhelyen.

67. **BIRTA Michael:** lelkipásztor, tanult Debrecenben.
319. **BOCK Mathias:** szebeni diakónus, majd szászvárosi lelkipásztor. Tanult Szebenben, Halle és Lipcse egyetemein. Meghalt 1785-ben.
236. **BODOKI HENTER László:** lelkipásztor Brád-Ribicén.
83. **BOSKAMP Johann Adolph:** hollandiai lelkipásztor, tanult Leidenben és Kolozsváron.
3. **BOROSNYAI NAGY Sigismund:** az enyedi kollégium professzora. Született 1704-ben. Tanult Enyeden, Odera-Frankfurt, Leiden, Franeker, Utrecht egyetemein, talán megfordult Groningenben és Londonban is, teológiai doktorátust szerzett. Meghalt 1774-ben.
131. **BOROSNYAI Johannes Lucas:** lelkipásztor és tanár. Született 1694-ben, tanult Nagyenyeden, majd külföldön az oderafrankfurti és leideni egyetemen. Hazatérve tanár Székelyudvarhelyen, 1748-tól püspök. Meghalt 1760-ban.
61. **BREITINGER Johann Jacob:** a görög és héber nyelv professzora Zürichben a Carolinum-ban. Született 1701-ben. Tanult Zürichben, a Gymnasium rektora ugyanott. Meghalt 1776-ban.
235. **BRUNNER Johann Caspar:** Zürichből
233. **BRUNNER Johann Conrad:** lelkipásztor, tanult Zürichben.
237. **BRUNNER Johann Ulrich:** Zürichből.
231. **BRUNNER Salomon:** tanító, Zürichben filozófiát tanult.
133. **BUDA Johannes:** galaci nemes, tanult Szebenben.
81. **BUZINKAI Georg:** orvosdoktor. Született 1704 körül. Tanult Marosvásárhelyt, Bremenben, Leidenben, Franekerben és Groningenben. Hazatérte után orvosdoktor Debrecenben. Meghalt 1768-ben.
63. **BUXTORFIUS August Johann:** lelkipásztor Pratteln és Bazel gyülekezeteiben, Született 1696-ban. Tanult Bazelban és Genfben, házitanító Marseille-ben. Meghalt 1765-ben.
48. **COXE William:** történész és káplán Marlborough herceg szolgálatában. Született 1747-ben, megfordult Svájcban és Graubündenben. Meghalt 1828-ban.
161. **CRAMMER Johann Jacob:** a zürichi Carolinum teológia professzora. Született 1714-ben, tanult Zürichben. Meghalt 1769-ben.
179. **CSÁJI Martin:** lelkipásztor. Született 1695-ben. Tanult Sárospatakon, rektor Miskolcon, majd Groningenben folytatta tanulmányait. Hazatérve lelkipásztor Sajókeresztúron, Aszalón, Miskolcon. 1745-től a tiszáninneri egyházkerület püspöke. Meghalt 1770-ben.
268. **CSÁKVÁRI Matthias:** lelkipásztor és rektor Halászon. Tanult Debrecenben.
255. **CSÁTI Samuel:** gyógyszerész Debrecenben. Meghalt 1755-ben.
39. **CSEPREGI T. Franciscus:** a történelem és a nyelvtudomány, majd a teológia professzora a kolozsvári református kollégiumban. Született 1700-ban. Tanult Kolozsváron, Franekerben. Meghalt 1758-ban.
59. **CSÉCSI Johannes:** a teológia és filozófia professzora Sárospatakon. Született 1689-ben. Tanult Kassán és Sárospatakon, majd Utrechtben, Franekerben, megfordult Angliában is. Hazatérte után Sárospatakon tanár, de állandó viszályban volt tanártársaival és emiatt 1734-ben elmozdították tanári állásából. Meghalt 1769-ben.
107. **CSETE (KÖRÖSIENSIS) MICHAEL:** lelkipásztor Vecsén. Tanult Debrecenben és Bernben. 1751-ben debreceni senior volt.
336. **CSUZI Paulus:** rektor Csegén.
334. **CZOMA Franciscus:** rektor Neszmélyen. Meghalt 1753-ban.
211. **DEAKI Samuel:** Deáki Filep Sámuel lelkipásztor Kolozsváron. 1713-ban született. Tanult Kolozsváron, majd Leidenben és Utrechtben. Meghalt 1767-ben.
192. **DACZO Josephus:** Sepsiszentgyörgyi, a háromszéki református egyházmegye főgondnoka.
123. **DEBRECZENI Johannes:** lelkipásztor, tanult Debrecenben.
69. **DE LOSEA Johann Rudolf:** lelkipásztor a svájci Grafenriedben és Sutzban. Meghalt 1763-ban.
26. **DEMETER Franciscus:** lelkipásztor Foltón (Hunyad vármegye) és Szászvároson?
21. **DÉSI Georg L.:** Dési Lázár György lelkipásztor, református püspök. Tanult Désen, Nagyenyeden, az oderafrankfurti egyetemen. Hazatérte után lelkipásztor Alsórákoson, Nagyenyeden. 1767-től az erdélyi egyházkerület püspöke. Meghalt 1773-ban.

288. **DIENES Josephus:** Hermányi Dienes József református lelkipásztor. Született 1699-ben Olaszteleken. Tanult Középtán, Székelyudvarhelyen, Nagyenyeden. Neves prédikátor és em-lékiró. Meghalt 1763-ban.
286. **DIOSZEGYI Samuel:** jegyző Hajdúhadházán, majd Hajdúnánáson lakos.
245. **DOMOKOS Ludovicus:** református vallású világi. Született 1728-ban Debrecenben. Tanult Debrecenben, majd az utrechti egyetemnek lett hallgatója. Hazatérve szülővárosa jegyzője, fő-jegyzője, főbírája, végül Bihar vármegye főispánja. A korabeli egyházi küzdelmek vezére-gyénisége. Meghalt 1803-ban.
243. **DOMOKOS Martin:** református vallású világi. Született 1697-ben. Tanult Debrecenben, Halleban, Jénában. Hazatérve ügyvéd, Debrecen város jegyzője, majd főbírája. Irodalmi téren is munkálkodott. Meghalt 1764-ben.
78. **ENGELHARD Nicolaus:** a tudománytörténet, logika, fizika és metafizika professzora Groningenben. Született 1696-ban Bernben, tanult ugyanott. Meghalt 1765-ben.
206. **EPERIESI (GERESI?) Paullus:** tanult Debrecenben, ahol assessor juratus, majd 1755-ben senior volt.
316. **FADJAS Stephanus:** tanult a kolozsvári kollégiumban, ahol a grammatikai osztály tanítója, majd senior volt.
171. **FEJÉRVÁRI Samuel:** unitárius lelkipásztor Kolozsváron. Született Kolozsváron. Tanult szülővárosában, majd Halle és Leiden egyetemén. Hazatérve a kolozsvári unitárius kollégium filozófia, zsidó és görög nyelv tanára. Meghalt 1781-ben.
49. **FILEKI Alexander:** Szucsákon élő nemes, talán Kolozsváron tanult.
314. **FODOR Nicolaus:** a máramarosszigeti gimnázium rektora. Tanult a kolozsvári református kol-légiumban, 1754-ben praeses.
258. **FODOR Paullus:** Fodor Nánási Pál 1723-ban született. Tanult Debrecenben, majd külföldre ment és a heidelbergi, majd a bázeli egyetemre iratkozott be. Hazatérve több helyen végzett lel-kipásztori szolgálatot. J. Hübner művét fordította le: „Száz és négy válogatott bibliabéli históri-ák...”. Sok kiadást ért meg és hosszú időn át volt népiskolai tankönyv.
199. **FÜREDI Gregor:** lelkipásztor Szőnyben. Tanult Sárospatakon, meghalt 1767-ben.
201. **FÜREI Samuel:** rektor Hajdúnánáson
79. **GESSNER Johannes:** a matematika és természettudományok professzora a zürichi Carolinum-ban. Született 1709-ben. Tanult Zürich, Basel, Párizs egyetemén. Meghalt 1790-ben.
151. **GESSNER Johann Jakob:** a héber nyelv és a bibliai tudományok professzora a zürichi Carolinumban. Született 1704-ben. Tanult Zürichben. Numizmatikus. Meghalt 1784-ben.
25. **GORO Nicolaus:** nagyenyedi diák, a kollégium könyvtárosa, majd contrascriba 1757-ben. Meghalt 1801-ben.
165. **GRASS Johannes Anton:** lelkipásztor a svájci Haldenstein és Zizers gyülekezeteiben. Tanult Bázelen. Az „Evangélistisch-rätischen Synod” kancellárja. Meghalt 1807-ben.
257. **GICZEI Johannes:** rektor Mezőcsáton.
223. **HALMÁGYI Michael:** primarius Szebenben.
330. **HALMI Stephan:** a poetikai osztály tanítója és adessor juratus Debrecenben.
266. **HATVANI Stephan:** matematika, filozófia professzor Debrecenben. Született 1718-ban. Ta-nult Rimaszombaton, Losoncon, Kecskeméten, Debrecenben. 1746-ban külföldre indult: Bázelen tanult és teológiai, majd orvosdoktori oklevelet szerzett. Meglátogatta Németalföldet is. Hazatérve a debreceni kollégium tanára lett. A magyar „Faust” nevet ragasztották reá. Orvostu-dományi, természettudományi és irodalmi munkássága révén szerzett hírnevet. Meghalt 1786-ban.
37. **HENTER Nicolaus:** lelkipásztor. Tanult Kolozsváron és Enyeden, ez utóbbi helyen contrascriba volt.
45. **HUSZTI Georg:** az egyháztörténet és a keleti nyelvek professzora a kolozsvári református kol-légiumban. Született 1710-ben. Tanult Kolozsváron, majd külföldre ment a franekeri és leideni egyetemnek volt hallgatója. Meghalt 1767-ben.
239. **HUSZTI Georg N.:** lelkipásztor Neszmélyen.
183. **HUTZELSIEDER Johannes Petrus:** tanító, majd az erkölcstan professzora Ulmban. Született 1722-ben, meghalt 1772-ben.
263. **IGAZ Johannes:** lelkipásztor. A sárospataki kollégium alumnusa.

9. **IGAZ (ALETHINUS) Simeon:** lelkipásztor, tanult Kolozsváron.
320. **INCZE Franciscus:** lelkipásztor Úrmösön, majd a gyulafehérvári iskola rektora. Tanult Kolozsváron.
47. **JOSINCZI Alexander, báró:** tanult Enyeden. Apja guberniumi titkár.
47. **JOSINCZI Ludovicus, báró:** az előbbi testvére, enyedi diák.
185. **JOSINCZI Michael, báró:** az előbbieik testvére.
167. **JÓSVAI Michael:** lelkipásztor Átányban (Heves vármegye)
274. **KAROLY STEPHAN:** Simaházáról
101. **KAZAY Samuel:** gyógyszerész Debrecenben. Született 1711-ben. Tanult Debrecenben. Könyveket és kéziratokat gyűjtött. Meghalt 1797-ben.
303. **KELEMEN Petrus:** lelkipásztor, tanult Enyeden.
155. **KEMÉNY Ladislaus, gróf gyerómonostori:** guberniumi tanácsos és számvevőszéki elnök. Született 1709-ben, 1759–62 között Erdély gubernátora. 1774-ben halt meg.
15. **KIRÁLY Paullus:** szatmári nemes.
332. **KISPATAKI Johannes:** lelkipásztor Neszmélyben. Meghalt 1753-ban.
301. **KNAUSS Anna Elisabeth:** Winterthur-ból, 1755-ben Jakob Laknet von Edinburg társaságában utazott Erdélyben.
280. **KOC SIS Stephan:** professzor Debrecenben. Ugyanott végezte tanulmányait.
143. **KOLOZSVÁRI Georg:** lelkipásztor. Tanult Kolozsváron.
259. **KÖRÖSI Michael:** Körösi Bozó Mihály református esperes. Született 1706 táján. Tanult Debrecenben, 1733-ban Utrechtben volt egyetemi hallgató. Hazatérte után ispotályi lelkész Debrecenben, majd 1772-től esperes. Meghalt 1775-ben.
339. **KOVÁCS Michael:** lelkipásztor. Tanult Kolozsváron és Enyeden.
50. **KOVÁCSNAI Alexander:** a marosvásárhelyi református kollégium professzora. Született 1730-ban. Tanult Marosvásárhelyt és Leidenben. Gróf Lázár Imre nevelője. Meghalt 1792-ben.
214. **KULCSÁR Franciscus:** tanító Révkomáromban.
57. **LAVATER Johann Jakob:** a zürichi egyetem professzora. Született 1694-ben, meghalt 1759-ben.
35. **LÁZÁR Emericus, gróf:** született 1743-ban, meghalt 1761-ben.
295. **LEVAY MOGYOROSY Johannes:** lelkipásztor. Biharban született, Debrecenben tanult majd külföldre ment. Franeker, Heidelberg, Hanau és Bázeli egyetemre iratkozott be. 1758. június 22-én a svájci evangélikus zsinaton Luzernben felszentelték. Később Tübingenben és Altdorfban is tanult.
294. **LÉVAI Samuel M.:** lelkipásztor Debrecenben. Tanult Sárospatakon, Debrecenben és Hollandiában.
126. **LISZNYAI Franciscus I.:** Lisznyai Incze Ferenc lelkipásztor. Tanult Nagyenyeden, külföldre ment és az oderafrankfurti és utrechti egyetemnek lett hallgatója. Hazatérve Barcsai Gergely udvari papja, azután dévai lelkész. 1755-ben a hunyadi egyházmegye esperese, 1769-től generalis notarius az erdélyi egyházkerületnek. Meghalt 1772-ben.
221. **LISZNYAI Michael:** lelkipásztor Kassán. Tanult Sárospatakon és Bernben.
311. **LISZNYAI Stephan P.:** nagyenyedi diák
152. **LORENZINI Paulus:** a római ferences főiskola teológia tanára, később Svájcban, Poschiavóban tevékenykedett. Az itáliai Scapezzanóban (Ancona tartomány) született. Miután református hitre tért át, több teológiai vitáit szerzője.
265. **LUKÁCS Stephan:** a karcagi iskola rektora. Debrecenben tanult.
282. **MADOCSAI Michael:** rektor Hajdúszoboszlón és Tarcalon. Debrecenben tanult.
30. **MAJOR Gregor:** görögkatolikus püspök Balázsfalván. Született 1715-ben. Tanult a kolozsvári jezsuita liceumban, Nagyszombatban, Rómában. Az erdélyi román nemzeti mozgalom és művelődés vezéregyénisége. Meghalt 1785-ben.
306. **MAKRANZY Stephan:** lelkipásztor Tiszaújlakon. Sárospatakon tanult.
113. **MÁLNÁSI Stephan:** gyulafehérvári lelkész, egyházmegyei ülnök. 1744-ben Franekerben tanult. 1779–87 között esperes.
213. **MATOLCSI Johannes:** Debrecenben
278. **MÁTYUS Stephan:** a hajdúböszörményi iskola rektora. Debrecenben tanult.
308. **MAXAI Johannes:** kántor Gyulafehérváron. Nagyenyeden tanult.

328. **MEZŐ Stephanus:** lelkipásztor Boldván. Tanult Debrecenben és Sárospatakon.
193. **MÜLLER Johann Conrad:** 1772-től a zürichi német iskola iskolamestere és igazgatója. A következő két személy atyja.
195. **MÜLLER Johann Conrad:** lelkipásztor Krinauban és Eggben (Svájc). Született 1732-ben. Tanult Zürichben. Meghalt 1792-ben.
197. **MÜLLER Johann Jakob:** lelkipásztor Rheineckben. Zürichben tanult. Meghalt 1798-ban.
217. **NAGY Petrus H.:** Debrecenben.
27. **NAGY Stephan:** a báró Naláczai családban nevelő Enyeden.
23. **NALÁCZI Károly, nalachzi, báró:** Enyeden tanult, majd megfordult Berlinben „experientiae causa”.
338. **NÁNÁSI Lovász Josef:** lelkipásztor Hajdúböszörményben. Tanult Enyeden, majd külföldre ment Hollandiába, Zürichbe és Bernbe. Meghalt 1757-ben.
- 339d. **NEMES Gabriel G.:** lelkipásztor Marosvásárhelyen. Tanult Székelyudvarhelyen és Kolozsváron, majd Bernben és Zürichben. Meghalt 1809-ben.
- 339b. **NEMES Georg:** Marosvásárhelyen.
89. **NEMETI Samuel:** Tornyosnémeti Sámuel református lelkipásztor Ekelén, Patason, Nagymadon, Nemesodoson. Tanult Debrecenben, majd Bázelen. Több műve ismert, a tolerancia harcosa.
293. **NYOMÁRI Andreas:** lelkipásztor, Sárospatakon tanult.
163. **OFFERHAUS Leonhard:** a történelem és a római régiség professzora Groningenben. 1699-ben született. Deventerben és Utrechtben tanult. 1745 és 1754-ben rektor Groningenben. Meghalt 1779-ben.
215. **ONODI Stephan:** tanító Révkomáromban.
318. **PANDA Stephan:** nemes polgár Révkomáromban.
42. **PÁPAI Johannes:** lelkipásztor. Született Székelyszáldoboson. Tanult Bázelen, Heidelbergben és Groningenben.
175. **PÁPAI Michael Fr.:** iskolamester Pápán és Győrött, lelkipásztor Tarcalon. Tanult Debrecenben és Sárospatakon.
173. **PALFFI Benjamin:** a kolozsvári unitárius kollégium filozófia professzora, az unitárius egyház főjegyzője. Született Bölönben, tanult Kolozsváron és Leidenben. Meghalt 1771-ben.
127. **PATAKI Joseph S.:** nyomdász Kolozsváron. Hollandiában tanulta a mesterséget. 1740-től a Református Főkonzisztórium kolozsvári nyomdáját működteti.
136. **PAUDI Johannes:** városi tanácsos Debrecenben.
145. **PÁZMÁNDY Samuel:** táblabíró Nagyigmádon. Tanult Debrecenben. Jogtörténeti munkák szerzője.
29. **PECSI Petrus:** a nagyenyedi kollégium diákja, 1750-ben subscribált.
115. **PELIDZZARY Josias:** katonatiszt. Született 1689-ben. Meghalt 1763-ban.
73. **POLGÁRI Johannes:** lelkipásztor Pátkán. Bernben és Bázelen tanult.
153. **PORSOLT Franciscus:** lelkipásztor, Nagyenyeden tanult.
109. **PUTNOKI Martin:** lelkipásztor, tanult Sárospatakon és Genfben.
51. **RADO Johannes:** Mádon
10. **RÓSÁLYI Johannes:** lelkipásztor, Kolozsváron tanult.
87. **SAPPER Johann Georg:** a logika és katekétika professzora az ulmi gimnáziumban. Született 1687-ben. Tanult Jénában és Altdorfban. Meghalt 1756-ban.
71. **SARKANY David:** filozófia és a gyakorlati teológia tanára Sárospatakon. Született 1700 táján. Tanult Sárospatakon, majd a franekeri egyetem hallgatója. Hazatérve előbb lelkipásztorként működött. Meghalt 1762-ben.
312. **SCHÁRDI Samuel:** neves nyomdász Szebenben.
310. **SCHUNN Andreas:** előbb rektor Szebenben, majd lelkipásztor Medgyesen és Szebenben. Született 1722-ben, meghalt 1766-ban.
229. **SILVETUS Johannes:** lelkipásztor, született Samedanban (Svájc)
85. **SIMON Stephan:** lelkipásztor Bodoson. Tanult Zilahon és Enyeden.
119. **SÓLYOM Johannes:** lelkipásztor Kitiden, korábban rektor Gyulafehérváron. 1743-ban subscribált Enyeden.
111. **SOMOSI Georg:** lelkipásztor Sajóvamoson.

125. **SOOS Franciscus:** lelkipásztor Bánffí Kata udvarában Bethlenszentmiklóson, később Bonchidán és Kolozsvárt szolgált. Született 1704-ben. Tanult Kolozsváron, majd Franekerben.
290. **SOOS Michael:** lelkipásztor. Tanult Sárospatakon, senior.
225. **STEINER Hans Ulrich:** Aarberg városban (Svájc)
139. **STÜRLER Joseph Daniel:** Worblaufenből, Berben tanult 1750-52-ben.
65. **SZABO Samuel:** professzor Marosvásárhelyen és Enyeden. Született 1747-ben. Tanult Enyeden és Leidenben, megfordult Bázelen is. Meghalt 1789-ben.
181. **SZALAY Samuel:** rektor és lelkipásztor Miskolcon. Született 1718 körül. Tanult Sárospatakon, majd Leidenben és Franekerben. 1770-ben a tiszáninneni egyházkerület püspöke. Meghalt 1792-ben.
17. **SZATHMÁRI PAKSI Abraham:** lelkipásztor Mezőkeresztesen, Tokajon, Sajókazincon. Született 1725-ben. Tanult Marosvásárhelyt, Franekerben és Utrechtben. 1792-től püspök a tiszántúli egyházkerületben.
72. **SZATHMÁRI PAKSI Michael:** professzor Sárospatakon, lelkipásztor Mezőcsátán. Született 1715-ben. Tanult Marosvásárhelyen és Sárospatakon, külföldön Leidenben és Franekerben. Meghalt 1778-ban.
248. **SZATHMÁRI PAKSI Stephan:** a történelem és klasszikus nyelvek professzora Debrecenben. Született 1719-ben. Tanult Marosvásárhely. Sárospatakon, külföldön Oderafrankfurt, Franeker, Leiden egyetemén. Hazatérte után előbb lelkipásztor, professzor, 1785-ben püspökké választották. Meghalt 1791-ben.
324. **SZATHMÁRI PAP Michael:** a teológia professzora Kolozsváron. Született 1737-ben. Tanult Kolozsváron, külföldre ment előbb egy német egyetemre, majd Genfben, Utrechtben, Leidenben, Franekerben folytatta tanulmányait. 1788-ban a hágai tudós társaság tagjának választotta. Nagy képzettségű, szabadgondolkodású tudós. 1812-ben halt meg.
322. **SZATHMÁRI PAP Sigmund:** lelkipásztor Pusztakamaráson, Kolozsváron. Született 1703-ban. Tanult Kolozsváron, Utrechtben, Groningenben. Rövid ideig az erdélyi református egyház püspöke volt. Meghalt 1760-ban.
284. **SZENCZI Josephus:** lelkipásztor Patán. Tanult Debrecenben.
5. **SZENT ÁBRAHÁMI Michael:** a kolozsvári unitárius kollégium professzora. Született 1683-ban. Tanult Kolozsváron az unitárius kollégiumban, külföldön Leiden, Oderafrankfurt, Halle egyetemén. Hazatérve lelkipásztor, tanár és 1737-től püspök. Meghalt 1758-ban.
75. **SZENT PÉTERI Jonas Hodor:** orvosdoktor Losoncon, Rimaszombaton és Tokajban. Született 1702-ben. Tanult Kolozsváron, Utrechtben és Halleban. Meghalt 1759-ben.
253. **SZEREMLEY Gabriel:** Debrecenben
43. **SZEREMLEY Josephus:** debreceni szenátor.
135. **SZEREMLEY Samuel:** főjegyző, tanácsnok, majd főbíró Debrecenben. Tanult Pápán és Debrecenben. Meghalt 1771-ben.
249. **SZEREMLEY Samuel junior:** ügyvéd Debrecenben.
247. **SZILÁGYI Samuel:** lelkipásztor, teológiai tanár Debrecenben. Született 1719-ben. Tanult Debrecenben, Pozsonyban, svájci egyetemeken, Leiden, Franeker, Utrecht egyetemein, végül Bernben. 1765-től püspök. Meghalt 1785-ben.
276. **SZOBOSZLAI Stephan:** nemes Nagykállóban.
300. **TAKÁCS Adamus:** lelkipásztor Alsónyéken, Rákospalotán, Gyónon. Tanult Debrecenben, 1762-ben senior. Meghalt 1797-ben.
298. **TAVASZ Johannes:** lelkipásztor Tiszadobon.
256. **TELEGDI Petrus:** a debreceni kollégium könyvtárosa.
33. **TELEKI Joseph, széki gróf:** koronaőr. Született 1738-ban. Tanult Losoncon, Magyarigenben Bod Péter keze alatt. Külföldön a bázeli és leideni egyetemre iratkozott be és sokfelé utazott. Tudománykedvelő, könyvgyűjtő. A magyar reformátusok vezérégyénisége és jogaik védelmezője. Meghalt 1796-ban.
34. **TELEKI Samuel, széki gróf:** erdélyi udvari kancellár. Született 1739-ben. Itthoni tanulás után ment külföldre s Bázelen, Utrechtben, Leidenben, Párizsban és Bécsben gyarapította ismereteit. Az iskolák, a tudomány pártfogója. Tudományszeretetének maradandó emléke a marosvásárhelyi Teleki-téka. Meghalt 1822-ben.

329. **TÉTSI David:** a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárosa, később lelkipásztor Nyárádszentannán.
296. **THOTH KABAI Johannes:** Szentmihály, Tiszavasvári ??
77. **TÓKE VÁSÁRHELYI Stephan:** a filozófia és matematika professzora Enyeden. Tanult Enyeden, külföldön felkereste az oderafrankfurti és utrechti egyetemet. Meghalt 1768-ban.
105. **TREPP Martin:** lelkipásztor Splügen-ben (Svájc), később politikai pályára lépett. Tanult a churi Collegium Philosophicumban, majd Bázelen folytatta tanulmányait. 1768-ban a Rheinwald-i bíróság munkatársa, 1769-ben Morbegno-i podesta, 1777-ben Chiavenna-i komisszárius.
261. **UJHELYI Petrus:** kántor Debrecenben. Ugyanott folytatta tanulmányait.
260. **VARJAS Johannes:** teológiai tanár Debrecenben. Született 1721-ben. Tanult Csákváron, Kecskeméten, Debrecenben. 1748-ban ment külföldre s előbb a zürichi, a következő évben az utrechti egyetemen gyarapította ismereteit. Hazatérve előbb rektor volt Kecskeméten. Meghalt 1786-ban.
31. **VÁSÁRHELYI Andreas K. :** Kézdivásárhelyi András lelkipásztor. Nagyenyeden tanult, majd a franekeri egyetem hallgatója. Hazatérte után Búzásbocsárdon, Sárdon és Szászvároson lelkipásztor. Meghalt 1767-ben.
13. **VÁSÁRHELYI Ludovicus M.:** Alsófehér vármegye fiscalis perceptora, a megye és Nagyenyed város sedriájának ülnöke.
121. **VECSEI Johannes:** lelkipásztor Debrecenben. Született 1798-ban. Tanult Debrecenben, 1724-ben senior volt. Hollandiában és Svájcban volt tanulmányúton. 1758-tól püspök.
41. **VERESTÓI Georg:** a filozófia és matematika, majd a teológia professzora a kolozsvári református kollégiumban. Született 1698-ban. Tanult Bonyhán, Marosvásárhelyt, Kolozsváron. 1721 nyarán külföldre ment s a franekeri egyetemre iratkozott be. 1760-tól Erdély református püspöke. Meghalt 1765-ben.
270. **WEBER Joseph:** Oberuzwill (Svájc). Joseph Weber (1771-1842) lelkipásztor apja.
169. **WETZEL Niklaus Samuel:** lelkipásztor Bruggban és Windischben (Svájc). Meghalt 1780-ban.
117. **WYTTEBACH Daniel:** teológiai professzor Bernben és Marburgban. A hesseni református egyház felügyelője. Meghalt 1791-ben.
302. **ZAGONI Martin:** lelkipásztor Újtordán. Tanult Kolozsváron, majd külföldön Utrechtben és Oderafrankfurtban.
- 339c. **ZILAHÍ SEBES Josephus:** lelkipásztor Koronkán, Berekeresztúron, Kibéden, Gyulakután, Erdőszentgyörgyön. Tanult Marosvásárhelyen és Enyeden, 1747-ben külföldre ment és a franekeri, majd a hallei egyetemre iratkozott be. Meghalt 1791-ben.
53. **ZIMMERMANN Johann Jakob:** a természetjog, história és teológia tanára a zürichi teológián. Született 1695-ben. Tanult Zürichben és Brémában. Meghalt 1756-ban.
103. **ZOVÁNYI Georg P.:** lelkipásztor Zilahon. Született 1657-ben. Tanult Kolozsváron, 1696-ban a franekeri egyetem hallgatója. 1728-tól a tiszántúli egyházkerület püspöke. Meghalt 1758-ban.
55. **ZWINGER Johann Rudolf:** orvosprofesszor Bázelen, gyakorló orvos is. Született 1692-ben. Tanult Bázelen, Strassburgban. 1751-ben megalapítja a „Societas physico-medica Helvetica” nevű egyesületet. Meghalt 1777-ben.

3.4. Helynévmutató

Az Album bejegyzéseiben szereplő helyneveket tartalmazza. A számok az Album paginaszámaira utalnak. A zárójelbe tett számok arra utalnak, hogy az illető oldalra bejegyzést író személy abban a városban tanult vagy dolgozott.

- Aarberg: 225.
 Agropolis □ Marosvásárhely
 Alba Carolina □ Gyulafehérvár
 Alba Julia □ Gyulafehérvár
 Alsónyék: (300).
 Alsórákos – Racoș: (227)
 Altdorf: (87), (295).
 Amsterdam: (157).
 Ancona: 152.
 Annia via □ Nagyenyed
 Aranyos szék – sc. Arieș: (149).
 Ároktő: 147.
 Átány: (167).
 Bácsi - Baia: 46.
 Balázsfalva – Blasensis – Blasendorf – Blaj: 30.
 Basel – Basilea: IV, VII, 55, 63, 65, 67, 105, 165;
 (33), (34), (42), (73), (79), (89), (258), (266),
 (295).
 Báltsi □ Bácsi
 Bécs □ Wien
 Bern: 73, 107, 117, 221; (78), (139), (247), (338),
 (339d).
 Bethlen – Badlinen – Beclean: (149).
 Bihar – Biharia: (295).
 Blasensis □ Balázsfalva
 Bodos – Bodoș: (85?).
 Boldva: 15, 328.
 Bonyha – Bachnen – Bahnea: 149.
 Bremen: 53.
 Brugis □ Brugg
 Brugg: 169.
 Buzd – Boz: 192.
 Cassovia □ Kassa
 Castoria (kastovria) □ Kesriey
 Chiavenna: (105).
 Chur: (105).
 Cibinium □ Nagyszeben
 Claudiopolis □ Kolozsvár
 Comarum □ (Rév-)Komárom
 Csathiensis □ Mezőcsát
 Csegeiensis □ Tiszacsege
 Debrecen: 43, 81, 89, 101, 121, 123, 135, 136,
 137, 205, 206?, 213, 217, 243, 245, 247, 248,
 249, 251, 253, 255, 256, 259, 260, 261, 265,
 266, 268, 274, 278, 280, 284, 294, 298, 300,
 330; (67), (107), (145), (175), (258), (282),
 (295), (328).
 Derecske: 258.
 Déva – Diemrich – Deva: 126, 131, 301.
 Deventer: (163).
 Dobensis ad Tibiscum □ Tiszadob
 Drassó – Drașov: 35, 50.
 Edinburg: (301).
 Egg: (195).
 Ekelen (bei Komárom): (89).
 Enyedinis □ Nagyenyed
 Erdőszentgyörgy – Sîngeorgiu de Pădure: (339c).
 Érckörös – Chereușa: 107, 236.
 Fetanum □ Ftan
 Foltensis □ Folt
 Folt – Filt (bei Szászváros): 26.
 Franeker: (3), (17), (19), (31), (39), (41), (45),
 (58), (59), (71), (72), (125), (247), (248),
 (295), (324), (339c).
 Ftan – Vettonensis: IV, 152.
 Galac – Heresdorf – Galații Bistriței: 133.
 Galambfalva □ Nagygálambfalva
 Genf – Geneva: 109; (63), (324).
 Grafenried: 69.
 Groningen: 78; (42), (163), (322).
 Gyón: (300).
 Gyulafehérvár – Alba Carolina – Weissenburg/
 Karlsburg – Alba Iulia: 113, 115, 119, 308,
 320; (17), (65).
 Gyalakuta – Fântânele: 35; (50).
 Hadház □ Hajdúhadház
 Hajdúböszörmény: 338; (278).
 Hajdúhadház: 286.
 Hajdúnánás: 201, 286.
 Hajdúszoboszló: (282).
 Halas □ Kiskunhalas
 Haldenstein: (165).
 Halle: (5), (75), (157), (171), (310), (319),
 (339c).
 Hanau: (295).
 Héderfája – Ederholz – Idrifaia: 141.
 Heidelberg: (42), (258), (295).
 Herepe □ Magyarherepe
 Hermannstadt □ Nagyszeben

- Igmánd □ Nagyigmánd
 Iktár (Iktárbudinc) – Iktar: 141.
 Jena: (87), (310).
 Josincz (bei Nagyvárad – Grosswardein – Oradea): 47, 185.
 Kalloviensis □ Nagykálló
 Karcag: (265).
 Kassa – Cassovia – Kaschau – Košice: (221).
 Kesriey – Castoria – Kastovria: 241.
 Kisenyed – Sîngătin: 304.
 Kiskunhalas: 214; (268)
 Kitid – Chitid: 119.
 Kolozsvár – Claudiopolis – Klausenburg – Cluj: 5, 9, 11, 39, 41, 45, 49, 83, 125, 127, 143, 157, 171, 173, 211, 314, 316, 322, 324, 339; (21), (37), (50), (65), (75), (155), (302), (320), (339d).
 Koronka – Corunca: 339c.
 Körös □ Érkörös
 Kocs: 106.
 Krinau: (195).
 Leiden: (3), (5), (33), (34), (45), (50), (58), (83), (191), (157), (171), (173), (211), (266), (247), (248), (324).
 Leipzig: (319).
 London: 48.
 Losonc – Lučenec: 189; (75), (266).
 Luzein: (295).
 Lúsz □ Tiszalúc
 Madini □ Mád
 Mád: 51.
 Magyargyerőmonostor – Mănăstireni: (155).
 Magyarherepe – Herepea: 27.
 Marburg: (117).
 Marlorough: (48).
 Máramarossziget: (314).
 Marossolymos – Şoimuş: 24, 203.
 Marosvásárhely – Agropolis – Neumarkt – Tîrgu Mures: 34, 329, 339b, 339d; (34), (50), (71), (141), (339c).
 Marseille: (63).
 Masein: 295.
 Massenium □ Masein
 Mezőcsát: 257.
 Mezőkeresztes: (17).
 Miskolc: 15, 179, 181.
 Msolymos □ Marossolymos
 Morbegno: (105).
 Nagybarcsa – Bîrcea Mare: 24, 46, 203; (129).
 Nagyenyed – Annia via – Strassburg – Aiud: 3, 13, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 37, 47, 77, 153, 189, 191, 288, 303; (31), (50), (85), (126), (219), (227), (308), (338), (339), (339c).
 Nagygalamfalva – Porumbenii Mari: 26.
 Nagyigmánd: 145.
 Nagykálló: 276.
 Nagymad (bei Pozsony): (89).
 Nagyszeben – Cibinium – Hermannstadt – Sibiu: 18, 33, 129, 133, 155, 223, 310, 311, 312, 319; (5).
 Nánás □ Hajdúnánás
 Nalác (bei Hátszeg – Haţeg): 23.
 Neszmély: 239, 332, 334.
 Novenna □ Nufenen
 Nufenen: 105.
 Nyárádszentanna – Sântana Nirajului: (329).
 Oberuzwil: 270.
 (Odera-)Frankfurt: (5), (19), (21), (77), (126), (191), (248), (302).
 Pápa: 175.
 Paris: (33), (34), (79).
 Pata: (284?).
 Patak □ Sárospatak
 Pátka: (73).
 Poschiavo: (152).
 Pozsony – Pressburg – Bratislava: (58), (137).
 Pratteln: (63).
 Rákospd □ Alsórákos
 Rákospalota: (300).
 (Rév-)Komárom – Komorn - Komárno: 214, 215, 318.
 Rheineck: (197).
 Ribice – Ribîţa: 236.
 Rimaszombat: (75).
 Róma: (152), (155).
 Rotterdam: (157).
 Sajóvamos: 111.
 Samedan – Samaden: 229.
 Sárospatak: 58, 59, 71, 72, 263, 290, 292, 293, 294; (109), (167), (175), (181), (199), (221), (248) (306), (328).
 Saxopolis □ Szászváros
 Scamf – S-chamf: 42, 48.
 Scapezzano – Scapetianum: 152.
 Sepsiszentgyörgy – Sankt Georgen – Sfîntu Gheorghe: 192.
 Simaháza: 274.
 Splügen: (105).
 Somlóvecse: (107).
 Stein a.d. Donau (bei Krems): 326.
 Strassburg: (55).
 Sutz: (69).
 Száldobos – Székelyszáldobos – Doboşeni: (42).

Szászváros – Saxopolis – Broos – Orăștie: 31, 219; (26?), (319).
 Szathmár □ Szatmárnémeti
 Szatmárnémeti – Sathmar – Satu Mare: 15.
 Szék – Seck – Sic: 33, 34.
 Székelykocsárd – Lunca Mureșului: (191).
 Szentmihály – Tiszavasvári: 296.
 Szőny: 199.
 Szucsák – Suceagu: 49.
 Tarcal: 175; (282).
 Thuricis □ Zürich
 Tiguris □ Zürich
 Tiszacsege: 336.
 Tiszadob: 298.
 Tiszalúc: 306.
 Tokaj: 75, 175; (17).
 Torda – Thorenburg – Turda: 302; (149).
 Torockószentgyörgy – Colțesti: (191).
 Tübingen: (295).
 Turicis □ Zürich
 Ulm: 87, 183.
 Ürmös – Ormeniș: (320?).
 Utrecht: (3), (17), (59), (71), (75), (77), (126), (163), (245), (247), (259), (260), (302), (322), (324).
 Vamosienis □ Sajóvamos
 Vanga □ Wangen
 Vecse □ Somlóvecse
 Vettonensis □ Ftan
 Viennensis □ Wien
 Wangen a.d. Aare: 229.
 Wásár □ Marosvásárhely
 Wien – Bécs: 326; (34), (155).
 Windisch – Vindonissa: (169).
 Winterthur: (301).
 Worblafen: 139.
 Zilah – Waltenberg – Zalău: 85, 103; (339c).
 Zizers: (165).
 Zürich – Tiguris: 53, 57, 61, 79, 151, 161, 167, 193, 195, 197, 227, 231, 233, 235, 237; (260), (338), (339d).

Tartalom

Köszönet.....	7
Dank	7
A használt levéltárak rövidítése.....	8
Abkürzungsverzeichnis der konsultierten Archive.....	8
Előszó.....	9
1. Petrus Dominicus Rosius à Porta tanulmányi évei Debrecenben és Nagyenyedben	12
1.1. Az egyháztörténész Petrus Dominicus Rosius à Porta	12
1.2. Rosius à Porta et Hungaria	12
1.2.1. Persecutio hungarica et raetica sympathia	13
1.2.2. Peregrinatio hungarica et peregrinatio raetica	15
1.2.3. Peregrinatio Rosii à Porta in Hungariam (1752–56).....	18
1.2.4. Reditus Rosii à Porta in Raetiam	28
1.3. Összefoglalás	29
1. Petrus Dominicus Rosius à Porta und seine Studienjahre in Debrecen und Nagy-Enyed 31	
1.1. Der Kirchenhistoriker Petrus Dominicus Rosius à Porta	31
1.2. Rosius à Porta et Hungaria	32
1.2.1. Persecutio hungarica et raetica sympathia	32
1.2.2. Peregrinatio hungarica et peregrinatio raetica	35
1.2.3. Peregrinatio Rosii à Porta in Hungariam (1752–56).....	38
1.2.4. Reditus Rosii à Porta in Raetiam	50
1.3. Zusammenfassung	51
2. P.D.R. à Porta peregrinációjának útvonala	53
3. Petrus Dominicus Rosius à Porta: „Album amicorum”	56
3.1. Az „Album amicorum” átírásával kapcsolatos tájékoztató	56
3. Album amicorum von Petrus Dominicus Rosius à Porta	58
3.1. Vorbemerkungen zur Transcription des Album amicorum.....	58
3.2. Az „Album amicorum” szövege.....	60
3.3. Névmutató	126
3.4. Helynévmutató	133

A Graubünden kantoni születésű Petrus Dominicus Rosius à Porta, lelkészi pályára készülve, szokatlan irányba indult külföldi tanulmányútjára: Németország vagy Hollandia helyett Magyarországon és Erdélyben tanult teológiát 1754–56 között. Hazatérve, tudását – lelkipásztori munkája mellett – jelentős egyháztörténeti művek összeállításában is kamatoztatta.

Peregrinációs emlékeinek kiemelkedő darabja az „Album amicorum”, e fontos kapcsolattörténeti forrásul szolgáló „Úti emlékkönyv” kiadására vállalkozott Jan Andrea Bernhard, a fiatal svájci egyháztörténész.